

2019

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RÜMEYSA NUR TÜRKER



T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SAVAŞ MAĞDURU SİĞİNMACI ÇOCUKLARDA
HAYAT VE TANRI ALGISI: “7-12 YAŞ ARASI
SURİYELİ ÇOCUKLAR”**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RÜMEYSA NUR TÜRKER

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ PROGRAMI

Ankara, 2019



T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SAVAŞ MAĞDURU SIĞINMACI ÇOCUKLARDA
HAYAT VE TANRI ALGISI: “7-12 YAŞ ARASI
SURİYELİ ÇOCUKLAR”**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RÜMEYSA NUR TÜRKER

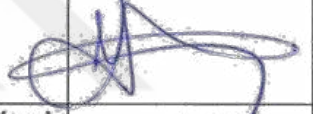
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ PROGRAMI

Doç. Dr. Behlül TOKUR
DANIŞMAN

Ankara, 2019

ONAY SAYFASI

Rümeysa Nur TÜRKER tarafından hazırlanan “Savaş Mağduru Sığınmacı Çocuklarda Hayat ve Tanrı Algısı: 7-12 Yaş Arası Suriyeli Çocuklar” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Behlül TOKUR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	
Doç Dr. Mustafa ULU	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Dr. Öğr. Gör. Mehmet Ata AZ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	

Tez Savunma Tarihi: 18/06/2019

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Unvan Ad Soyad:

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Tarih: 18.06.2019

Rümeysa Nur TÜRKER

Ailem'e ithaf ediyorum.



TEŞEKKÜR

Bu tezi yazarken bilimsel düşünceyi bir yaşam biçimi olarak algılamamı sağlayan, yüksek lisanstan bu yana beni her anlamda destekleyen, bilgilerinden ve tecrübelerinden hep yararlandığım tez danışmanım; sayın hocam Doç. Dr. Behlül TOKUR'a tezimin her adımında beni yönlendirdiği ve beni hiç yalnız bırakmayarak rehberlik ettiği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek Lisans'a başlamamda büyük emeği olan, beni her koşulda destekleyerek yanımda olan, sevgisini, güvenini hep hissettiren manevi destekçilerim anneme ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Uygulama sırasında bana yardımcı ve destek olan Konya Alaeddin İlkokulu'nda görev yapan değerli öğretmen arkadaşım Sümeyye MEMİŞ'e ve Bursa Şehit Ufuk Bülent Yavuz Ortaokulunda görev yapan kıymetli öğretmen arkadaşım Esra YILDIZOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	X
ŞEKİLLER VE TABLOLAR LİSTESİ.....	XII
SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu	1
Araştırmanın Önemi	2
Araştırmanın Yöntemi.....	2
Veri Toplama Araçları	3
Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi.....	4
Kapsam ve Sınırlılık.....	5
Literatür	5
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
TANRI ALGISI.....	7
1. Tanrı Algısı	7
1.1. Algı Kavramı	7
1.2. Tanrı Algısı	9
1.2.1. Tanrı İmgisine İlişkin Kuramlar	12
1.2.1.1. Piaget ve Bilişsel Gelişim Teorisi	13
1.2.1.2. Nesne İlişkileri Kuramı	15
1.2.1.3. Fowler'ın İnanç Basamakları	19
1.2.1.4. Bowlby ve Bağlanma Kuramı	23
1.2.1.5. David Elkind'in Dini Gelişim Teorisi.....	27
1.2.1.6. James Mark Baldwin'ın Teorisi	29
1.2.1.7. Harms Teorisi.....	30
1.2.1.8. Jean-Pierre Deconchy'nin Dini Gelişim Teorisi	31
1.2.1.9. Goldman'ın Dini Gelişim Teorisi	32
İKİNCİ BÖLÜM.....	36
HAYAT ALGISI.....	36
2. Hayat Algısı.....	36
2.1. Hayatın Anlamı	36
2.2. Çocuklarda Yaşam Algısı ve Anlam Duygusu	42
2.3. Göç Psikolojisi	44

2.3.1. Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Sığınmacı Çocuklarda Psikolojik Dayanıklılık ve Psiko Sosyal Uyum Süreci	46
2.3.2. Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Sığınmacı Çocuklarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Dini Başa Çıkma	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	52
BULGULAR VE YORUM.....	52
3. Bulgular ve Yorum.....	52
3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	52
3.2. 7-12 Yaş Arası Suriyeli Sığınmacı Çocukların Allah Algılarına İlişkin Bulgular	53
3.3. 7-12 Yaş Arası Suriyeli Sığınmacı Çocukların Hayat Algılarına İlişkin Bulgular	58
3.4. 7-12 Yaş Arası Suriyeli Sığınmacı Çocuklarda Travmatik Durumlara İlişkin Bulgular.....	61
3.5. 7-12 Yaş Arası Suriyeli Sığınmacı Çocukların Vatan Algılarına İlişkin Bulgular	64
Sonuç ve Öneriler.....	68
KAYNAKÇA	74
EK-1: Demografik Değişkenler	95
EK-2: Mülakat Formu	98
EK-3: Etik Kurul Raporu	100
EK-4: Özgeçmiş	101

ÖZET

Günümüzde mülteciler, ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır ve bu durum onlar için pek çok sıkıntı ve zorluğu bir araya getirmiştir. Mültecilerin topraklarını terk etme nedenleri içinde savaşlar en başta gelen sebeptir. Son yıllara baktığımızda Suriye’de çıkan savaşlar, büyük bir göç dalgasıyla sonuçlanmıştır. İnsanlar yaşadıkları ülkeyi, evlerini terk etmek zorunda kalarak mülteci konumuna düşmüşlerdir. Türkiye’ye büyük bir mülteci akını başlamıştır ve bu durum beraberinde birçok psiko sosyal problemlere yol açmıştır. Savaş, toplumlar üzerinde ruhsal açıdan büyük hasarlarla sonuçlanmaktadır. Travma Sonrası Stres bozukluğu, savaş ortamında kalan ve sonucunda ülkelerini terk etmek zorunda kalan mültecilerle yapılan çalışmalarda en sık görülen psikiyatrik bozukluklardan biri olarak tanımlanmıştır. Savaş travmasına hazırlıklı olmadıkları için çocuklar, bu durumdan çok daha fazla etkilenmekte ve travma yaşamaktadır. Aynı bölgede yaşanan terörist saldırıları, suç, felaket ve savaş koşullarının birleşimiyle bu süreç, çocukları ruhsal olarak oldukça kötü etkilemektedir. Bu araştırmada çocukların yaşadığı bu travma sürecinin yaşam ve Tanrı algılarını nasıl biçimlendirdiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Çocuklarda Tanrı Tasavvuru, Göç Psikolojisi, Hayat Algısı, Savaş, Sığınmacılık, Tanrı Algısı, Travma*

Abstract

Today, the process of war and migration for refugees has brought together many difficulties and problems. When we look at the recent years, the civil war in Syria has resulted in a big wave of migration. People have had to leave their homes and have to take refuge in different countries. As in other countries neighboring Syria and Turkey began a major influx of refugees has led to many psychosocial problems associated with this condition. The war results in great spiritual damage to societies. Post-traumatic stress disorder was defined as one of the most common psychiatric disorders in studies conducted with refugees who had to leave their countries as a result of war. With the combination of terrorist attacks, crime, disaster and war conditions in Syria, the process of war and migration affects children and other civilians spiritually. The disadvantageous group was the most difficult to cope with this trauma, since the children were much more affected because they were not prepared for war trauma. This study will focus on how children's war and migration process shapes their perceptions of life and God.

Key Words: *Life Perception, Perception of God, Refugees, Refugee Psychology, Trauma, War*

ŞEKİLLER VE TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 7-12 Yaş Arası Suriyeli Sığınmacı Çocuklarda Hayat ve Tanrı Algısı ile İlgili Nitel Yapılandırılmış Formda Esas Teşkil Eden Alanlar	4
Tablo 2. Şekil 1. (Fowler, Faith and the Structuring of Meaning)	21
Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı	52
Tablo 4. Demografik Değişkenler	95



SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

APA: American Psychological Association

DSM-IV: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders

STK : Sivil Toplum Kuruluşu

TSSB : Travma Sonrası Stres Bozukluğu

UNICEF: United Nations International Children's Emergency Fund

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

vs. : ve saire

WHO: World Health Organization

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Savaş öncesi, savaş dönemi ve savaş sonrasında travma yaşantısına maruz kalan çocuklar, belirsiz yaşam durumları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum, onların ruh sağlığı üzerinde önemli derecede risk faktörü oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalarda bu riskler, göç öncesinde evlerini ve yurtlarını kaybetmek, ebeveynlerinden, akranlarından ayrı kalmak, kayıp yaşamak, eğitim hayatlarının, sağlık imkanlarının ve ekonomik imkanlarının kesintiye uğramasına bağlı olarak yaşadıkları kaygı bozuklukları, aile üyelerinin işkencelerine ve ölümlerine şahit olmak ve göçe dayalı yaşadıkları problemlere ilişkin travmatik bozukluklar olarak gösterilmektedir. Göç sırasında yaşanan şiddete maruz kalma, olumsuz yaşam koşullarına maruz kalma, kötü beslenme, gelecekle ilgili belirsizlik gibi faktörler çocuk yaştaki bireylerde savaş döneminde yaşadıkları travmalara ek olarak yeni bir travma süreci yaşatabilmektedir. Göç sonrasında ise ailenin uyumu ile ilgili güçlükler, yeni bir dilde eğitim, kültürel uyum, kuşaklararası çatışma, ayrımcılık ve okulda veya arkadaşları arasında sosyal dışlanma gibi problemler de olumsuz risk faktörleri arasındadır.

Bu araştırmada; çocukların travmanın şiddetinin artması, travma sırasında bireyin tehdidi kendine yönelik algılama derecesi, davranış problemleri ve fiziksel hastalıklar, ebeveynin ruh sağlığının bozuk olması, aile üyelerinden ayrılma gibi tüm bu problemlere karşı gelişimsel bağlamda hayata bakış açıları ve Tanrı'yı algılayış biçimleri incelenmeye çalışılacaktır. 7-12 yaş arası Suriyeli Sığınmacı çocukların Tanrı tasavvurlarını ve hayat algılarını inceleyen bu araştırma çerçevesinde Tanrı tasavvuru ve hayat algıları araştırılarak bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevaplar aranacaktır:

- Çocukların Tanrı algısını belirleyen etmenler nelerdir?
- Yaşanan travma sonucunda din ve hayat algılarını şekillendiren etmenler nelerdir?
- Sığınmacı çocukların savaş ve göç süreci sonrasında psikolojik durumlarını değiştiren ve bozan etmenler nelerdir?
- Sığınmacı çocukların vatan algıları ve Türkiye'de yaşama süreçleriyle ilgili oluşturdukları algı nasıldır?

Araştırmanın Önemi

Suriye’deki iç savaş, milyonlarca masum insanı başka ülkelere sığınmak zorunda bırakmıştır. Bu savaşta yaşanan çatışmalardan en çok etkilenen kesim çocuklardır. Günümüzde halen Dünya’da milyonlarca çocuk, savaş, terör ve şiddet sebebiyle mağdur olmaktadır. Savaşların çocukların yaşamında meydana getirdiği olumsuz sonuçlar arasında yaralanma, sakat kalma, öldürülme, işkenceyle birlikte kötü muameleye maruz kalma, ebeveynlerinin, çevresindeki sevdiği insanların yaralanması ve ölümü, şiddet mağduru olma, çocuk asker olarak savaşmak zorunda kalma ve terör örgütleri tarafından kullanılma, zorunlu göçe tabi olma, göç edilen yerlerde ötekileştirilme, aşırı politik ve milliyetçi eğilimler edinme, hastalık, yoksulluk ve yetersiz beslenme, savaş travmasıyla ilişkili olarak yaşanan travma sonrası stres bozukluğu bulunmaktadır. Yaşanılan tüm bu etkenler onların hayata karşı tavırlarını ve Tanrı algılarını biçimlendirmektedir. Küçük yaşlarda başlarına gelen bu olaylarla ilişkili olarak Tanrı algılarının ve geliştirdikleri yaşam biçiminin araştırılması, Din Psikolojisi alanında bireyin dini tutum ve davranışları ve başa çıkma süreçlerini anlamak, yorumlamak ve bu doğrultuda farklı çözüm önerileri geliştirebilmek açısından önemlidir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada savaş mağduriyeti yaşayan mülteci çocukların ruhsal sağlıklarını, savaş travmasının ne derece etkilediği ve bu travmaya bağlı olarak yaşantılarının nasıl şekillendiği, hayata ve Tanrı’ya bakış açılarının nasıl etkilendiği incelenmiştir.

Savaşın en çok etkilenen kesim olan çocuklar terör ve şiddet sonucu bedensel, ruhsal ve fiziksel olarak zarar görmektedirler. Yaşadıkları kayıplar ve yaralanmalar onların savaş travması yaşamalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada 7-12 yaş arası Suriyeli mülteci çocuklarla mülakat yapılarak, yapılan bu görüşmelerde savaş travmasıyla ilişkili olarak hayat ve Tanrı algılarını değerlendirici sorular yöneltilmesi amaçlanmaktadır.

Bu araştırma, yöntem bakımından nitel bir araştırmadır. Nitel yöntemle yapılan araştırmalarda elde edilen veriler, klasik anlamda betimsel ve içerik analizi yapılarak yorumlanmaktadır. Bu yaklaşımda, görüşme ve gözlem sonucu elde edilen veriler düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunulur. Veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır. Bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurulur ve gerekirse olgular arasında karşılaştırmalar yapılır. Betimsel analiz, “çerçeve oluşturma, tematik

çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması” olmak üzere dört aşamadan oluşmaktadır. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklamaya yardımcı olacak kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizle özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analiziyle derinlemesine bir işleme tabi tutulur ve yeni kavramlar keşfedilerek, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilir ve yorumlanır (Yıldırım, Şimşek, 2008, s.224- 227).

Bu araştırma, Bursa’da bulunan Şehit Kurmay Binbaşı Ufuk Bülent Yavuz Ortaokulu ile Konya’da bulunan Alaeddin İlkokulu’nda öğrenim gören 7-12 yaş arası Suriyeli sığınmacı öğrenci grubuna, çocukların hayat ve Tanrı algılarını saptamayı amaçlayan 12 soruluk mülakat tekniği uygulanarak yapılmıştır. Mülakat tekniği sözlü iletişim esasına dayandığı için çocukların psikolojik durumları esas alınarak bir görüşmeci bir katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Çocuklardan, okuma yazma bilmeyenler ve Türkçe’yi yeni öğrenenler bulunması sebebiyle veri toplamak için bu teknik kullanılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda toplanan bilgiler, din psikolojisi amaç, yöntem ve teknikleriyle incelenerek betimsel içerik analizine tabi tutulmuş ve yaşanan bu olayların çocukların gelecekteki dini tutum ve davranışlarına ilişkin yaşantılarını nasıl etkileyeceği ve ne gibi çözümler üretilmesi gerektiğiyle ilgili öneriler sunularak yorumlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada savaş mağduriyeti yaşayan sığınmacı çocukların, savaş travmasına bağlı psikolojik durumları ve travmaya bağlı olarak hayata ve Tanrı’ya bakış açılarının etkilenme şeklini belirlemek amacıyla, standartlaştırılmış mülakat tekniği uygulanarak, bunun sonucunda elde edilen verileri belirleyen sorular ve kimlere sorulacağı önceden planlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 1. 7-12 Yaş Arası Suriyeli Sığınmacı Çocuklarda Hayat ve Tanrı Algısı ile İlgili Nitel Yapılandırılmış Formda Esas Teşkil Eden Alanlar

Durum Tanımı	Araştırma Soruları
7-12 Yaş Arası Sığınmacı Çocuklarda Allah Algısı	Allah'tan korkuyor musun? Neden? Sence Allah insanları cezalandırır mı? Neden? Allah'ı seviyor musun? Allah'a olan sevgini nasıl gösteriyorsun? Allah seni seviyor mu? Bunu nasıl anlıyorsun? Allah sana ve ailene karşı merhametli midir?
7-12 Yaş Arası Sığınmacı Çocuklarda Hayat Algısı	Şu an ki yaşamından mutlu musun? Neden? Büyüdüğün zaman nasıl bir dünyada yaşamayı hayal ediyorsun?
7-12 Yaş Arası Sığınmacı Çocuklarda Travmatik Durumlar	Savaş, silah, asker oyunlarını sıklıkla oynar mısın? Savaşla ilgili kötü rüyalar görüyor musun?
7-12 Yaş Arası Sığınmacı Çocuklarda Vatan Algısı	Suriye'ye dönmek istiyor musun? Neden? Türkiye'de yaşadığın için mutlu musun? Burada insanlar size nasıl davranıyor?

Standartlaştırılmış mülakat tekniğiyle yapılan görüşmelerde ilk olarak Türkiye'ye geldikten sonraki süreçte karşılaştıkları durumlar ve vatan algılarına yönelik sorular sorulmuştur. Daha sonra çocukların zihinlerinde şekillenen Tanrı algısı sorularak göç ve savaş psikolojisi bağlamında değişip değişmediği sorgulanmıştır. Son olarak göç öncesi ve göç sonrası yaşadıkları olayların hayat algılarını nasıl şekillendirdiğini anlamak bakımından sorular yöneltilerek dini başa çıkma ve göç psikolojisi kapsamında incelenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Araştırma sürecinde 54 çocukla önceden belirlenmiş sorularla mülakat yapılmış ve çocukların psikolojik durumları göz önünde bulundurularak sorular uygulanmıştır. Bu görüşmelerde çocukların, Türkçe'yi yeni öğrenenler bulunması sebebiyle soruları cevaplandırmada güçlük çeken üç katılımcı çocuk için bir tercüman bulundurulmuştur. Standartlaştırılmış mülakat yoluyla elde edilen veriler araştırmacı tarafından ses kayıt cihazına ve bilgisayara kaydedilmiştir. Katılımcıların ortamdaki olumsuz etkileneceği her türlü etkenler kaldırılmış ve çocukların kendilerini rahat hissetmeleri için onlarla farklı sohbet ortamları

oluşturularak onların psikolojisini olumsuz etkileyecek söz ve sorulardan kaçınılmasına özen gösterilmiştir.

Kapsam ve Sınırlılık

Araştırmada ulaşılan nitel veriler, 2019 Şubat ayında Bursa ve Konya illerindeki 7-12 yaş arası Suriyeli sığınmacı çocuk katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucu elde edilmiştir. Araştırma, Bursa’da bulunan Şehit Kurmay Binbaşı Ufuk Bülent Yavuz Ortaokulu’nda öğrenim gören ve Konya’da bulunan Alaeddin İlkokulu’nda öğrenim gören 7-12 yaş arası Suriyeli sığınmacı öğrenci grubu ile sınırlıdır. Araştırmada çocukların gerçek isimlerine yer verilmemiş ve her bir çocuk, “Ç1,Ç2,Ç3,...” şeklinde isimlendirilmiştir.

Literatür

Sığınmacı çocukların hayat algılarına, psiko sosyal uyum sürecine ve göç öncesi ve sonrası yaşadıkları travma sonrası stres bozukluğu düzeyine ilişkin yurtiçinde ve yurtdışında pek çok araştırma yapılmıştır. Çocukların dini gelişim dönemleri bağlamında Tanrı algılarına yönelik birçok çalışma bulunmasına rağmen sığınmacı çocukların Tanrı algılarına yönelik müstakil bir eser bulunmamaktadır. Bunun yanında bireyin Tanrı algısının hayat algısını, anlam ve amaç duygusunu şekillendirerek olumlu ya da olumsuz geliştirdiği dini başa çıkma tarzı bütün bu etkenlerin birbiriyle ilişkili olduğunu ve bu konuda dolaylı bir sonuca ulaşılabileceğini göstermektedir. Literatürde mültecilerin hayat algısı, Tanrı algısı, travma ile başa çıkma stratejileri temaları ele alınarak bu alanda yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Sığınmacılara yönelik hayat algısı ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında Ghumman, McCord ve Chang’ın Suriyeli sığınmacılara ilişkin araştırması bulunmaktadır. Bu araştırmada Suriyeli çocuk ve kadın sığınmacıların çok daha fazla strese maruz kaldıkları ve travma sonrası stres bozukluğu yaşadıkları görülmüştür. Ayrıca bu çalışmada mültecilerin, kendi ülkelerindeki çatışmalardan, mülteci kamplarına yolculuktan, mülteci kamplarında yaşamının stresinden ve daha sonra yeni bir ülke ve kültüre uyum sağlaması, onları travmatik olaylarla karşı karşıya bıraktığı ve katılımcılarının % 33,5’inin TSSB hastası olduğu görülmüştür (Ghumman, McCord, Chang, 2016).

Brune ve arkadaşlarının sığınmacılar üzerinde yaptığı pilot araştırmada terapi tedavisi uygulanan sığınmacılarda en temel başa çıkma stratejisinin inanç sistemleri olduğu görülmüştür (Brune, Haasen, Krausz, 2001). Yine Goodman’ın Sudanlı sığınmacı çocuklar üzerinde yaptığı mülakatlarda sığınmacı çocukların savaş ve göç travmalarını atlatırken, yaşantılarına anlam ve

amaç katan bu süreçte kullandıkları en etkili yolun dini inanç olduğu görülmüştür (Goodman, 2004).

Ülkemizde Ayten ve Sağır tarafından Suriyeli sığınmacılara yönelik dini başa çıkma düzeylerini inceleyen araştırmada savaş sonucu ortaya çıkan, yakınıni kaybetme, sakatlanma, evinden, vatanından ayrılmak zorunda kalma, yakınlarından ve sosyal çevresinden uzaklaşma, baskı, şiddet ve işkenceye maruz kalma, en temel ihtiyaçlarını karşılayamama gibi durumlardan dolayı çocukların depresif eğilimlerinin arttığı, buna karşılık hayatta karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma sürecinde Allah'tan yardım dileme, ibadet, dua ile bireylerin olayların üstesinden geldiği bulgulanmıştır (Ayten, Sağır, 2014).

Ayrıca yine Erkan tarafından yapılan Gaziantep ilinde Suriyeli sığınmacıların sosyal uyum süreci ve hayat algılarını önceki yaşamlarıyla, göçtükleri yeni yerdeki mevcut kültür arasında bir etkileşim, uyum ve çatışma süreçlerinde karşılaştıkları zorlukları ve dinin bu süreçteki etkisini inceleyen içeren bir araştırma bulunmaktadır (Erkan, 2016).

Tanrı algısına yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında, Murat Yıldız'ın 7-15 yaş arası çocukların Tanrı tasavvuru gelişiminin bilişsel gelişimine ilişkin bir araştırması bulunmaktadır. Çalışmada kuramsal çerçeve ve temel kavramlar başlığı altında Tanrı kavramı, tasavvur kavramı üzerinde durulmaktadır. Yazar örneklemini İzmir'deki yedi farklı ilköğretim okullarında öğrenim gören 1047 öğrenci arasında yaptığı anket çalışmasında, 7-11 yaş arası çocukların Tanrı'nın bazı sıfatlarında soyut işlemler dönemi özellikleri göstermelerine karşın çocukların çoğunlukla somut işlemler döneminin bilişsel özelliklerini gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır (Yıldız, 2007).

Çocuklarda Tanrı algısının gelişimine ilişkin yapılan araştırmalardan bir diğeri Yurdağül Konuk'un "Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi" adlı eseridir. Konuk'un yaptığı bu araştırmada çocuklarda dine ait kavram gelişimi, çocukların psikososyal gelişimde Tanrı algısının rolü incelenmiştir (Konuk, 1994). Bunun yanında Kerim Yavuz tarafından yapılan çocuğun dini algısının, yaşamına etkisinin önemini, çocuğun ihtiyacının ve davranışlarını etkileyen ve kişiliğinin gelişmesinde etkileyici olan çevresel faktörlerin yetişkinlik dönemindeki dini yaşantılarına etkisini araştıran "Çocuklarda Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi" isimli bir çalışma bulunmaktadır (Yavuz, 2012).

BİRİNCİ BÖLÜM

TANRI ALGISI

1. Tanrı Algısı

1.1. Algı Kavramı

Algı, herhangi bir olay veya nesnenin varlığı üzerine duyular yoluyla edinilen yalın bilinç durumu olarak tanımlanmaktadır (Enç, 1980). Kişisel yargılar, tecrübe etme ve zihindeki temsil ile zihnin algı boyutlarıyla ilgilidir. Beynin sağ ve soldan oluşan her iki boyutu bir karakteri sevmeye, onu yıkımdan kurtarma ve onun bir ruhu olduğunu algılamakla ilişkilidir (Gray, vd., 2007, s.619). Algılama, insanın etrafındaki dünyayla bilişsel temasının birincil şeklidir. Tüm kavramsal bilgilerin bu temel farkındalık biçimine dayandırılır ve bunlardan elde edilir (Efron, 1969, s.137). Algılama süreci, görsel dünyanın basit bir topografik temsilinden çok daha karmaşıktır. Öncelikli hedefi, dış nesnelerin özelliklerini - bilinçdışı çıkarım olarak adlandırılan bir süreci – düzenlemektir (Shimojo, Paradiso, Fujita, 2001, s.1). Duygusal düzenlemeler genellikle birden fazla aktörü koordineli bir bağlantıya sokar, böylece bu aktörlerin roller, eğilimler ve alışkanlıklar bakımından karşılıklı olarak etkileşimi bu düzenlemenin merkezi boyutunu oluşturmaktadır (Slaby, Mühlhoff, Wüschner, 2019, s.33).

Nesnelerin veya olayların, bunları temsil eden imajların, sembollerin, kavramların zihnimizde bir amaca yönelik olarak yönetilmesi veya kendiliğinden gelişmesiyle tanımlanan bilişsel bir etkinlik olarak tanımlanan algılama süreci, tasavvur etme ile eş anlamlı olarak da kullanılabilir. “Tasavvur” kelimesi ise olguları ve nesneleri zihinde sembolleştiren, onlara karşılık gelen kavramlara ilişkin bellek izleri olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2017, s.383). Dolayısıyla tasavvur, bireysel deneyimlere dayalı olarak gerçekleşen bir süreçtir. Algı, tasavvur ve imaj kavramları, zihnimizde beliren şeklin ifadesi olarak aynı anlamlarda kullanılabilir. Budak, imaj kelimesini tasavvur ve algı kavramıyla benzer olarak sözlükte altı anlam çeşidiyle kullanmıştır: Bunlar;

- Görsellerin zihindeki temsili.
- Bir nesnenin optik düzenekler üzerinde bıraktığı yansıma.
- Dış uyarıcı olmaksızın hatırlanan duyusal tecrübenin benzeri veya kopyası.

- Gerçek hayatta var olmayan şeyin zihinsel resmi; hayal gücüyle oluşan düşünce
- Bir insanın ya da insanların yine insanlar üzerinde oluşturduğu genel izlenim.
- Kişinin benliğine ilişkin doğrudan uzak olan algısı

(Budak, 2017, s.383).

Dolayısıyla bu konuda bazı araştırmacılar, imajı tercih ederken bazıları da tasavvur kavramını tercih etmiştir. İmaj kavramı aynı zamanda hayal ve fantezi kavramlarıyla eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. Hayal gücünün işlevleri, zaman zaman, duyuşal girişe cevap olan görüntülerin oluşumu ile sınırlıyken çeşitli durumlarda, duyuşal girdi yokluğunda fanteziler, vizyonlar, rüyalar, halüsinasyonlar, hafıza görüntülerinin alınması ve kullanılması ile yaratıcı hayal gücünün aktiviteleri olarak adlandırdığımız şeylerle birlikte görüntülerin üretimini de içermektedir. Hayal gücünün ürünleri doğru, yanlış veya yaratıcı olarak kendine özgü olabilir. Hayal gücünde bulunan dil ve kavramlar, görmenin tek duyuşal modalite olduğunu ve tüm görüntülerin görsel olduğunu ve bazen beş duyunun herhangi birinden gelen görüntüler için bir metafor görevi gördüğü görüşünü ortaya koyabilir (Jackson, 1990, s.346).

Ayrıca hayal gücü, esas olarak taklit edici bir etkinlik, gerçek nesnelerin kopyalanması olarak da tanımlanmaktadır. Hayal gücü kelimesi birçok farklı şekilde kullanılır ve bu anlamlar ilk önce birbiriyle alakasız görünür. Öte yandan, bu karmaşık kavramın altında yatan tek bir insan özelliğinin olması ve hayal gücünün doğasının aynanın “camsı özü” gibi çeşitli tezahürlerle ortaya çıkması mümkündür (Gordon, 1935, s.194). Aynı zamanda hayal gücü, bir kişinin Tanrı ile olan ilişkisine aracılık eden bilişsel bir olgudur. Hayal gücü, insanın varoluşunun zihinsel, duyuşal ve motor-duyuşal boyutlarını bütünleştirme kabiliyeti Tanrı'nın saf olasılık realitesine açıklığı sebebiyle Allah-insan ilişkisini kolaylaştırır ve arabuluculuğunu sağlar (Loomis, 1988, s.251).

Vergote, "imaj" teriminin çok biçimsel bir tasviri çağrıştırdığı; "kavram" kelimesinin ise dini anlamdan daha çok felsefi bir anlam taşıdığı için kullanmadığını ifade etmiştir. Bu sebeple "Tanrı tasavvuru" ifadesini tercih ettiğini söylemiştir. Bir dine bağlanan ve inanan birey, o dinin kendisine sunduğu Tanrı tasavvurunu kabul eder. Bu sebeple Tanrı tasavvuru, büyük ölçüde kişinin dini ilişkisinin mahiyetini belirler. Ayrıca farklı bölgelerde yaşayan çocukların Tanrı tasavvuru, kendi psikolojilerinin ve bulundukları sosyal ve kültürel

çevrelerinin onların hayatında bütünleştirme imkânı verdiği şeyi bize yansıtır (Vergote, 1969, s.79).

1.2. Tanrı Algısı

Tanrı, dini bağlılığın simgesidir. Dini gelenekler, çoğu uygulamalarında Tanrı'ya atıfta bulunur ve özellikle Tanrı'dan nimet, bağışlanma ve sevgi ister. Teorik olarak Tanrısı olmayan dinler bile Tanrı'yı (veya tanrıları) içerebilir veya Tanrı'ya atıfta bulunabilir (Bader, Froese, 2005, s.6). Tanrı algısının bireyin hayatında dolaylı veya dolaysız olarak mutlaka bir etkisi bulunmaktadır. Bu sebeple bireyin iç dünyasında yer alan Tanrı imajını incelemek ve yaşam sürecine etkisini araştırmak önemlidir. Bireyin zihninde yer alan Tanrı imgesi, bireyin Tanrı'ya inanç şeklini belirleyen zihinsel şemadır. Bunun yanı sıra genellikle insan deneyimlerine dayanan antropomorfik bir temsil olabilen Tanrı imajı, bireylerin Tanrı ile olan ilişkilerini etkiler. Genişletilmiş bir düzeyde düşünüldüğünde, Tanrı imajı, bireylerin sosyal çevrelerinde başkalarıyla ilişki kurma şeklini de etkileyebilir (Selvam, 2015, s.65).

Psikolojik bir yapı olarak Tanrı imgesi, bir bireyin Tanrı'ya karşı nasıl hissettiği ve Tanrı'nın onlar hakkında nasıl hissettiği ile ilgilidir. Tanrı imgesi, Tanrı kavramıyla karşılaştırıldığında, öncelikle bilinçdışı bir fenomendir. Farklı bir yapı olarak Tanrı kavramı, bir bireyin bilişsel Tanrı anlayışına atıfta bulunur (Grimes, 2007, s.12). Tanrı tasavvuru doğum ile başlayarak hayat boyu değişebilen bir süreç olup; ilk etapta anne baba imajı ile birlikte oluşum gösterirken daha sonra yaşamda karşılaşılan krizlerle birlikte gelişim gösterir (Magda, 2014, s.2). Temel olarak, Tanrı algısı bir kişinin Tanrı hakkındaki bilişsel veya teolojik anlayışını ifade eder (Hoffman 2005, s.3). Daha geniş bir ifadeyle, Allah, cennet, cehennem, melek, şeytan, peygamber gibi dini kavramların zihinde canlandırılması ve şekillendirilmesidir (Yıldıoğan, 2012, s.24).

Tanrı algısına yönelik bireyin zihninde yer alan özellikler ve kurduğu ilişkinin kuvveti, bireyin dünya görüşünü ve yaptığı seçimleri mutlaka etkilemektedir (Bader, Froese, 2005, s.8). Bu sebeple insanı tanıma ile dinde Tanrı'yı tanıma problemini birlikte ele almak gerekir. Çünkü Tanrı algısını anlayabilmek için o Tanrı'ya inananların kişilik yapısını çözmek gerekmektedir. Bütün dinlerde Tanrı kavramı hep en büyük değeri ve en çok özlenen iyiliği temsil ettiği görülmektedir. Bu sebeple Tanrı kavramı insanlar için genellikle istenen en iyi şeyin ne olduğuyla ilişkili olan bir kavramdır (Fromm, 1995, s.64).

Francis'e göre insanın Tanrı'yı algılama şekli benlik algısının oluşumunda ve insanlara davranış şekillerinde de etkili olmaktadır. Yani Francis, Tanrı algısı ile benlik ve diğer insanlara yönelik algı oluşumu arasında bir korelasyon bulunduğunu söylemektedir. Örneğin, merhametli bir Tanrı algısı, insanda pozitif benlik algısına ve daha yüksek empati duygusuna yol açmaktadır. Ancak cezalandırıcı bir Tanrı algısı, bu durumu daha düşük seviyeye indirmektedir (Francis, Croft, Pyke, 2012, s.7). Tanrı'nın onları önemsedğine ve yardım ettiğine inanan bireylerin benlik algısında bu durumun olumlu bir anlamı vardı. Ayrıca, olumsuz Tanrı algısının da olumsuz benlik duygusuna, kişisel yetersizlik hissine ve depresif bir ruh haline neden olduğunu belirtilmiştir. Tanrı'yı cezalandırıcı bir figür olarak algılayanların genellikle özgüvenlerinin düşük olduğu ve kendilerini yetersiz olarak algıladıkları görülmüştür. Ayrıca pozitif Tanrı imajının, çeşitli psikolojik semptomlarla ters ilişkili olduğunu bildirilmiştir; Tanrı imajı olumsuz olan bireylerde düşmanlık duygusunun daha yüksek olduğu ve kişilerarası duyarlılığın az olduğu görülmüştür. Yetişkin popülasyonlarda psikolojik bozukluklar ile Tanrı imajı arasındaki ilişkiye bakıldığında olumlu bir Tanrı imajına sahip bireylerin (yani, Tanrı'yı kusurlarını affeden kendilerine daha yakın algılayan bireyler) psikolojik semptom ve sıkıntıları daha az yaşadıkları sonucuna varılmıştır (Bonab, Koohsar, 2011, s.228). Bu sebeple insanların yaşamlarında karşılaştıkları kişisel problemlerin Tanrı ile ilişkilerinde de ortaya çıkacağı kişilerarası ilişki biçimi mevcut ilişkilerini renklendirmekle kalmayıp aynı zamanda duygusal olarak Tanrı'yı deneyimleme biçimini de renklendireceği görülmektedir (Moriarty, 2008, s.80).

Tanrı imajı ile çocukların ebeveynlerinde başa çıkma tarzı arasındaki ilişkiyi inceleyen Newton ve McIntosh, bu bireylerdeki olumlu Tanrı imajının daha etkili başa çıkma stilleriyle ilişkili olduğunu bildirmiştir. Pozitif Tanrı imajına sahip bireyler, durumları daha olumlu değerlendirmiştir (Newton, McIntosh, 2010, s.40). Bu sebeple insanların Tanrı algısına yönelik farkındalığını araştırabilmek için onların Tanrı ile alakalı tecrübelerine ve yaşamları içinde Tanrı'nın yerinin ne olduğuna bakmak gerekir (Drubach, Claassen, 2008, s.546). Dolayısıyla dinî kavramlar, doğrudan duyusal verilerle algılanamazlar. Tecrübeye binaen elde edilen algı ve kavramlarla oluşurlar. Bebeklik çağıyla birlikte çocukluk çağının belli dönemlerine kadar din ayırt edilebilir bir olgu değildir. Dünyaya ilişkin ilk duyusal tecrübelerinde çocuklar için nesne ve insanlar henüz birbirinden ayrı değilken daha sonraki dönemlerde algı süreci devreye girer ve ilgili kavramları edinir.

Dinî düşünce, din ile alakalı tecrübelerin, hâlihazırda kazanılmış olan kavram ve algıların kutsal alana aktarılmasıyla meydana gelir. Bununla ilişkili olarak Tanrı tasavvuru da,

bireylerin çocukluk dönemleriyle beraber zekâ gelişim süreçleri, kazandıkları bilgiler ve yaşam tecrübeleri ile yetiştiriliş tarzlarına bağlı olarak içinde bulundukları dini yaşam biçimiyle Tanrı'yı zihinlerinde canlandırmaları ve anlamlandırmaları olarak tanımlanabilir. Çocukluk döneminin ilk zamanlarında çocuğun sosyal çevresinde duyuşsal olarak deneyimlediği Tanrı imajı, birden çok kanalla çocuğun zihnine ve duyuşsal yaşantısına kodlanırsa, bu durum çocuğun zihninde güçlü bir Allah imajı oluşturur. Bu kodlar, ileriki dönemlerde imajın düşünceye dönüşüm sürecinde, sağlam bir temel oluşturur (Bilici, 2014, s.207). Çocuğun duyuşsal ve zihinsel dünyasında meydana gelen ilk Allah imajı, tüm hayatını etkiler ve dini tecrübesi bu yönde gelişir. Ailenin çocuğa yansıttığı ilk Allah imajı korkuya dayalı olursa çocuğun ileriki yaşamında dini tecrübesinin olumsuz yönde gelişebilir. Sosyal çevresinde mutlu ve sevgi dolu bir yaşama sahip çocuğun güven duyulan ve sevgi içerikli ilk Allah imajı ise çocuğun gelecekte yaşayacağı dini olumlu yönde etkiler. Biz sevecen ve bağışlayıcı ebeveynlere sahipsek sevecen ve bağışlayıcı bir Tanrı algısı oluştururuz. Sert ve cezalandırıcı bir ebeveynlere sahipsek canavar-Tanrı kavramıyla büyüyebiliriz (Peck, 2016, s.195).

Çocukların Tanrı tasavvuru, yaş ilerledikçe gelişir ve sosyal, kültürel, eğitimsel ve mezhepsel değişkenlerle birlikte şekillenir. Tanrı, gözlenebilir, algılanabilir veya ulaşılabilir bir nesne olmadığından Tanrı hakkındaki bilgilerimiz bilimsel yöntemlerle incelenemez. Bu sebepten dolayı birincil kaynak, kutsal kitaplar olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra zihnimiz soyut bir kavram olan Tanrı hakkında bir bakış açısı geliştirirken toplumsal bilgi kalıplarını da kullanır (Yıldız, 2007, s.10-11).

Din ve Tanrı tasavvuru, bağlanana hem anlam sağlar, hem de güçlü bir sığınak ve birleştiricilik sunar. Tanrı, kutsal kitap, dua, ölüm, melek kavramı gibi dini olgu ve kavramlar dini inancın merkezini oluştururlar. Bu kavramlardan Tanrı kavramı, bir bireyin kişisel dindarlığının gelişmesinde en merkezi kavram olarak bilinir. Bu durum Tanrı kavramının, bir başka dini kavramdan neden daha fazla incelenmiş olduğunu gösterir. Fakat sonuçlar çok net ve birbirleriyle her zaman tutarlılık göstermemektedir. Dolayısıyla Tanrı kavramının pek çok dinde ve kültürde oldukça karmaşık bir konu olması sebebiyle bakış açıları ve araştırma metodlarının birbirinden farklı olması kaçınılmazdır (Hayta, 2010, s.41).

Tanrı imajının oluşumu ile ilgili yapılan çalışmaların amacı genel olarak dini tecrübelerin ilişkili doğasını vurgulamaktır. Bunu üç şekilde sınıflandıracak olursak; bunlardan ilki nesne ilişkileri kuramına göre her bireyin içgüdüsel anlatımsal dünyasını gösteren önemli araştırmaların tarihçesidir. İkincisi Freud'un perspektifine zıt olarak, Tanrı imajının gelişimi,

sadece baba ile ilişkilerden etkilenmeyeceğidir (Bilici, 2014, s.232). Rizzuto, Tanrı imajının ilk temellerini, anne ile olan nesnel temsilcilikle ilişkilendirmiştir. Üçüncüsüne göre ise bir kişinin Allah imajının temeli muhtemelen hayatın ilk periyotlarında kurulur. Daha sonra muhtemelen anne ile babanın fazla bir rolü olmayarak bu imaj diğer gelişimsel periyotlarda önemli kişilerin katkılarıyla devam eder (Lawrence, 1997, s.2014). Örneğin ebeveynlerini sert ve sevgisiz gören bir çocuğun Tanrı'yı bilinçsiz, sembolik düzeyde benzer şekilde deneyimlemesi olasıdır. Bununla birlikte, bu birey için depresyon, endişe ve korku yaratır. Duygusal rahatsızlığı gidermek için, telafi modelini bilinçli, sözlü düzeyde kullanır. Tanrı idealize edilir ve bilinçsiz düzeyde arzu ettikleri bağımlılık figürü olarak görülür. Kısaca ifade edilirse, Tanrı'nın bilinçli ve sert olduğu yargısından dolayı bilinçli olarak Tanrı'yı ideal ebeveyn olarak görür (Moriarty, Hoffman, Grimes, 2006, s.48). Çocukların Tanrı algıları çoğunlukla ebeveynler ve din öğretmenlerinden geldiğinden dolayı algı oluşumu yalnızca bu yetişkinlerin Tanrı hakkında söyledikleriyle değil, aynı zamanda bize ve başkalarına nasıl davrandıklarıyla oluşmaktadır. Tanrı algıları, özellikle yaşam deneyimleri onları güçlendiriyorsa, yaşam boyunca aynı kalabilir. Ancak, Tanrı algısı, devam eden din eğitimi ve yaşam deneyimlerine bağlı olarak da yaşlandıkça değişebilir (Cavanagh, 1992, s.75)

1.2.1. Tanrı İmgesine İlişkin Kuramlar

Newton ve McIntosh, inançların bireyin dünyasında nasıl işlevsel hale geldiğini anlamak için dini bilişsel bir şema olarak kabul etme fikrini öne sürmüştür. Dine bilişsel açıdan yaklaşmak, din psikolojisine, din konusunda daha önce görülmemeyen, yeni ve dikkat çekici bakış açılarıyla düşünme ve bu bağlamda dinî hayat konusunda daha önce gündeme gelmeyen soruları sorma ve test etme imkânı vermektedir. Bunun yanı sıra dini anlamak için, bilişsel yapının yanı sıra sosyo-kültürel süreçler ve dindar bireyin davranışlarının araştırılmasına da ihtiyaç vardır (Newton, McIntosh, 2010, s.42).

Tanrı, özellikle inançlı bireylerin ilişki kurdukları hem dışsal hem de içsel bir figürdür. Böylece, bireylerin insanlarla iletişimde duygusal bilgiyi işleme biçimlerini otomatik ve bilinçsiz olarak yönlendiren psikolojik süreçler ve mekanizmalar aynı zamanda Tanrı ile ilişkilerinin biçimini ve kalitesini de etkiler. Dolayısıyla çocukların hayat algılarında dinin etkisinin daha iyi anlaşılması için öncelikle onların gelişim dönemlerini bilişsel açıdan incelemek gerekmektedir (Hall, Noffke, 2007, s.58).

1.2.1.1. Piaget ve Bilişsel Gelişim Teorisi

Dini gelişim teorilerinin büyük çoğunluğu Piaget'in bilişsel ve ahlaki gelişim teorileri temel alınarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla onları daha iyi inceleyebilmek için Piaget'in gelişim teorisini öncelikli olarak ele almak gerekmektedir.

Piaget'in geliştirdiği teoriye göre çocuklarda bilişsel gelişim, birbirini izleyen dört dönem içinde çocukların kavrama, anlama ve problem çözme yeteneklerinde niteliksel gelişmelerle birlikte devam eden bir süreci kapsar. Piaget için yaşamın boyutları, anlama, kavrama, yansıma ve bunun sonucunda oluşan davranışlar yetişkin düşüncesinin gelişimi için temel oluşturmaktadır. Bebeklikten başlayan yetişkinliğe doğru devam eden somut algılayışın soyut bir yapıya bürünmesi ve aktif bir benmerkezci görüşten yansıtıcı-işsel düşünceye doğru bir değişim gerçekleşir (Piaget, 1964, s.176; Kol, 2011, s.3). Bilişsel gelişim, kişinin yaşamının gelişim evreleri boyunca gerçekleşir. Çocukluktan ergenliğe, yetişkinliğe kadar hatırlama, problem çözme ve karar verme süreçlerinde yer alan çeşitli düşünce süreçlerini inşa etme sürecidir. Çocuklar bilişsel gelişimin dört kritik aşaması boyunca ilerler. Jean Piaget, İsviçreli bir psikolog olarak, çocuğun bilişsel gelişimine dair sistematik bir çalışma yapan ve bir çocuğun dünyanın zihinsel bir modelini nasıl inşa ettiğini açıklayan ilk kişidir. Nitekim, gelişim aşamalarında meydana gelen değişiklikleri aşamalar, Piagetçi bilişsel gelişiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Gelişme boyunca çocuklar çevrelerine tepki verirler ve aktif olarak çevrelerini öğrenmeye katılırlar (Bhagat, Haque, Jaalam, 2018, s.128). Bilmek, Piaget tarafından çocuk için bir oyunculuk şekli olarak yorumlanmaktadır. Bilişsel analizin temel birimi, yapılandırılmış bir eylem veya düşünce sistemini ifade eden şemadır. Şemalar ikili asimilasyon ve uyma süreçleriyle işler. Asimilasyon, bilinmesi gereken nesnelerin mevcut şemalara dahil edildiği süreci ifade eder; uyma, nesneyi dahil etmek için bir şemayı değiştirmenin eş zamanlı işlemlerini yansıtır. Örneğin, bir çingırağı kavramak için bir bebek, çingırağı, eş zamanlı nesnenin belirli konturları etrafında eşzamanlı olarak değiştirirken (yerleştirirken) organize kavrama eylemine (şema) dahil eder (özümser). Piaget, çocuk planlarının yapısının zaman içinde bir dizi geniş tabanlı aşamada dönüşümden geçtiğini ileri sürmektedir (Mascolo, College vd., 2015, s.1).

Bilişsel gelişim teorisinde dört aşamanın birincisini Piaget, *Duyusal-Motor Dönem* olarak adlandırmaktadır. Bu dönem, bebekliğin yaklaşık ilk 18 ayını kapsamaktadır. Bu aşama, birey için daha sonraki dönemlerde işine yarayacak, temsil edici bilginin altyapısının olduğu dönemdir (Piaget, 1964, s.177). Bebeğin refleksleri ön plandadır ve dudaklarına dokunan herhangi bir nesneyi emmesi önceleri bir reflekstir, elini ağzına götürmeye yönelik genel bir

eğilimi yoktur. Ancak daha sonra çocuk farklı emme davranışları gösterir ve bilişsel gelişim kuramında bu tür örgütlü davranış modelleri şema kavramı ile tanımlanmaktadır (Lindberg, 2011, s.5). Bebekliğin ilk aylarında, çocuk için nesne sürekliliği yokken yani bir nesne ortadan kaybolduğunda onun kaybolduğunu çocuk algılayamazken; bu özellik 12-18 aylıkken bu artık kazanılmaya başlar. İkinci aşama olarak adlandırılan *İşlem-öncesi Dönem*'de ise çocuk için aileden öğrenilen sembollerin işlevsel olarak kullanımı başlar. Ancak aynı zamanda *egocentrism* olarak adlandırılan benmerkezci düşünce olduğu için çocuk diğer insanların bakış açısıyla olayları algılama yeteneğinden yoksundur. Olayların odak noktasında her zaman kendilerinin olduğunu düşünürler. Nesne korunumunun tam olarak algılanamadığı bu dönemden sonra 7-11 yaş arasında çocuk için *Somut İşlemler Dönemi* başlar. Çocuk için sınıflandırma, sayı, mekansal ve zamansal işlemler ve tüm temel işlemler üzerinde düşünme kabiliyeti gelişim gösterir. Bu dönemde çocuk artık benmerkezcilikten uzaklaşır ve nesne korunumunu kazanır. 11 yaş üzeri döneme gelince ise çocuk, gelişimin son evresi olan *Soyut İşlemler Dönemi*'ne geçiş yapar. Bu evrede birey hipotetik düşünme yeteneğine ulaşır. Çok boyutlu, karmaşık ve soyut kavramlar üzerinde düşünüp bunları algılayabilir (Piaget, 1964, s.177-178). Ergenlik döneminde olan birey, bir problemle karşılaştığında aynı anda pek çok faktörü içeren bileşimsel (kombinatuvar) bir mantık kullanmaktadır. Ayrıca bu yaştaki birey, küçük çocukların düşüncesinden daha karmaşık bir yapıya sahip ikinci bir semboller sistemini daha kullanabilmektedir. Buna göre ergen, bir problemi çözerken problemleri önerme mantığını kullanır (Lindberg, 2011, s.6).

Bilişsel gelişimin yanı sıra Jean Piaget 'ahlaki gelişim' kavramını da derinlemesine incelemiştir. O İsviçreli çocuklarla yaptığı mülakatlarla birlikte oluşturduğu bilişsel gelişim teorisine bağlı olarak kompleks bir ahlaki gelişim teorisi geliştirerek, heterojen ahlak ve özerk ahlak olmak üzere iki aşamalı bir teori ortaya atmıştır. Heterojen ahlakta çocuklar görevlerini ve sorumluluklarını bilirler ancak bunları insan etkileşimlerinin düzenlenmesi olarak sosyal düzenleme olarak görmezler. Sosyal kuralların doğal yasalar gibi sabit olduğunu ve herkes için aynı olduğunu varsayarlar. Heterojen ahlaklı çocuklar davranışlarını kişisel yargılamayla yönetemezler. Çocuklar büyüdükçe, başkalarıyla daha fazla etkileşim kurarlar. Sosyal etkileşimler, çocukların ahlak anlayışında daha da ustalaşmasını sağlar ve başkalarının görüşlerini anlamalarına yardımcı olur. Özerk ahlak aşamasında, çocuklar ahlaki kuralların bireyler arasında karşılıklı anlaşmalar ve düzenlemeler olduğunun farkındadırlar. Özerk ahlakta olan çocuklar, kendi inşa ettikleri inançlarıyla ahlaki kuralları izlerler. Akranlarıyla, çevrelerindeki kişilerle işbirliği yapmayı öğrenirler ve özerk aşamaya doğru gelişirler. Artık

irade devreye girer ve bir davranışın altında yatan mantık beğenildiğinde bu durum davranış haline getirilir. Ahlaki hükümler, çocuklukta olduğundan farklı olarak belli şartlara bağlı yapılır ve hafifletici faktörler de göz önünde bulundurulur. Bununla beraber bu gelişimsel sıra, Piaget'e göre kesin ve genel olmayabilir. Kişiden kişiye göre değişebilir. Herkes bir üst aşamaya ulaşamayabilir ve çocuklar ne belirli bir aşamaya göre davranırlar; ne de belli yaşlar, belirli aşamalara bölünebilirler (Straughan, 2008, s.21-22; Coşkun, 2019, s.127).

Piaget'in teorisi, bebeklerin dünyaya, özellikle algılayıcı motor refleksleri gibi doğuştan gelen yeteneklerle girdiğini belirtir. Çocukların daha sonra bu reflekslerini kullanarak dünya üzerindeki nesneleri algılama süreci başlar. Daha sonra tecrübe ile algılama süreci birleşir ve dengeleme süreci olarak adlandırılan dönem başlar. Çocuklar, dengesizlik içinde deneyimlediklerini açıklayabilecek dünyadaki zihinsel modellere sahip olarak gelişir; dünyadaki bir şeyi artık anlayamayacaklarını veya açıklayamayacaklarını keşfederler. Var olan düşünce veya davranış kalıplarını incelterek, parçalayarak veya birleştirerek ya da asimilasyonla dengelemeye geri dönerler, burada mevcut düşünce veya davranış kalıplarını yeni deneyimlere yayarlar. Piaget'den sonra, neo-Piagetçiler olarak adlandırılan kişiler yeni aşama teorileri geliştirmiştir. Bütün bu teoriler, çocukların nitel değişimlerle işaretlenmiş bir dizi süreksiz aşamadan geçerek geliştiğini iddia etmektedir (Richland, Begolli, Frausel, 2016, s.3).

Dolayısıyla Piaget'in ahlaki ve bilişsel gelişim teorileri çeşitli gelişim teorilerinin de temelini oluşturması bakımından birçok çalışmaya önayak olmuştur. Piaget'in bilişsel ve ahlaki gelişim teorileri bir arada değerlendirildiğinde ise, dini tasavvurun gelişiminde çocuğun ilk dönem dini algılayışının ebeveyne bağlı olarak somut bir Tanrı anlayışıyla başladığını ileriki dönemlerde ise bu algının daha soyut ve özerk bir hal aldığını savunan pek çok dini gelişim teorisi ortaya atılmıştır.

1.2.1.2. Nesne İlişkileri Kuramı

Nesne kavramı, dürtülerin yönlendirdiği hayali veya öteki gerçeği ve dürtülerin hedefini anlatmak amacıyla Freud tarafından seçilen bir terimdir. Her ne kadar insanlar Freud'un klinik kavramlarının birçoğunda açıkça merkez olsa da, "nesne", dürtülerin doğasıyla ilgili formülasyonlarında görülmekte olan bir kavramdır. "İçsel nesne" terimini hiç kullanmamış olmasına rağmen, Freud, çalışmalarının başından itibaren, iç sesleri, görüntüleri, ebeveyn değerlerini vb. içeren klinik olayları anlatan ifadeler kullanmıştır (Mitchell, 1981, s.1).

Nesne temsilleri her zaman kendini temsillerle bir araya gelir; çünkü bir insanı algılamak, kendini diğerine göre algılamaktır. Nesnenin ve benliğin temsilleri, güncelleme süreçleriyle, tüm gelişim seviyelerinde ortaya çıkan çok katmanlı anılar haline gelir. İlgili süreçler “savunucu ve uyarlanabilir manevralar aracılığıyla deneyimleri başkalarıyla temsil etmek, hatırlamak, hayal etmek, yorumlamak ve entegre etmektir (Rizzuto, 1991, s.52; Magda, 2014, s.2).

Nesne ilişkileri kuramı, çocuğun zihninde yer alan nesnelerin kişilik gelişimini nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlar. Nesne ilişkileri kuramcıları, sıklıkla nesneleri “kötü” (eleştirel, küçük düşürücü, ihmal edici) nesneler ve “iyi” (sevgi dolu, sevecen, bakım veren) nesneler olarak tanımlar. Onlara göre birinin kendisiyle ve diğerleriyle olan ilişkisi, ebeveyninden alınan veya içeri giren iyi ve kötü nesnelerin toplamı tarafından belirlenir (Olds, 2008, s.3).

Nesne ilişkileri teorisi nesnenin psikolojik süreçlerdeki rolünü vurgulayan psikanalitik bir durumdur ya da daha genel olarak söylenecek olursa, bu teori başka bir kişinin veya başka unsurların, özellikle de ebeveyn veya bir bakıcının zihinsel gelişim sürecindeki rolünü vurgulamaktadır. Daha spesifik olarak, nesne ilişkileri, başkalarının deneyimlerinin işlevsel yönlerinin içselleştirilmesine ve akılda birbirleriyle olan ilişkilerine dayanan bir intrapsişik aktivite teorisini ifade eder (Mills, 2010, s.1).

Freud’un çalışmaları temel alınarak geliştirilen nesne ilişkileri kuramı, insan motivasyonu ve kişiliğinin “nesneler”le ilişkilerden doğduğunu kabul eder. Nesne sözcüğü, Freud’a göre dürtünün amacı olan şeyler için kullanılmıştır. Diğer bazı psikanalistler de, bireyin eşya, şartlar ve toplumla ilişkilerini tespit edebilmenin kısa yolu olduğu için bu terimi kullanmaya devam etmişlerdir. Nesne ilişkileri kuramcıları ise bu terimi, bir imge veya temsil formu içinde içselleştirilmiş insanlarla ilişkilerini kastettikleri için, “nesne” kelimesi genellikle insanlarla ilişki anlamına gelir (Nelson, 2009, s.222).

Psikoloji biliminde Tanrı kavramının oluşması ile ilgili olarak günümüze kadar çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan birisi Freud’un yansıtma teorisidir. Freud’a göre Tanrı, baba figürünün bir yansımasıdır. Freud, ilkel insanların ilk dini tecrübesini Totem ve Tabu ilişkisiyle açıklar. Totem, ilkel topluluklarda babanın yerine geçerek sonunda Tanrı’ya dönüşecek olan bir olgu olup yüceltilmiş bir baba imajıyla şekillendirilir (Freud, 1994, s.163; Köse, 2016, s.83). Freud’un bu görüşü ebeveyn ve Tanrı ilişkisi fikrini temellendirmiştir. Bu fikir ise Nesne İlişkileri Kuramı ile açıklanmaktadır. Nesne İlişkileri Kuramı bireyin çevresi ile etkileşime girmesi ve buna bağlı olarak içe yansıtma, içselleştirme ve özdeşleşme süreçlerinden

geçerek ben kimliğine ulaşması olarak tanımlanır. Klein’e göre erken dönem kendilik gelişimi sırasında çocuklar, bu etkileşimi yani ebeveyni ile kurduğu ilişkiyi içselleştirmekten öte kendi iç dünyalarına mal ederek yaşarlar ve bu içe yansıtılan ilksel nesne, ben-kendilikte güvenilir bir şekilde kök salabilirse güven duygusu olumlu yönde kurulur (Klein, 1960, s.53). Bu durum çocukların Tanrı imajına yansır. Zihinsel sağlığın temeli, erken anne-çocuk ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Gelişebilmek için, bireyin yeterince iyi anne ve yeterince iyi çevre kavramı ile temsil edilen belirli bir duygusal atmosfere ihtiyacı vardır (Milivojevic, Ivezic, 2004, s.21).

Winnicott’a göre bebeğin gelişim sürecinde kendisinden başka olan nesneleri kişisel kalıba sokma eğilimi vardır. Bu eğilim sürecinde bebek ona güven veren ve onun için kolay olan bazı nesneleri ağızına sokup işlevsel olarak deneyimlemeye başlar. Bu nesneler geçiş nesnesi olarak adlandırılır. Bebek fantezi ile gerçeği, iç nesneler ile dış nesneleri ayırma sürecine geldiğinde geçiş nesneleri farklılık ve benzerlikleri kabul etme sürecine imkan tanır (Winnicott, 2017, s.22-24). Geçiş alanındaki temsili nesnelerin hepsi hayal gücü ile yaratılan nesnelerdir. Geçiş nesneleri, bazı bilimsel keşiflerde olduğu gibi, gerçeklikle çakışabilir. (Rizzuto, 1991, s.54). Anne, bebeği ile etkileşimlerinde, bebeğin kendi deneyimlerinin ve jestlerinin bir yansımasını algılayabileceği bir “ayna” gibi işlev görür (Parker, 2008, s.3). Daha sonraki aşamada bu ayna annenin yüzü olmaktan çıkar ve dünyayla kurulacak ilişkide bir geçiş nesnesi olarak işlev görür (Winnicott, 2017, s.140). Benzer şekilde Tanrı imajını inceleyecek olursak, Winnicott’un bu tanımlamasına bakıldığında içsel Tanrı imgesi, çocuğun annesiyle birlikte kurduğu ilk ilişkisel tecrübe ile başlar. Bu imgenin temelinde anne-çocuk ilişkisi vardır. Anne yanında bulunmasa bile Tanrı imgesi, annelik tasarımının tecrübesini devam ettirir ve “Tanrı bizi her yerde görür ve her yerde mevcuttur. “ fikri gibi Tanrı’ya ait sıfatlardan her biri için bu durum bir geçiş fenomeni olarak görülür (Hayta, 2010, s.47).

Rizzuto'ya göre inanan kişi için önemli olan öznel Tanrı anlayışıdır. Çünkü dini bir deneyimin özel hedefi Tanrı’dır. Kişisel gerçeklik açısından incelendiğinde, Tanrı, yaşayan bir kişinin özelliklerini gösterir. Tanrı inancı inananlara güven ya da korku veren beklentilere güvence oluşturur (Rizzuto, 1991, s.51). Nesne ilişkileri, Tanrı tasavvurunun önemli bir kaynağıdır. Tanrı algısının oluşma sürecinde nesne ilişkileri dolayısıyla ebeveyn tasarımları önemli bir konuma sahiptir. Zihinde oluşan Tanrı’ya ilişkin bilişsel şema, “anne”, “baba”, “Tanrı”, vb. olarak kodlanmış belirli girdi kümeleriyle, birden fazla kodlama ve erişime sahip anıların bir veri tabanından oluşmaktadır. Bu nedenle, böyle bir temsilin kökleri açıkça kavramsal değil, deneyseldir. Örneğin bir “anne” nin temsili, bireyin annelik deneyimlerinden vb. oluşur (Lawrence, 1997, s.214). Çocuğun ilişki kurduğu ilk insanlar, annesi ve babasıdır.

Tanrı ise görülemeyen soyut bir kavramdır. Bu sebeple Tanrı'dan bahsedilerek büyütülen çocuğun duyguları Tanrı'nın güçlü, saygın, her şeyi yöneten ve her yerde olan bir varlık olduğu şeklinde gelişir. Çocuk, bu tecrübelerle ilişkili olarak bu niteliklere sahip iki insan tanır: annesi ve babası. Bu nedenle çocuğun Tanrı tasavvuru, uygun anda en önemli ebeveyn tasarımı nasıl ise onu kullanır ve malzemenin tümünü veya çoğunu bu şekilde resmeder. Çocuk büyüdükçe anne-baba, geçiş nesnesi olma özelliğinden sıyrılır ve Tanrı imajı, çocuğun zihninde gerçek özelliğini kazanmaya başlar. (Kartopu, Özbolat, 2014, s.1304).

Bireyler duygu ve tecrübelerini temel alarak Tanrı'nın kendilerince belirgin olan veya öne çıkan özelliğiyle tanımlamaya çalışmışlardır. Dini inanca sahip olan bir kişi Allah kavramını zihninde canlandırırken, en anlamlı ve en kuvvetli duygu ve tecrübelerine dayanarak bunu yapar. Ana-baba kavramı da evrensel bir kavramdır ve bireyin çevresini algılamasında etkin bir nitelik taşır. Bununla ilişkili olarak çocuğun anne ve babasıyla olan ilişkileri de onun Tanrı anlayışında ve dinsel yaşayışında önemli etkiler yapar. Başlangıçta ana-baba sembolü ve ilişkileri çocukta ne kadar güçlü olursa etki de o denli büyük olur. Birey, henüz çocukken, bu ilişkilerinin etkisi altında kalarak Tanrı kavramını zihninde yaratır. Allport tarafından bu konuya ilişkin şöyle bir olay anlatılır: Altı yaşında bir çocuk Tanrı'ya dua ederken, bu duanın girişindeki "Babamız" kelimesini söylemeyi reddetmiştir. Bunun sebebi de çocuğun babasının alkol bağımlısı ve bir Hristiyanken, daha sonra dininden dönmüş biri olmasıdır. Dolayısıyla çocuk, Allah kavramıyla kendi babası arasında bir ilişki kurmaya tahammül edememiştir. Bu bakımdan insanların zihninde bulunan Tanrı kavramı birbirinden farklıdır. Dini semboller, sosyal çevre, örf, adet ve kültür kavramları da esnek olduğundan bu kavram değişik biçimlerde düşünülebilir (Clark,1990, s.180).

Kutsala duyulan korku ve saygı, dini algılayışın doğuştan itibaren başladığını göstermektedir. Üç yaşından itibaren çocuk, dini nitelikte bir korku ve saygı duygusuyla kutsal olan şeye ilgi gösterir. Korku ile gelişen saygı duygusu, ebeveynin, özellikle baba imajının şekillenmesi ve Tanrı imajıyla birlikte güçlenir. Çocukların gözlerinde Tanrı, ebeveynle kurulan ilişkiye göre bir ebeveyn gibi koruyucu olarak görünür. Bu Tanrı algısı, hayali ve hissiyken bağlılık, sevgi ve güven hisleri, ebeveyninden Allah'a doğru yön değiştirmektedir (Vergote, 1978, s.318). 5-7 yaş arası çocuklar, bilinçli olarak Tanrı ile ebeveyni birbirinden ayırt edebilmeye başlarlar. Artık anne-babası her şeyi bilmeyebilir veya gücü yetmeyebilir. Ancak çocuğun yeni Tanrı algılayışının zeminini ebeveyn algısı oluşturur. Çocuğun din duygusunun derin bir şekilde belirlenmesinde, kendisine hareketleriyle örnek olan ebeveynidir. 6-12 yaş arasında Tanrı anlayışı, zaman geçtikçe antropomorfizmden ruhaniliğe dönüşecektir.

Çocuk 6-7 yaşlarındayken basit ve maddidir. Tanrı, terasları olan bir evde ikamet etmektedir, çiçekler toplamaktadır. 8 yaşından 12 yaşına kadar antropomorfizm gitgide azalır. Çocuk Tanrı'nın diğer insanlar gibi olmadığını anlamaya başlar. 12 yaşında ise artık ruhanileştirilmiş bir Tanrı inancı kesin olarak oluşur (Vergote, 1978:319).

1.2.1.3. Fowler'ın İnanç Basamakları

Fowler'a göre inanç, dinamik bir yapılaşma ve bağlılık sürecidir. İnanç, başkalarıyla olan ilişkilerimizde, bize güven ve sadakat veren, birbirimize, paylaşılan değerlere aşkın bir anlam ve güç katan varoluşsal bir yönelmedir. Aynı zamanda Fowler, inancı, “insanların kendilerini varoluşlarının nihai durumları ile ilişkili olarak fark ettikleri bir biliş şekli” olarak tanımlamıştır. Onun tarafından geliştirilen inanç modeli yaşam süresince bu biliş yollarını geliştiren faktörlere dayalıdır. (Fowler, 1991, s.33; Gottlieb, 2012, s.275) Fowler, teorisini 4 ile 84 yaşları arasındaki 500'ün üzerinde Kuzey Amerikalı ile yapılan mülakatlar ile oluşturmuştur. Bu görüşmelerin amacı, katılımcıları “kendi yaşamlarının ve kutsal yolculuklarının onların anlamlandırma süreçlerini nasıl biçimlendirdiğinin” ortaya konulması olarak belirlenmiştir (Fowler, 1991, s.34).

İnanç gelişimi teorisinin boyutlarını ise gelişim aşamasındaki muhakeme modellerini inceleyen Mantık Biçimi; grup ve sınıflar içindeki konumuna ilişkin Sosyal Perspektif Alma; Kohlberg'in ahlaki gelişim aşamalarından olan Ahlaki Yargılama Biçimi; bireyin içinde bulunduğu inanç grubuna ilişkin farkındalığını belirleyen Sosyal Farkındalık Sınırı; içinde bulunduğu ortamdaki otorite kavrayışıyla ilişkili olan Otorite Odağı; içinde bulunduğu çevredeki uyumlu modelleri belirleyen Dünya Ahengi Biçimi; sembolik kabiliyetteki düzeyin gelişimsel düzeyini tanımlayan Sembolik Fonksiyon olarak belirlemiştir (Acar, 2014, s.12-13). Ayrıca en iyi bilinen çağdaş inanç geliştirme teorisine öncülük eden James Fowler, ideal inancın ilk aşamasını, derin güven ve başkalarıyla ilkel bir ilişki ile karakterize edilen inanç olarak tanımlar (Ratcliff, 1992, s.117).

Bu boyutları temel alarak ilerleyen Fowler, bireylerin hayat hikayelerinden hareketle Tanrı ve din algılarını ölçmeyi amaçlayan altı inanç basamağı geliştirmiştir. Bu inanç basamaklarının ilki *Basamak Öncesi Dönem* ile başlar. Bu evre kişinin anne karnında bulunduğu zamandan başlayarak 2 yaşına kadar olan süreci kapsar. Bu dönem konuşma öncesi duygusal ilişkiler ile sınırlı bir evre olup bu dönemde yaşamın ileriki dönemlerinde inancın üzerine temelleneceği otonomi, güven, ümit ve cesaret gibi duygular oluşmaya başlar. 0-2

yaşları arasındaki bu dönemde, çocukta yeni oluşum sürecine giren bir inanç yapısı bulunur. Bir annenin bebeğini gerekli ölçüde tutması, ilgilenmesi, onunla konuşması gerekir. Bu durum yeterli düzeyde olmazsa ilişki kurma seviyeleri, sevgi bağları için uyum kapasiteleri engellenir veya aktive edilmez. Nesnelerin sürekliliği evresindeki bu aşamada çocuğun ilk Tanrı imajı oluşmaya başlar. Özellikle bu imaj karşılıklı ilişkilerden oluşur (Fowler, 1991, s.34; Bilici, 2014, s.207). Güvensizlik tecrübesi de ilk sevgi ve şefkati veren insanlarla başlar ve bu ilişki tecrübesi, inanç yoğunluğunu oluşturur. Birey bu dönemde kendini beğenme veya yetersiz güvenden dolayı kendini etraftan soyutlayabilir. Konuşma ve düşünme sürecinin başlamasıyla birlikte birinci basamağa geçilir ve oyun içinde, din ve ritüel sembollerinin kullanımı başlayabilir (Fowler, Dell, 2005, s.36).

Sezgisel-Yansıtıcı İnanç Basamağı 'nda daha sonra istikrarlı veya tepkisel düşünmeyi ve değerlendirmeyi düzenleyen ve bunların ayrıştırılmasının zorunlu olduğu uzun ömürlü imajlar ve duygular üretilir. Hayal gücü, hikâye ve jestler güdüleyici niteliğindedir. Kendi bilincine varan çocuk bu süreçte ben merkezlidir. Çevresindeki insanların inançla ilgili hikâye ve eylemlerini pratik bir tarz içinde taklit ederek; taklide dayalı bir inanç özelliği oluşturur. İlk kez ölüm, cinsellik gibi tabuların farkında olmaya başlar. Tasavvurlar vasıtasıyla kendinin, kutsalın yasaklarının ve ahlakın varlığının bilincine varmaya başlar ve ölüm, cinsiyet ve çevrede gerçekleşen diğer olaylar sezgisel olarak algılanır. Ancak bu tasavvurlar yıkıcı tabular ve katı ahlakî kurallardan kötü etkilenebilir (Fowler, 1991, s.35; Fowler, Dell, 2005, s.37; Ulu, 2016, s.142; Topuz, 2003, s.34).

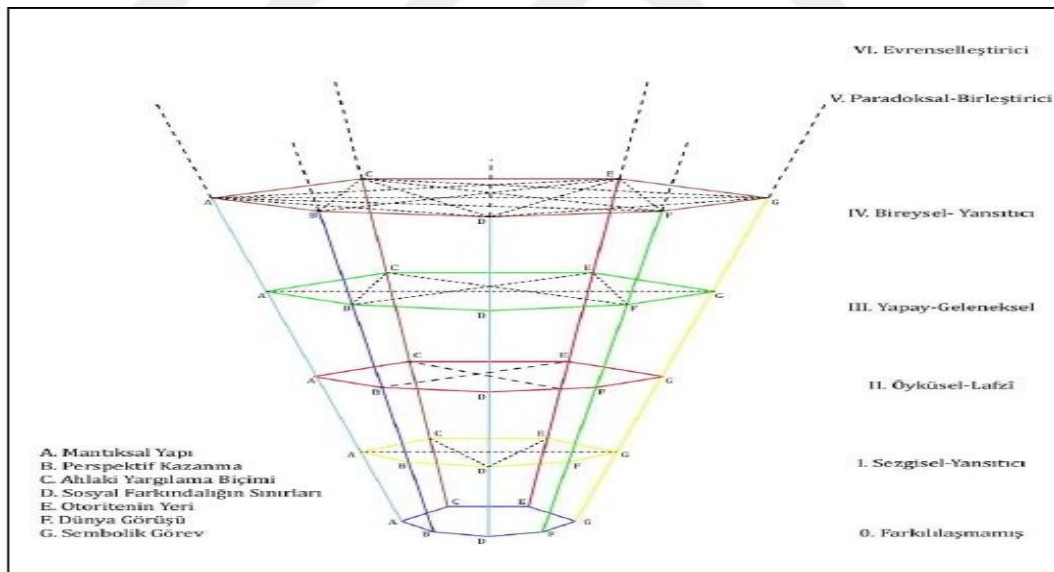
Öyküsel-Lafzî İnanç Basamağı 'nda mantıklı düşünme yeteneği gelişir ve birey, dünyadaki işleyişi anlamaya çalışır. Hayal ile gerçek dünya arasında ayırım yapabilir. *Terkibî-Geleneksel İnanç Basamağı* 'nda ise birey ergenlik dönemindedir. Formel işlemler evresi başlar ve ergenlikten kaynaklanan kişilik bunalımlarının ortaya çıkmasıyla, inancın üçüncü basamağına geçilir. Hayat artık birey için çok daha farklıdır. İnanç ise farklılığı açıklamak zorundadır. Tanrıyla daha çok kişisel ilişki kurulur ve soyut düşünce becerisi ile birlikte biçimsel ameli düşünceyle ilgili soyut fikirlere bir güven oluşabilir (Fowler, 1991, s.36-37; Fowler, Dell, 2005, s.38-39; Ulu, 2016, s.143; Aygün, Mehmedoğlu, 2006, s.128).

Bireysel Düşünmeye Dayalı İnanç Basamağı 'nda birey, artık hayatını kurguladığı ve şekillendirdiği inanç ve değerleri sorgulamaya başlar. Değer ve inançların, irdelenmeden ve sorgulanmaksızın kabul edilmesi artık söz konusu değildir. Hepsinin artık açık ve kesin bir şekilde bilinçli olarak seçilerek eleştiri süzgecinden geçirilmiş bir biçimde oluşan bağılıklar

anlamına gelmesi gerekir (Fowler, 1991, s.37-38; Fowler, Dell, 2005, s.41; Karacoşkun, 2004, s.28).

Birleştirici İnanç Basamağı 'nı direkt olarak tecrübe edilmesi zor olan gerçeklerle derin ilişki kurmayı gerektiren karşıtların birleştirildiği sürece verilen ad olarak tanımlayan Fowler'a göre birey, karmaşık bir dünyanın çok boyutlu bakış açılarına açık hale gelir. Birey, bir önceki basamak içinde gelişen inanç sınırlarını aşar ve gerçeğin çok boyutlu, uyumlu ve bağlantılı olduğuna dair bir yetenek geliştirebilir (Fowler, 1991, s.39-40; Fowler, Dell, 2005, s.41; Karacoşkun, 2004, s.28).

Evrenselleştirici İnanç Basamağı, adalet ve sevginin baskı ve işkenceye üstün gelmesinin ve bu durumun hayatın anlamı ve Tanrı'nın gücü ile birleşme sürecinin yaşandığı yerdir. Fowler'a göre az insan bu aşamaya ulaşır. (Fowler, 1991, s.41; Fowler, Dell, 2005, s.41; Mehmedoğlu, Aygün, 2006, s.129). Fowler'ın inanç basamakları bireydeki dini imajın oluşumunun yaşamına etkisiyle ilişkili olarak bizlere bakış açısı kazandırmaktadır. Bireyin gelişimsel dönemleri ve hayat algısıyla birlikte dini imajının oluşumu bireyi tanıma ve hayatı anlamlandırmada önemli rol oynamaktadır.



Tablo 2. Şekil 1. (Fowler, Faith and the Structuring of Meaning, 1986, s.32)

İnsan yaşam döngüsündeki dini/manevi değerler ve davranışların gelişiminin evrimsel sürecini anlamayı amaçlayan bu teoride Fowler, şekilde görüldüğü gibi yedi görünümlü bir yapının olduğuna inanır. Teorisinde üst başlık olarak değerlendirilebilecek bu yedi görünüm içerisinde ayrıca her başlık altında, yukarıda açıkladığımız, sezgisel-yansıtıcı, öyküsel-lafzi, yapay-geleneksel, bireysel-yansıtıcı, paradoksal-birleştirici ve evrenselleştirici olmak üzere altı alt kategori de yer almaktadır (Fowler, Dell, 2005, s.36; Ulu, 2013, s.164-165).

Fowler, bu gelişim teorisiyle birlikte 3000 kişi üzerinde yaptığı bir araştırma sonucunda;

- a) 4-6 yaşları arasındaki çocukların %80'inin I. aşamada,
- b) 7-12 yaşları arasındaki çocukların %72,4'ünün II. aşamada,
- c) 13-20 yaşları arasındaki ergenlerin %50'sinin III. aşamada ve %28,6'sının IV. aşamada,
- d) 21-30 yaşları arasındaki kişilerin %40'ının IV. aşamada ve %33,3'ünün III ile IV. aşama arasında,
- e) 31-40 yaşları arasındaki yetişkinlerin %37,5'inin III ile IV. aşama arasında ve diğerlerinin V. aşamaya yakın bir seviyede
- f) 41-50 yaşları arasındaki kişilerin %56,2'sinin V. aşamada ve %21,9'unun IV ile V. aşama arasında,
- g) 51-60 yaşları arasındaki yaşlıların %35,3'ünün III. aşamada, %29,4'ünün IV. aşamada ve %23,5'inin V. aşamada,
- h) 60 yaş ve üzerindeki yaşlıların da %27,4'ünün IV. aşamada, %24,2'sinin III. aşamada, %16,1'inin V. aşamada, ve sadece 1 kişinin VI. aşamadaki inanç seviyesine ulaştığını tespit etmiştir (Topuz,2003, s.35).

Buna göre 21 yaşına kadar inanç gelişiminde artış olurken daha sonra çok fazla değişim yaşanmaz. Fowler'ın bu teorisine ilişkin yapılan diğer araştırmalara göre ise ergenlik döneminde inanç-yaş arasında negatif korelasyon bulunurken, genç kadınların erkeklere göre daha az inanç gelişimi yaşadıkları görülmüştür. Ayrıca toplumsal statü bakımından ve ekonomik açıdan üst derecede bulunan kişilerin daha rasyonel bir inanç gelişimi gösterdikleri, ahlaki gelişimin inanç gelişimini olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Topuz, 2003, s.35). Bunun yanı sıra Fowler'a göre yeni düzenlenecek bir inanç gelişimi görüşmesi, insanların "küreselleşme" ve "post modern koşul" olarak adlandırılan deneyimin özelliklerine ve inancına olan etkilerine ışık tutabilir. Bu fenomenlerin her ikisi de, radikal sekülerleşme ve bir yandan dini ve ahlaki otoritenin erozyonu, diğer yandan paradoksal olarak kökten dinci ve muhafazakâr inanç uygulamalarının dünya çapında büyümesini araştırmalıdır. Aynı zamanda bu faktörlerin, birçok "dindar olmayan" kişinin "maneviyat" a ilgisinin artmasına neden olacağını ve inanç geliştirme araştırmalarının bugün karşılaştığı zenginlik ve çeşitliliğinin de kavranmaya başlandığını da belirtmiştir (Fowler, Dell, 2005, s.44). İnsan yaşam döngüsündeki dini/manevi değerler ve davranışların gelişimini açıklayan İnanç Gelişim Teorisi'nde Fowler, yedi

görünümlü bir yapıdan oluşturduğu bu teoriyi “psikolojik inanç kavramı” üzerinde şekillendirmiştir. Bunun yanında Fowler, inanca ilişkin olarak bireysel, sosyal özellikleri hesaba katmanın yanı sıra manevi, ahlaki ve kişilik gelişimini de dikkate alan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu sebeple Fowler’ın inanç teorisinin, anlam boyutunun araştırılması ve kişisel özelliklerle birlikte bireysel bir kimlik arz ederek yeniden oluşturulması eylemi şeklinde düşünülmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir (Ulu, 2013, s.166).

1.2.1.4. Bowlby ve Bağlanma Kuramı

Bağlanma kavramı, bebeğin annesiyle olan bağımlılık ilişkisi bağlamında öğrenilen ve ona bakma ve onunla etkileşimi sırasında pekiştirilmiş davranışlar sınıfı olarak tanımlanabilir (Ainsworth, 1969, s.2). Bağlanma Kuramı, Bowlby tarafından nesne ilişkileri kuramından yola çıkılarak geliştirilen, temelde çocuğun ebeveyni ya da bakıcısıyla anlamlı ilişki kurma becerisini ele alan ve bu bağlanmayı sağlayan etkenleri inceleyen bir kuramdır. Bu teoriye göre, çocukların kendilerine bakan yetişkinlerle oluşturdukları ilk bağımlılık ilişkileri, onlara hem içsel bir bağlantı modeli sağlar hem de daha sonraki ilişkilerine dayanak oluşturur. Çocuğun zihninde bağlanma şemaları ilişki kurma ve değerlendirme sürecini kapsar. İlişki kurma, çocuğun güven, reddetme, vazgeçme durumlarını yaşaması anlamına gelirken, değerlendirme bileşeni iyi ve güvenli olmayan şemaları içerir. Böylece çocuk bağlanma kurarken, bağlanma figürünü iki türlü aşamadan geçirmiş olur (Leahy, 1995, s.178; Hayta, 2006, s.30). Ebeveynler, çocuğa Tanrı’yı temsil eden ve Tanrı hakkındaki anlayışlarını oluşturmada hayati bir işlevi olan rol modelleri olarak hareket eder (Louw, 1996, s.122). İlk bağlanma ilişkisinde anne ile spesifik bir ilişki kurulmasına rağmen, sonraki kişilerarası ilişkilerde bu bağlanmanın genelleştirildiği ve bunun uygulamalarında genel olarak spesifik olmadığı görülmektedir (Ainsworth, 1969, s.2). Fromm’a göre çocuk, tüm varlığının temeli olarak annesine bağlanır ve daha sonra yeni merkez olarak babasını görür. Babası onun için yol gösterici bir nitelik kazanır. Olgunlaştıkça anne baba ilkesinden kurtularak bireyselleşmeye başlar. Bu süreçte Tanrı sevgisi, gelişirken çaresizlik içinde bir ana Tanrıça’ya bağımlılıkla başlar ve babaya benzeyen otoriter Tanrı evresinden geçer. Tam olgunlukta ise Tanrı’nın bir dış kuvvet olmadığını, insanın Tanrı ile bir olduğunu algılar. (Fromm,1956, s.79).

Çocuğun bakış açısından, anne baba ile kurulan samimi bağlar, sağlam bağlanmaların ve yetişkinlik için prototipler ve sosyal etkileşimin temelini oluşturur. Bunun yanında sosyal destek, çocuk-anne bağına çevreleyen sosyal ağların diğer yönleriyle birlikte, çocuk-anne ilişkisini etkileyebilir (Shin, LeWinn vd., 2019, s.2). Bağlanma ile ilgili davranışlar ebeveyn ve

çocuk arasında duygusal bir bağ oluşturur. Bu durum özellikle çocukluk döneminde görülmesine rağmen, tüm yaşam boyunca etkisi devam eder. Bunun yanı sıra çocuklar, ebeveynleriyle kurdukları kusurlu bağı telafi etmek için ideal bir Tanrı imajı yaratabilirler. Bu nedenle, güvenli bağlanmayan bireyler, Tanrı'ya dönmeye istekli olup, O'ndan destek ve güvenlik talep edebilirler (Radziwiłłowicz, Tracz, 2014, s.201). Araştırmacılar, ebeveyn ilgisi ve sevgisi ile özdeşleşme arasındaki ilişkiyi inceleyerek Tanrı algısının olgunluk evresine etkisinin nasıl olduğunu incelemişlerdir. Bu araştırmaların ilki, Mowrer tarafından gerçekleştirilmiştir. O, konuşan kuşlarla bir deney yapmıştır. Deneyinde, kuşlara konuşmayı öğreten eğiticilerin sevgi ve şefkat dolu bir bakım ve ilgi göstermeleriyle kuşların taklit yolu ile konuşmayı öğrendiklerini, eğiticinin sevgi ve şefkatle davranmaması halinde ise kuşların konuşmayı eğitici dışarı çıktıktan sonra gerçekleştirdiklerini gözlemlemiştir. Buna göre dini tavrın şekil alışında da akranların tesirinin bir etkisinin olduğu kabul edilebilir (Mowrer, Dunlap, 1931, s.100; Kılavuz, 2005, s.45). Dini gelişimin oluşumunda etkili olan faktörleri önem sırasına göre: ailenin yetiştirme tarzı, şahsi düşünce ve okuldur; bunun yanında düşünceler, tartışmalar, okunan şeyler, yakınların ve arkadaşların etkileri de azımsanamayacak derecede fazladır. Bireylerin içinde bulundukları kültür, yetişkinlerin dini tavırlarıyla, dini yaşantılarıyla, içinde bulundukları ortamla ve özellikle aileyle yakından ilişkili olduğunu görülmektedir. Dolayısıyla içinde bulundukları çevrede dini algının oluşumu ebeveyn veya ilk bakıcıyla başlayarak sosyal çevre ile birlikte gelişmektedir (Vergote,1978, s.316).

Bebekle ilk bakıcılar veya bağlanma figürü arasında kurulan optimal ilişkide, bağlanma figüründe bulunan birey ile kurulan ilişkinin iki işlevi vardır:

- a) Çocuğa baskı ve tehdit altındayken güvenli ve rahat bir sığınak olma
- b) Tehlikenin yokluğunda çevresini keşfetmesi için güven duygusu oluşturma (Kirkpatrick, Shaver, 1990, s.317).

Kirkpatrick ve Shaver'a göre bu iki etken çocukla ailesi arasındaki duygusal bağın doğasını ve bu ilişkinin çocuğun dindarlığı üzerine nasıl bir etkide bulunduğunu anlamada bize yardımcı olabilir. Örneğin sevmeye ve hoşlanmaya gibi bağlanma figürlerine sahip olan insanlar, kendilerini sevebilir ve hoşlanmaya değer olarak kabul etmeleri durumunda Tanrı'yı da seven ve şefkatli olarak görme eğiliminde olabilirler (Kirkpatrick, Shaver, 1990, s.317). Aynı zamanda ebeveynleri veya bakıcılarıyla güvenli ilişki kuramayan bireyler bu yoksunluğu sevgi dolu bir Tanrı'ya inanç duyarak gidermeye çalışabilir. Bu sebeple Kirkpatrick ve Shaver, *ödünleme teorisini* geliştirmişlerdir. Bireyin erken dönem bağlanma ilişkilerini modellemesinin

Tanrı imajını şekillendirdiği görüşünü temel alan bu teori daha sonra Kirkpatrick tarafından *zihinsel temel hipotezi* olarak adlandırılmıştır. Bebeklik dönemindeki ilk altı ayda kurulan anne çocuk ilişkisi bireyin ileriki yaşantısında kalıcı izler bırakmaktadır (Karaca, 2007, s.176). Ainsworth ve arkadaşları Yabancı Oda (strange room) adı verilen deneysel bir yöntemle Bowlby'nin bağlanma davranışındaki bireysel farklılıkları incelemişlerdir.

Bu araştırma sürecinde, 12-18 aylık küçük çocuklar düzenli olarak kısa aralıklarla önce annelerinden ayrılır, sonra bir yabancıyla yalnız bırakılır ve sonra yine anneye bir araya getirilirler. Bu yolla çocukların bağlanma sistemlerinin aktive edilmesi amaçlanmaktadır. Çocukların ayrılma, yeniden birleşme ve yabancıyla yalnız kalma hallerinde verdikleri tepkilerini göz önünde bulundurarak Ainsworth ve arkadaşları, çocukları üç bağlanma stili içinde sınıflandırmışlardır: Güvenli, kaygılı/kararsız ya da kaygılı/dirençli ve kaçınan. Bu stiller, ebeveynin çocuğun kendisine gereksinim duyduğu anda yanında olması, koruma sağlaması, çocuğun gereksinimlerine duyarlı olması ve doyum sağlamasıyla ilişkilidir. Çünkü çocuklar, ebeveyninden fiziksel ve duygusal gereksinimlerini karşılayan cevaplar alırlarsa annelerinin ulaşılabilir ve güvenilebilir olduğuna dair zihinsel imaj geliştirirler (Ainsworth, 1969, s.19-20). Dolayısıyla anne çocuk ilişkisindeki güven duygusunun durumuna bağlı olarak gelişim psikolojisinde üç çeşit ilişki biçimine yer verilmektedir:

- *Güven Hissedilen İlişki:* Güvenli bağlanan çocuklar, ebeveynleriyle olan yakınlık ve ayrılma durumlarında gerginlik yaşamazlar. Aralarındaki bağın güçlülüğünü hissederler ve kendileri de güven hissederler. Sosyal ilişkilerinde işbirliğine daha yakındırlar ve dışa dönüktürler (Hayta, 2006, s.37). Ebeveynleri ile kurdukları ilişki sıcak, huzurlu ve güven dolu olduğundan, Tanrı ile kurulan ilişki de huzur verici ve güvenli olur. Çocuk ileriki yaşamında Tanrı'yı sıcak, duyarlı, sevgi dolu, koruyucu olarak algılar (Karaca, 2007, s.177). Tanrı algısı, çocuğun zihninde "Tanrı genellikle sıcak ve bana karşı duyarlıdır, ne zaman destek olacağını bilir ve koruyucudur. Tanrı ile ilişkimde her zaman rahat hissediyorum ve ben çok mutluyum; ondan memnunum." şeklinde oluşur (Kirkpatrick, Rowatt, 2015, s.639).
- *Kaçınmacı İlişki:* Çocukluklarının ilk dönemlerinde bağlanma duygusunu iyi tadamamış çocuklar, kaygılı ve aşırı bağımlı bir duruma gelebilir ve karşılanmamış beklentilerinin olumsuz yükünü sonraki ilişkilerine aktarırlar. Bu tip çocuklarda kronik yalnızlık, kimseye güvenmeme, değersizlik, başkalarıyla tutarlı ilişki kuramama gibi önemli psikolojik sorunlar görülebilir (Hayta, 2006, s.37). Annenin çocuk ile kurduğu ilişki bu şekilde soğuk, mesafeli ve reddedici olduğunda Tanrı ile kurduğu ilişkide

ebeveyni ile kurduğu ilişki çerçevesinde gelişir ve Tanrı, çocuk tarafından uzak, sevgisiz ve ilgisiz bir varlık olarak algılanır. “Tanrı genellikle kişiliksiz, uzak ve çoğu zaman kişisel meseleme ilgi duymuyor ya da hiç ilgi duymuyor gibi görünüyor. Sık sık beni umursamadığı hissine kapılıyorum.” şeklinde düşünerek bu anlamda kaçınmacı bir imaj geliştirir (Kirkpatrick, Rowatt, 2015, s.639).

- *Kararsız İlişki:* Anne çocuk ile kurduğu ilişkide bazen sıcak bazen de soğuk ise çocuğun Tanrı ile olan ilişkisi de o denli tutarsız olur (Karaca, 2007, s.177). Bu şekilde çocukta kendiliğinden bulunan dini duygu ve dini eğilim, ebeveynle kurduğu ilişkiye göre oluşur. Bu ilişki, Tanrı tasavvurunun oluşmasının yanı sıra, Tanrı’ya bağlılık, güven ve saygı gibi dini tecrübelerin şekillenmesinde de etkili olmaktadır (Vergote, 1969, s.80). Dolayısıyla Tanrı ile tutarlı bir ilişkinin oluşması için ebeveyn tutumu en önemli etkidir. Bu bağlamda çocuğun zihnindeki imajı ifade edecek olursak, bu imaj “ Tanrı bana verdiği tepkilerde tutarsız görünüyor; Bazen çok sıcak görünüyor ve ihtiyaçlarıma cevap veriyor, ama bazen değil. Beni sevdiğinden ve umursadığıma eminim ama bazen O, sanki bunu gerçekten anlamadığım şekillerde gösteriyor gibi görünüyor.” cümleleriyle anlatılabilir (Kirkpatrick, Rowatt, 2015, s.639).

Yetişkinlik dönemine içselleştirilerek taşınan bu üç model, yakın ilişkilerin kurulmasına ve sürdürülmesinde yol gösterici olurlar. Klasik bağlanma teorisi, çoğu genç yetişkinin zamanla bireyselleştğini, ancak ebeveynleriyle ilişkilerinden güven duygusunu elde etmeye devam ettiğini iddia etmektedir. Yapılan çalışmalar, daha güvenli bir bağlanmanın bireyin ebeveynlerinin dini inançlarını benimseme olasılığını artırdığını göstermektedir (Leonard, Cook, Boyatsız, 2013, s.6). Ayrıca ebeveynine güvenli bir şekilde bağlı olan bireyler, strese karşı daha dirençli olma ve / veya etkili bir stres azaltma eğilimindedirler. Psikopatoloji ile güvenli olmayan bağlanma arasında bir bağlantı vardır; bağlanma bozukluğu olan bireylerde psikopatolojik davranışlar, anksiyete bozuklukları, saldırgan davranışlar daha sık gözlenmektedir (Dorsey, 2018, s.26).

Yapılan pek çok çalışmada yetişkin güvenli bağlanması ile Tanrı’ya bağlanma arasında anlamlı ilişkiler bulunmuş ve güvenli bağlanan bireylerin dini bağlılıkları ve Tanrı hakkındaki görüşlerinin, güvensiz bağlananlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. İnsanların Tanrı tasavvurları, kişiler arası bağlanma ilişkilerine benzer şekilde değerlendirilebilir. Bir bebeğin ilk bakım vereni gibi Tanrı, inananlar için güvenli bir üs, güvenli bir liman ve rahatlık sağlayabilir. Bağlanma ilişkisinin güvenli bir liman sağlama özelliği, insanların sıkıntılı

zamanlarında dine yönelmelerini açıklayabilir. Örneğin, birey, yaşlılık gibi zorluk ve sıkıntıları fazlaca olabilen bir dönemde dine yönelerek Tanrı'yı, kaybedilen bağlanma figürlerinin yerine koyabilmektedirler (Bulut, Yıldız, 2018, s.82). Bu sebeple insanların Tanrı ile kurduğu ilişki insanlar arası ilişkileriyle aynı doğrultuda ilerler. Bağlanma figürleriyle kurdukları ilişkide sevecen ve şefkatli bağ kuran bireyler kendilerini sevebilir ve değerli görmeye daha eğilimlidirler. Tanrı'yı sevecen ve yardımsever olarak görenler yüksek benlik saygısına ve genellikle pozitif kişilik kavramlarına sahip olma eğilimindedirler. Bireyin Tanrı imgesi ve onun Tanrı ile ilişkisi, davranış, tutum, düşünce ve duyguları etkiler ve dindarlığın merkezi yönünü oluşturur. Pozitif bağlanma geliştiren ve Tanrı ile güvenli ilişki kuran bireylerin hayat algısı ve kişilerarası ilişkileri olumlu yönde gelişir (Kezdy, Martos, Robu, 2013, s.209). Pozitif bağlanma geliştiren dindar kişi, tehlike tehdidi altında kendisini korumak ve rahatlatmak için Tanrı'nın (veya başka bir şahsiyetin) mevcut olacağı inancına sahiptir. Diğer zamanlarda, Tanrı'nın varlığı ve erişilebilirliği hakkında yalnızca bilgi sahibi olması, günlük yaşamın sorunlarına ve zorluklarına güvenle yaklaşmasını sağlar (Kirkpatrick, 1992, s.6).

1.2.1.5. David Elkind'in Dini Gelişim Teorisi

Elkind, Piaget'in gelişim evrelerini temel alan bir dini gelişim teorisi geliştirmiştir. Piaget'in mantıksal akıl yürütme teorisini dini anlayışla temellendirerek dini gelişim teorisi ortaya çıkarmıştır (Reich, 1993, s.155). Psikolojik gelişim süreçlerini kullanarak bu dönemlerde oluşan dini gelişim özelliklerini inceleyen Elkind, Yahudi, Katolik ve Protestan çocuklara dini bakış açılarını yansıtan sorular sormuş ve dört evreli bir teori geliştirmiştir (Karaca, 2007, s.43). Elkind'in bu araştırmasından çıkan sonuca göre çocukların dini düşünce gelişimi, yaşları arttıkça somut ve benmerkezci düşünceden, soyut ve çevre odaklı düşünceye doğru değişmiştir. Bu araştırmaya göre, çocukların dini olmayan kavramlar üzerindeki düşünceleri ile dini kavramlar üzerindeki düşünceleri arasında paralellik görülmüştür. Yani dini biliş ayrıca gelişim gösteren bir kavram olmaktan uzak olup; genel bir kavram ve temsil sürecinin özel bir hali olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, çocuğun düşüncesindeki genel kısıtlamalar özellikle dini kavramlar hakkındaki düşüncesinde de bazı kısıtlamalar oluşturur (Boyatzis, 2005, s.126). David Elkind, Piaget'in bilişsel gelişim teorisini dini gelişime uyarlayan ilk araştırmacı kabul edilir. Elkind, bireysel dinin bireysel bir kökeninin var olduğunu ve bunun zihinsel gelişim sürecinde ortaya çıkan belli bilişsel yeteneklere uzandığını kabul eder (Kuşat, 2012, s.42).

Bu araştırmaya binaen Elkind, dini gelişim evrelerini şu şekilde sınıflandırır ve açıklar:

- **Korunma ve himaye arayışı (0-2 yaş):** Bebeklik dönemini ifade eden bu evrede çocuklar nesnenin korunumu özelliği kazanır. Yani nesnelerin varlığını algımlarken onlar görmedikleri zaman nesnenin varlığının devam ettiğini düşünürler. Elkind'e göre bu evrede refleks hareketlerden sonra, çocuğun ayakta durması, konuşması, sosyalleşmesi, bilişsel yetileri gibi önemli değişiklikler meydana gelir. Bu dönemde meydana gelen en önemli yeteneğin görüş alanının dışına çıkan bir nesnenin hala varlığını devam ettirdiğinin kavranması olayı olarak görür (Kuşat, 2012, s.47). Bu kavramı dine uyarlayan Elkind, çocukların, hayatın devamlı oluşu fikrinden ölümle tanışınca vazgeçtiklerini ve onlara bunun cevabının din kavramı tarafından verildiğini söyler. Çocuk, bebeklik döneminde de olsa Tanrı kavramını kabul edince, bu inanç onun için bir koruyucu haline gelmektedir. Elkind'e göre bu dönem çocuğa Tanrı fikrinin öğretilmesi için en uygun zaman dilimidir. Çocuklar, korunma döneminde gözleri önünde çekilen bir nesnenin yok olmadığını, bu nesnenin görünmese bile var olabileceğini anlamaya başladığı için bir yaratıcının varlığını da kavrayabilir (Elkind, 1970, s.36; Oruç, 2013, s.975).
- **Temsil arayışı (3-6 yaş):** Zihinsel imajların şekillenmeye başladığı bu dönemde çocuklar ilk dönem ki süreklilik arayışından çıkıp temsil arayışına yönelirler. Tanrı'nın varlığını temsil eden bir tasavvura sahip olurlar. Freud'un Tanrı'ya karşılık gelen baba figürü gibi onların zihninde Tanrı'yı iyi veya kötü anlamda temsil eden bazı imajlar oluşur. Elkind'e göre çocuk temsil arayışında dilin sınırlarını aşar ve bu aşamada çocuk kendi oyunlarını oluşturur, yeni kurgular oluşturduğu için bu durum yeni bir zihinsel yeterliliğe ulaştığının göstergesi olarak görülebilir. Çocuğun kutsallık düşüncesinde yeni sembollerle karşılaşması ve bu sembolleri kullanarak ifade etmesi bu dönemin önemli bir aşamasıdır (Elkind, 1970, s.37; Oruç, 2013, s.976).
- **İlişki Arayışı (7-12 yaş):** Çocuklar, bu dönemde sınıflama, sıralama ve ilişki kurma becerisi kazanır ve sosyal çevre ile kurdukları ilişki onların Tanrı anlayışına da yansır. İçinde bulundukları ve yetiştirildikleri dinin gereklerini de bu dönemde öğrenmeye çalışan çocuklar Tanrı ile nasıl ilişki kuracaklarını da öğrenmeye başlarlar (Elkind, 1970, s.38). Okul ortamına giren çocuklar, bu ortamla birlikte evdeki dinî sosyalleşmenin de etkisiyle Tanrı tasavvuru geliştirirler. Öğretmenin din anlayışı ile ebeveynin din anlayışı çocukların Tanrı tasavvurları üzerinde güçlü etkiye sahiptir. Küçük çocukların dinî açıdan sosyalleşmelerinde güçlü ve yardım edici bir Tanrı anlayışı oluşturduğu da bu dönemde görülebilir (Yıldız, 2007, s.62).

- **İdrak Arayışı (12 yaş üstü):** Soyut düşünme becerisinin ve sorgulama yeteneğinin daha çok geliştiği bu dönemde birey insanı, dünyayı, hayatı sorgulamaya başlar. İdrak arayışında olan bireyler, Tanrı'nın varlığını anlamlandırma ve ibadetler vasıtasıyla Tanrı ile ilişki kurma yoluna gidebilirler. Ancak Elkind'e göre onların dindarlıkları daha çok kişiseldir ve kimi zaman gizli kalabilir (Elkind, 1962, s.111; Fleck, Ballard, Reilly, 1975, s.159).

Bu teoriye bakıldığında, 7-11 yaş arası çocuklarda algılama yeteneği, somut, fiziksel varlıklar ile sınırlı olduğu için bu yaş grubundaki çocukların soyut kavramları ayırt etmede yetersizlik göstermesi sebebiyle, Tanrı algıları somuttur. Bu süreç, çocukluktan ergenliğe doğru, sosyal benliğin ortaya çıkışı ile soyut düşünceye doğru gelişim gösterir ve kişisel bilincin arttığı bu dönemde çocuklukta bulunan egosentrik anlayıştan uzak olarak, ergenlerin kişilerin eylemleriyle ilgili endişeleri, düşünceleri gibi sosyal alanlar ve dini konularla giderek daha fazla meşgul oldukları görülmektedir (Choudhury, Blakemore, Charman, 2006, s.167).

1.2.1.6. James Mark Baldwin'in Teorisi

On dokuzuncu yüzyılda, Amerika'nın önde gelen psikologlarından biri olan Baldwin'in gelişim ve evrime ilişkin fikirleri geniş çapta tartışıldı. Baldwin'in 1895 yılında yayımlanan, Piaget ve Kohlberg'i de etkileyen, "*Mental Development in the Child and the Race*" adlı eseri, gelişimsel psikoloji alanında yayımladığı ilk kitaptır (Morgan, Harris, 2015, s.2). Baldwin, psikolojik gelişimi, farklı bilişsel yapılarla genetik mantığa göre açıklamıştır. Ayrıca, insanın içinde bulunduğu sosyal ve kültürel unsurların evrimin şekillenmesinde epigenetik faktörler olarak etkide bulunduğu fikrini de öne süren kişi olmuştur. Baldwin, çocuğun gelişim döneminde iç dünyasında hayallerin öneminin farkındaydı (Obiols, Barrios, 2009, s.381-382). Baldwin'e göre hayallerin yanında, çocuklarda gelişimin ilk zamanlarında taklid de önemli bir yer tutar. Ayrıca dini gelişimin en yüksek evresine de mistisizmi koyan Baldwin, mantıksal, sosyal, ahlaki ve dini açıdan gelişimi evrelere ayırarak ilişki kurmuştur (Cahan, 1984, s.129-130). Bağlılık ve gizem vasıtasıyla Tanrı anlayışının gelişimini temel alan ve dört evreden oluşan bu teorinin ilk evresi olan *Fiziksel Kendiliğindenlik Dönemi*'nde bebek, daha çok fiziksel ihtiyaçlarıyla yaşar ve duygusal bağlanma geliştirir. Bu aşamada gizem hissi henüz bir yer kaplamaz. Bebeklerin bilincinin gelişimsel özelliklerinin başlangıçtaki yansıtılmalı aşaması mantıklıdır ve herhangi bir kutupluluk veya düalizm yoktur. Bebek, bilinçte ne olduğu ile neyin dışsal olduğu (iç ve dışın dualizmi), düşünen özne ile onun hakkında düşündüğü şeyler ve nesne

(öznenin dualizmi) arasındaki ayırmadan yoksundur (Müller, 2003, s.35). İkinci evre olan *Entelektüel Aşama*’da çocuklar ebeveynlerini bütün problemlerini çözen kişi olarak gördüğü için Tanrı algısı da bu şekilde gelişir ve Tanrı’ya bağlanma başlar. *Üçüncü evrede* ise ahlaki özellikler gelişir ve bağlılık, iyi olan Tanrı’ya güvenme tecrübesi olarak gelişir. Gizemin kaynağı ise dini bağlılığın ideal ve gerçek arasında çıkan çatışmayla aklı şaşkına çevirmesidir. *Dördüncü ve son evrede* akıl bu durumu doğrudan algılar ve bu çatışmanın üstesinden gelerek mistisizme geçer. Reich’e göre bu teoride dinin sosyal yönleri de hesaba katıldığından bu teori gelişimsel açıdan tamamlanmıştır ve dini gelişim ile ego gelişimi arasında ilişki kurar. Reich’e göre Baldwin, teorisinde dinsel gelişmeyi en azından kısmen “duygu ve ilgi mantığı” olarak görmüştü. Ayrıca bu teori dinin toplumsal yönlerini de vurgulamaktadır. Böylece, ego ihtiyaçları, sosyalleşme etkileri vb. dahil olmak üzere aşamaları esnetilir ve aynı zamanda öz farkındalığındaki bir büyümeyi de vurgular. Dolayısıyla, Baldwin dindarlık ile ego gelişimi arasında bir bağ kurar, fakat yaşam boyu birbirinden ayrı ayrı ve aralarında birbirinden oldukça güçlü olan ve sürekli ile zayıf arasında ara sıra değişiklik gösterebilen bir bağlantı kurar (Reich, 1993, s.164).

1.2.1.7. Harms Teorisi

Ernest Harms, 3-18 yaş arası 4800 ila 5000 çocukla yaptığı araştırmasında, çocuklardan Tanrı hakkında görüşlerini yansıtan yazılar ve resimler istemiştir. Bu araştırma sonucunda Harms, üç evreli bir teori geliştirmiştir. Araştırmasını ise “*Çocuklukta Dini Tecrübenin Gelişimi*” adı altında 1944 yılında yayımlamıştır (Harms, 1944, s.112; Fleck, Ballard, Reilly, 1975, s.156; Yıldız, 2007, s.59).

1. **Evre: Peri Masalları Evresi (3-6 yaş):** Bu evrede çocuklar Tanrı’yı kral, baba, gökyüzünde yaşayan bir varlık, peri masalı karakterleri, konuşan hayvan, hayvan şeklinde uzayda yüzen bulut olarak resme dökmüşlerdir. Bu dönemde çocuklar gerçek dünya ile hayal dünyasını birbirinden ayırt edemediklerinden gerçekçi bir Tanrı anlayışları mevcut değildir. Ancak Tanrı kavramı onların iç dünyalarında kökleşmiş olarak bulunur (Harms, 1944, s.115; Karaca, 2007, s.40-41).
2. **Evre: Gerçekçi Evre (7-12 Yaş):** Bu dönemde çocukların yaptığı resimlerdeki Tanrı tasvirleri daha somut ve gerçek dünya ile ilişkilidir. Bu dönemde Tanrı, gerçek bir insan olarak düşünülebilmektedir. Bu dönemdeki çocuklar, araştırma sürecinde Tanrı, Rahip gibi dini kavramlar ile Davud Yıldızı, Haç işareti gibi dinî semboller

kullanmışlardır. Örneğin bir çocuk, İsa veya rahip olarak tasavvur edilen bir Tanrı resmi çizmiştir. Bu dönemdeki çocuklarda Harms'a göre, duyguların şekilsel olarak ifade kabiliyeti vardır, entelektüel olarak ifade edilemezler. Çocuğun sembolizminin kaynağı budur. Aynı zamanda o dinî kurumları, gelenekleri de yakın çevresinden tecrübe eder (Harms, 1944, s.116; Yıldız, 2007, s.60).

3. **Evre: Bireysel Evre (13-18 Yaş):** Bu dönemde her çocuk için bireysel ve daha çok soyutlaşmış Tanrı tasavvuru gözlemlenmiştir. Harms, bu dönemde yaşanan dini gelişimi de üç gruba ayırmış ve bunlardan birincisine giren çocukların geleneksel dini düşünceye sahip olduğunu, ikinci grubun mistik bir çizgide yer aldığını, çok fazla geleneksel kavram kullanmadıklarını, üçüncü grubun ise dini tecrübe sahibi olmadığı halde bilgi sahibi oldukları ilkel dinleri anlattıklarını söylemiştir (Harms, 1944, s.117).

Harms'a göre çocuk dinini sadece zihinsel bir faktör olarak kabul dilmemelidir, aynı zamanda herhangi bir çocuk deneyimine alanından bağımsız olarak bakılmalı ve dini açıdan çocukların eğitilmesi gerektiği de kabul edilmelidir. Herkes, çocuğunun dini inanç gelişiminin bilimsel *cogito*(düşünsel) gelişiminden farklı olduğu konusunda hemfikir olmalıdır. Bu nedenle, ona göre çocuklara belirli dini eğilimlerin gelişmesi için eğitimler verilmelidir (Harms, 1944, s.119) Ayrıca bu aşamalar, dini gelişim sürecine düzen getirse de çocuğun bireyselliği ve maneviyatın çocuğun kendine özgü dini geleneğine ve sosyal içeriğine olan önemi de göz ardı edilmemelidir (Ratchliff, 2010, s.12).

1.2.1.8. Jean-Pierre Deconchy'nin Dini Gelişim Teorisi

Deconchy, 7-16 yaş arası 4733 çocukla, ilişkili kelimeleri temel alarak Tanrı algısı üzerine bir çalışma yapmıştır. Murphy'e göre bu teori, dini dilin gelişimi ve dini kelimelerin anlamı sorununu göz önünde bulundurarak oluşturulmuştur. Çocuğun 'Tanrı' kelimesini anlama konusuna yoğunlaşarak 'kelime birliği' üzerine yoğunlaşan Deconchy'nin araştırmasına göre, çocukların biri "Tanrı" ve diğer beşinin "dini ya da seküler tonalite" olduğu altı uyarıcı kelimenin her biri ile ilişkili beş kelime yazmasını içeriyordu (Murphy, 1978, s.20). Bu üç bölüm, "Sıfatlaştırma, Kişiselleştirme, İçselleştirme" adı altında gruplandırılmıştır. Bu bölümler daha sonra dini gelişim aşamaları olarak tanımlanmıştır:

- **Sıfatlaştırma (7-10 Yaş):** Çocuklar, Tanrı'yı yükledikleri sıfatlar ya da özellikler aracılığıyla algırlar. Bu sıfatlar ise iki gruba ayrılmaktadır:

- a- Yücelik, her şeyi bilme ve her yerde olma gibi nesnel özellikler
- b- İyilik, adalet gibi öznel özellikler
- c- Güç, güzellik gibi duygusal özellikler

Bu gelişimsel aşamanın temelini genel olarak Tanrı'nın aşkın varlığı oluşturmaktadır.

- **Kişiselleştirme (11-14 Yaş):** Çocuk, Tanrı'yı bir kişi olarak düşünür. Bu aşamada babalık, kurtarıcılık, üstünlük, egemenlik kelimeleri ağırlıklı olarak kullanılmaktadır.
- **İçselleştirme (14-16 Yaş):** Çocukların Tanrı hakkındaki düşünceleri, sevgi, güven, şüphe ve korku gibi öznel soyut temalar üzerinde şekillenir. Üçüncü aşama çocuğun zihnindeki Tanrı algısının, çocuğun yaşamına geçerek içselleştirmesinden meydana gelmektedir.

Deconchy'nin geliştirdiği bu aşamalardan birincisi olan “sıfatlaştırma”, Piaget'in “somut işlemler dönemi”yle paralel olarak yorumlanabilir. “İçselleştirme” aşaması ise yine Piaget'in “formel işlemler dönemi”yle benzer özellikler taşımaktadır. Orta aşama olan “kişiselleştirme aşaması” ise hem birinci hem de ikinci aşamayı içerisinde barındırması sebebiyle somut işlemler ve formel işlemler dönemi arasında geçiş dönemi olarak yorumlanmaktadır (Fleck, Ballard, Reilly, 1975, s.157). Ayrıca Deconchy bu araştırmasında erkek çocuklarda Tanrı'yı baba gibi görmenin ileriki yaşlara doğru farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. En düşük oran %7 ile 9 yaşında ve en yüksek oran da % 25 ile 13 yaşında ortaya çıkmıştır. Kızlar arasında da aynı yükseliş trendi gözlenmiş ve kızlar ergenlik döneminde erkeklere göre en üst düzeye ulaşmışlardır. Kızlardaki en düşük oran % 9'la 9 yaşındakiler ve en yüksek oran da %39'la 15 yaşındakilerde gözlenmiştir. Erkek çocuklardaki tanrı imajının daha kutsal Meryem ana imajı ile ilgili, buna karşın İsa imajıyla daha az ilgili, öte yandan kız çocuklarının tersi yönde bir tanrı imajına sahip oldukları sonucuna varılmıştır (Argyle, Hallahmi, 2004, s.255).

1.2.1.9. Goldman'ın Dini Gelişim Teorisi

Jean Piaget'in, gelişimsel basamaklarını temel alan Goldman, 6-17 yaş grubu bireylerin gelişiminde beş basamak olduğunu iddia etmiş ve bunu dini alana uyarlamıştır. Goldman çalışmasında İngiltere'deki farklı okullardan ve farklı sosyal seviyelerden olan büyük çoğunluğu Protestan, 200 çocuk ve ergen üzerine Kitab-ı Mukaddes hikayelerinden (Hz. Musa

hikayesi, yanan çalı, İsrail oğullarının Kızıl Denizi geçişi, Hz. İsa'nın hataları, bir erkek veya kadınla kiliseye giren çocuk, parçalanmış bir İncil'e bakan çocuk vs.) hazırladığı soruları iki aşamalı mülakat tekniği uygulamıştır (Goldman, 1965, s.161; Köylü, 2004, s.28).

Goldman bu çalışmada, birey için anlamı olan çeşitli dini kavramları tespit etmeyi, 6 yaşından 17. yaşın sonuna kadar olan dini öyküler ve etkinliklerin anlaşılmasını, öğrencilerin anlama seviyelerinde ilerleme gösteren olguları keşfetmeyi, çocuk ve ergenlerin kullandıkları mantıksal süreçleri değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bunun yanında bu araştırmada Goldman, Piaget'in operasyonel düşüncenin gelişim şemasını karşılaştırmalı bir rehber olarak alarak, gelişimin çeşitli aşamalarından hangi faktörlerin dini düşüncüyü, özellikle evin etkisini, çocuğun ve ebeveynlerin dini ilişkisini, kronolojik yaşı ve zihinsel yeteneği etkileyebileceğini incelemeyi amaçlamaktadır (Goldman, 1965, s.158).

Goldman'a göre çocuğun düşünme biçimi, fiziksel ve psikolojik dünyadaki duyum, algı ve kavramlar tarafından şekillendirilmektedir. Dini düşüncenin olağan düşünme sürecinden farkı ise, dinin doğrudan duyusal verilerden türetilmiş olmamasıdır. Dini düşünce çeşitli deneyimlerden ve sahip olunan kavramlardan ilahi olanın aktivitesinin ve doğasının yorumlanmasını genelleme işlemidir. Bu anlamda, dini düşünce, belirli dini fenomenlerden ziyade genel deneyimin dayanaklarına bağlı olduğu için ona göre ikincildir (Goldman, 1963, s.6).

Antropomorfik düşünce yapısına sahip olan çocuklar, Tanrı'yı sihir gücü olan bir Süpermen olarak düşünmektedirler. Goldman'a göre, çok küçük çocuklar da Tanrı'yı sıradan bir adam olarak hayal eder. 9-11 yaşları arasındaki çocuklar ise ilk etapta sembolik sonra da soyut düzeye erişirler. Ergenlik döneminde, Tanrı sözle ifade edilememeye başlar. Tanrı ile kurulan iletişim, içsel düşünceler ve bilinç işlemleriyle olur. Bazı ergenlerde 12-13 yaşlarına kadar işlenmemiş antropomorfik düşünceden kalma bazı imajlar olabilir. İşlem öncesi ve somut işlem döneminde çocuklar, Tanrı'nın mucize ve sihirle dünyaya keyfi olarak müdahale ettiğini zannederler. Somut işlemler döneminin son yıllarında düşüncede dualistik süreç yaşanır; bu sürecin ilk hali Tanrı'nın müdahale ettiği teolojik durumlarken ikinci hali dünyadaki mantıkî-bilimsel oluşumlar olarak kabul edilebilir (Goldman, 1963, s.8).

Goldman, yaşamın ilk yıllarında imanın ayırt edici doğasını vurgulayarak bu sayede bakıcıya duyulan güvene atıfta bulunmuştur. Goldman, farklılaştırılmamış inancın doğasını dini terimlerle tanımlayarak çocuğun kendinden öte bir güce (bakım verene) tamamen bağımlı olduğunu öne sürmektedir. Goldman, bebeklik ve yürümeye başlama zamanlarında, çocukların

ebeveynlerin her şeyi bilme niteliği de dahil olmak üzere ilahi özelliklere sahip olduğuna inandığını söylemektedir. Ancak okul öncesi ve okul yıllarında çocukların ebeveynlerin bu özelliklerinden şüphe duyduğunu ve sonunda onları bir Tanrı kavramına yönlendirdiğini de belirtmektedir (Ratcliff, 1992, s.120).

Goldman çocukların verdikleri cevaplara çocuk düşüncesinin bir süreci ve yapısı olarak bakmış ve çocukluk dönemi dini gelişimini beş safhada, üç basamak olarak incelemiştir.

- **1. Evre: Sezgisel Dini Düşünce (0-7 yaş):** Bu evre, çocuk için tutarsız ve mantıktan uzak, gerçek dışı fikirlerle doludur. Daha çok Tanrı'nın fiziksel özellikleriyle ilgilenirler (Karaca, 2007, s.52). Çocukların Tanrı tasavvurunda antropomorfik düşünce şekli vardır. Goldman'a göre bu yaş çocukları Tanrı'yı gökyüzünde duran, dünyayı ziyaret eden yüce bir güç olarak görür ve Tanrı'nın evrene müdahalesi bu dönemde bulunan çocuk için iyi-kötü, sevilen- seilmeyen şeklinde uç noktalarda olabilir. Çocuklar için "Allah iyinin yanında kötünün karşısındadır." şeklinde kesin bir ayrım bulunur (Fleck, Reilly, Ballard, 1975, s.160; Oruç, 2016, s.376).
- **2. Evre: Birinci Geçiş Aşaması:** Bu dönem sezgisel dini düşünce ile somut dini düşünce arasındaki geçiş dönemidir. Çocuklar bu dönemde mantıksal açıklamalar yapmaya çalışmış ancak başarılı olamamaktadırlar (Karaca, 2007, s.52).
- **3. Evre: Somut Dini Düşünce Aşaması (7-14 yaş):** Bu evrede, mantıksal düşünme başlar; ancak elle tutulur nesnelerle sınırlıdır. Kutsal kitaplarda geçen semboller kavranamaz. Bu sebeple antropomorfik anlayış vardır (Yıldız, 2007, s.64). Çocuk somut bir düşünceye sahiptir ve benmerkezci düşünür (Köylü, 2004, s.28) Hikaye ve resimlerin özel ve somut özelliklerine odaklanır (Fleck, Reilly, Ballard, 1975, s.160)
- **4. Evre: İkinci Geçiş Aşaması:** Somut düşünceden soyut düşünceye geçiş evresi olan bu dönemde çocuk soyut düşünme girişiminde bulunsa da somut düşünce ağırlıkla devam eder (Karaca, 2007, s.54).
- **5. Evre: Soyut Dini Düşünce Aşaması (14+ yaş):** Bu dönemde ergenlik döneminde olan çocuklar, kutsal kitaplarda geçen hikayeleri soyut düşünce ile anlayabilir. Hipotetik ve tümdengelmisel olarak düşünme kabiliyetine sahiptirler. Artık edindikleri bilgileri sorgulayabilme ve yorum yapabilme seviyesine gelen çocuklar eylemsel olarak da dini tecrübe yaşayabilirler. Goldman'ın teorisindeki aşamalarda dini kavramların gelişimi Piaget'nin işlem öncesi, somut ve soyut dönemleriyle paralel ilerler. Fakat yaş dönemleri, gerçek yaş ve zihinsel yaş arasındaki

farklılaşma sebebiyle kimi zaman değişebilmektedir (Karaca, 2007, s.55; Yıldız, 2007, s.64). Erken çocukluktaki teolojik düşünce, bu dönemde önemini yitirebilmektedir. Kişi teolojik düşünce şeklinin sadece somut literal kısmına yoğunlaşarak bilimsel düşünce ile çeliştiğini düşünmektedir. Dolayısıyla bu durum ergenlik döneminde gençlerin inancının zayıflamasına sebep olabilmektedir (Oruç, 2013, s.977).

Çocukların yetiştikleri ve içinde yaşadıkları aile, kültürel, sosyal ve dinî çevrenin Tanrı tasavvurlarında ve dinî duygu ve düşünce bakımından gelişimlerinde etkili olduğu yapılan araştırmalarda görülmüştür. Bu durum çocukların içinde bulunduğu hayata ilişkin algılarını da doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir (Öcal, 2004, s.77). Tanrı tasavvuru, bireyin tinsel hayatının en önemli etkenlerinden biri olarak, kişinin dua etme, iyilik ya da kötülük yapma sebebi veya dünyayı anlamlandırma şekli olabilir. Bireyin sahip olduğu Tanrı tasavvuru, onun dini tasavvurlarını ve varlıklar arasındaki ilişki biçimlerini şekillendirir ve kişinin benlik algısını da etkiler. Buna bağlı olarak, zihin yapısı, kişilik, psikolojik iyi olma hâli, dine bakış açısı ya da sosyal ilişkiler kişinin sahip olduğu Tanrı tasavvuruna göre şekillenebilir; olumlu ya da olumsuz yönde etkilenebilir (Bedir, 2017, s.718). Bu sebeple kişinin Tanrı'yı nasıl algıladığı ve onunla nasıl bir ilişki kurduğu, yaşamda karşılaşılan zorluklarla başa çıkarken, manevi iyi oluş halinin kazanılmasında oldukça önemlidir. Bunun yanında kişinin bilişsel gelişiminde, Tanrı algısının oluşumunda etkili olan faktörlerden olan sosyal çevrede kurduğu akran ilişkisinin ve özellikle ebeveyn ile kurulan ilişkinin etkisini ve zihnimizdeki Tanrı figürünün değişim evrelerinin nasıl gerçekleştiğini inceleyen teorilerden sonra bu gelişimin kişinin hayatına nasıl anlam kazandırdığını, olaylarla başa çıkmada ne derece etkili olduğunu anlamak gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

HAYAT ALGISI

2. Hayat Algısı

İnsanın zihninde geliştirdiği bilişsel ve psikolojik bir resmi anlatan imaj kavramı; bireyin zihninde bazı öğelerin etkileşimi sonucu yavaş yavaş oluşarak, karmaşık bir nitelik taşıyan insan ilişkilerini ve dış dünyayı, zihninde düzenli bir biçime sokarak oluşmaktadır. Bu düzen, bireyin algılama düzeyiyle orantılı olarak toplumsal ve bireysel ihtiyaç ve amaçlarına göre gelişmektedir. Dolayısıyla her birey için hayatı anlamak ve anlamlandırmak bir ihtiyaç olarak vardır ve bunu gerçekleştirmek amacıyla belli tutumlar geliştirir (Türkkahraman, 2004, s.4). İnsanın hayattaki işlevinin belirlenmesi, ondaki gerçekleşmesi beklenen potansiyelin ne olduğunun araştırılması anlamına gelir. Bu potansiyelin aktif hale gelmesiyle birlikte insan, yaşamıyla ilgili amaç ve algıya ulaşabilecektir (Esenyel, 2012, s.211). Her eylemin altında yatan bir anlayış ve düşünüş şekli vardır. Bu anlayış ve algı ise insanın uğruna yaşadığı, bütün yaşamını ona göre şekillendirdiği ve bu uğurda öldüğü bir anlayış olarak kabul edilebilir (Tokat, 2006, s.43). İnsanın hayatı yaşanılır olarak kabul etmesi ve ona yönelik bir algı oluşturabilmesi, hayata bir anlam vererek ona bir değer atfetmesi ile mümkündür. Çünkü anlamsız olarak kabul edilen bir yaşam, insanın kendini hayattan soyutlaması ve kendini değersiz olarak kabul etmesi sonucunu doğurur. Yaşamın fiziken ve ruhen iyi bir şekilde sürdürülebilmesi için anlamlılık insan için varoluşsal bir ihtiyaçtır (Şentürk,Yakut, 2014, s.52). Dolayısıyla insanların hayat algısını anlamak ve açıklamak için öncelikle “anlam” kavramını incelemek gerekmektedir.

2.1. Hayatın Anlamı

Varoluşsal olarak “anlam”, insanın yaşamına yön veren, yaşadığı olaylara kendince cevap vermesini sağlayan, insanın hayatını tutarlı hale getiren bir kaynak olarak tanımlanabilir (Akıncı, 2005, s.7). Anlam kaynakları, anlamlılık için açıkça çaba göstermeden yaşamın anlamlı bir şekilde yapılandırılmasını sağlar. Anlam kavramı, yaşamın en soyut ve karmaşık seviyesini temsil eder. Küresel bir yaşam değerlendirmesinden doğan, tek bir öge ile sınırlandırılmayan çok boyutlu bir kavram olsa da yaşamdaki anlamın birbirinden ayırt

edilebilir iki boyutunun olduğu söylenebilir: anlamlılık yani (olumlu) anlam deneyimi ve (olumsuz) anlam krizi deneyimi. Anlamlılık, birinin hayatını tutarlı, anlamlı, yönlendirilmiş ve ait olarak değerlendirmeye dayanan temel bir anlam duygusu olarak tanımlanır. Birinin hayatındaki boş ve anlamsız bir yargı, bir anlam krizi olarak sayılabilir. Anlam kaynakları hem anlamlılığı hem de anlam krizini önemli ölçüde yordatsa bile, bunları tam olarak açıklayamazlar (Schnell, 2010, s.354; Kreidler, 2016, s.97).

Anlam arayışı, insanların kendi hedef ve gayelerine yönelik tutumlarını bir araya getirir. Anlam arayışı aynı zamanda dinamiktir ve keşfetme, koruma ve önemli hedef ve değerleri yeniden oluşturma çabalarını içeren bir süreç olarak görülmelidir (Pargament, 2005, s.282) İnsan kendi yaşamında edindiğı değer ve inançlar, onun gayesini, yaşamının anlamını oluşturur. İnsan için yaşamını önemli kılan şeyin karşılığı, onun değer ve inançlarını, yani yaşam gayesini ortaya koyar. Bu karşılık, iş ve kariyer, aile, hobiler, kişisel gelişim, ruhsal konular veya din gibi alanları içerirken aynı zamanda her biri hayatın akışı içindedir. Ancak birey, genelde bunlardan birini ötekilere tercih etme eğilimi içinde olur (Tokur, 2013, s.151).

Yaşama amacı olan insanların yaşama daha sıkı bağlanıp zorluklarla daha iyi baş edebildikleri, çıkan sorunlara çözüm yolları bulabildikleri gözlemlenmiştir. Varoluşsal anlamı bulmak, amaçlara ulaşmaya kadar devam eder ve amacına ulaşan insanın da hayatı anlamlıdır, denebilir (Aydın, Kaya, Peker, 2015, s.43). Yaşam sorunlarına çözüm bulabilen, sorumluluk sahibi olan ve bunları yerine getirebilen bireyler, birçok duygusal problemlerini çözebilmekte ve yaşamlarının değerini hissettiklerinden dolayı insanların yaşama uyum sağlamaları kolaylaşmakta ve psikolojik sağlıkları korunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında insanı anlama ulaştıran din, insana yaşamak için bir amaç, değerler ve idealler sunarak, onu değişik stres ve kaygılardan kurtarmaktadır. Hayatında bir anlamın bulunduğu duygusuna sahip olmanın, psikolojik ve fizyolojik sağlığı olumlu etkilediğı sonucuna varılmıştır (Topuz, 2016, s.544).

"Yaşamak acı çekmektir, yaşamı sürdürmek, çekilen bu acıya bir anlam bulmaktır. Eğer yaşamda bir amaç varsa, acı ve ölümden bir amaç olmalıdır." sözleriyle anlam arayışına dikkat çeken Frankl, bu anlam arayışı içerisinde dini "insanın nihai anlam arayışı" olarak tanımlamaktadır (Frankl, 2018, s.127-133). Anlam kaynaklarına bağlı olmadan, hayat yüzeysel kalır. Fakat yüzeyselliğin illa ki bir ıstırap hali olması gerekmez. İş ve aile yaşamının koşuşturması, mevcut bir sığılığı kapsayabilir ve "meşgul olma" yoluyla "yerine getirilmenin" yapay bir deneyimini yaratabilir. Öte yandan, bağlılık, bilerek, dünyadan kopma yolu olarak da seçilebilir. Budizm ve Yahudilik, Hristiyanlık, Tasavvuf ve Hindu mistisizmi gibi birçok dini

gelenek nefisinden ve dünyandan uzaklaşmak için çaba sarf etmeyi tavsiye etmiştir (Schnell, 2010, s.368).

İnsan, hayata ve onun anlamına dair sorular sormakta ve cevaplar ararken eğilim din ve maneviyat ile anlam arasında doğal bir bağ kurmaktadır. Anlam konusu, genel olarak din psikolojisinde maneviyat başlığı altında, hayat olaylarına anlam kazandırmanın ve varoluşun amacının elde edilmesi manalarında kullanılmaktadır. Din, anlam arayışı için güçlü bir motivasyon kaynağı olduğu için araştırmacılar, anlam arayışının dinin ya da maneviyatın doğasından kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusu üzerinde önemle durmuşlardır. Ayrıca din, bireylerin içsel yaşantılarında bir uyum ve tutarlılık sağlamanın yanı sıra onların düşünce ve davranışları üzerinde ve hayatı anlamlandırma konusunda en güçlü kaynaklardan biri olarak görülür (Ulu, 2018, s.168).

Sims, maneviyatı özünde kişinin Tanrı ile olan ilişkisini ve kişinin yaşamının anlamını ve amacını tüm karmaşıklığı içinde anlama (yani kişinin kendine, Tanrı'ya ve genel olarak başkalarına karşı duyguları üzerinde kritik bir etki yaratması) olarak tanımladığı kişisel arayış olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla yaşam motivasyonu ile manevi yaşam arasında doğrudan bir ilişki olduğu söylenebilir (Sims, 1992, s.42). Yaşam motivasyonuna İslam'ın katkısı ise insanın boşuna yaratılmadığını, terk edilmediğini, her nefsin ölümü tadacağını, inanan ve iyi amellerde bulunan kişilerin ahirette mutlaka karşılığını alacağını ve aynı şekilde kötülük yapanların ve zulmedenlerin de cezalandırılması için tekrar diriltileceklerini bildiren ahiret inancıdır. Dolayısıyla ahiret hayatı birçok insan için bir telafi mekanizması işlevini görerek insanlara bu dünyadaki olumsuzluklar karşısında teselli kaynağı olabilmektedir. Dünyadaki kötülüklerin cezasının, yaşanan olumsuzlukların ve haksızlıkların karşılık bulacağı yer, öbür dünyadır (Ağılkaya, 2010, s.184). Hayata anlam veren inançlar, çeşitli varoluşsal kaygıları, belirsizlikleri ve şüpheleri gidermelidir ve dolayısıyla kaygı, endişe ve günahkarlık duygusunu gidermelidir. Bu açıdan bakıldığında dinin sağladığı ahiret inancı bu tarz sorunlara cevap oluşturmaktadır (Ventis, 1995, s.41).

Tillich'e göre hayattaki yokluk hissi, bireyin iç dünyasını boşluk ve anlamsızlık duygusu ile tehdit ettiğinden, birey boşluk ve anlamsızlık kaygısı yaşamaktadır. Ölüm gerçeği ve anlamsız bir dünyada yaşama hissi bireyin kaygı yaşamasına neden olur. Tillich anlamsızlık kaygısını “nihai ilgilerin, bütün anlamlara anlam veren anlamın kaybolması” olarak ifade ederken aynı zamanda kaygının “kişinin yaşamının manevi bir merkezden yoksun olması” ve “Varlığın anlamı nedir?” sorusuna cevap verememesinden kaynaklandığını söyler (Kıraç, 2013,

s.168). İnsanlar, ciddi yaşam değişiklikleri, krizler ya da ölümcül hastalıklar ile mücadele ettiklerinde manevi konularla yüzleşebilir. Yaşam zorluklarıyla karşılaştıklarında ise amaç ve anlam yoksunluğu, umutsuzluk, ümitsizlik, suçluluk/utanç, Tanrı ile ya da diğerleriyle sevgi ve ilişki eksikliği, Tanrı'ya ve insanlara öfke duyma, Tanrı veya insanlar tarafından terkedilme duygularıyla karşı karşıya gelebilirler. Anlam ve amacı bulmadaki yetersizlik, kişilerde depresyon ve anksiyeteye yol açabilir. İnsanlar için hayat mücadelesi, savaş, kayıp veya ciddi hastalıklarla yaşadıklarında, tükenişin tam ortasındaiken anlam ve amacı bulma çabası ile başlar. Nihai anlam ve amaç, onların ölümle karşılaşmasıyla veya harici yaşamlarındaki boşluk hissinde onları ayakta tutan anlamdır. Bu sebeple manevi ve dini inançlar nihai anlamı bulmak için insanların çektikleri acıyla başa çıkmaları konusunda önemli rol oynar (Puchalski, 2008, s.81). Ancak maneviyat, yaşam memnuniyetiyle, daha genel bir ifadeyle öznel iyi olma hali ile eşdeğer olarak ifade edilen mutluluk değildir. Olumlu ve olumsuz tüm derin hisleri kapsayan bir süreçtir. Biz manevi boşluğun belirtisi olarak fiziksel acı veya mutsuzluk hissini kaçınılmaz olarak düşünsek de aslında dindar bir kişi her zaman mutlu olmaya ihtiyaç duymaz; zaman zaman acı da çekebilir. Dolayısıyla maneviyatı elde etme, mücadele, değişim ve dönüşüm merkezi içinde dinamik bir süreç olarak algılanmalıdır (Rainbow, David, 2007, s.63-64). Hayatın anlamı, yaşanan zorluklarla birlikte sorgulanmaya başlansa da amaç duygusuna sahip olmak sorumluluk taşıyan bir insan olmanın gereğidir. Anlam ve amaç duygusunu hissetmek hayata yön verebilir ve hayat gücünün tümünü oluşturur (Akto, 2011, s.199).

Dini inançlar, psikolojik entegrasyona yardımcı olan zorlu yaşam koşullarında bir anlam ve amaç duygusu sağlar; genellikle iyimser ve umutlu olan olumlu bir dünya görüşünü teşvik ederler; acı çekmeyi kabullenmeyi kolaylaştıran kutsal yazılarda rol modelleri sunarlar; insanlara koşullar üzerindeki dolaylı kontrol hissini verir, kişisel kontrol ihtiyacını azaltır; izolasyonu ve yalnızlığı azaltmaya yardımcı olmak için hem insan hem de ilahi bir destek topluluğu sunarlar. Diğer birçok başa çıkma kaynağının aksine, din, herhangi bir zamanda, finansal, sosyal, fiziksel ya da zihinsel koşullardan bağımsız olarak herkes tarafından kullanılabilir (Koenig, 2009, s.285). Dolayısıyla hayatta karşılaşılan zorluklarla oluşan stres ile başa çıkmada din pozitif kaynak sağlar. Depresyon, anksiyete bozukluğu gibi duygusal bozukluklarda, intihar ve madde bağımlılığı gibi durumların ortaya çıkma ihtimalini azaltır. Kuvvetli inanç duygusu zor yaşam koşullarına anlam vermede iyimser bir bakış açısı sağlar. İnsanları seven, önemseyen ve onların ihtiyaçlarına cevap veren aşkın bir gücün varlığı insanı rahatlatır ve birey üzerinde sübjektif bir kontrol hissi oluşturur. “Biz nereden geldik?” gibi varoluşsal sorulara “Neden buradayız?” ve “Nereye gidiyoruz?” sorularına anlam ve amaç

bakımından dini inançlar tatmin edici cevaplar sağlar. Bu inançlar aynı zamanda kaybı normalleştirmeye yardımcı olur. Böylece olumsuz yaşam olaylarını daha az üzücü yapmada dini inançların etkisi büyük olur. Bunun yanı sıra dinlerin çoğu, başkalarının sevgisini, şefkati ve fedakarlık eylemlerini, bir arada yaşamanın önemini vurgular. Bu tip sosyal davranışlar zor durumlarda desteğe ihtiyaç duyulduğunda insan desteği sağlayarak stresle başa çıkmaya yardımcı olur. Çünkü din, başkalarına yardım etmeyi teşvik eder ve benliğin dışında bir odaklanmanın altını çizer. Ayrıca diğer yardım faaliyetlerine katılım olumlu duyguları artırabilir ve bireyin kendi sorunlarından uzaklaşmasına yardımcı olabilir. Din ayrıca, dürüstlük, affetmek, minnettarlık, sabır ve güvenilirlik gibi insani erdemleri teşvik eder ve bu da sosyal ilişkilerin sürdürülmesine ve geliştirilmesine yardımcı olur (Koenig, 2012, s.7).

Yapılan araştırmalarda herhangi bir dini bağlılığa sahip olmanın, genel popülasyonda .kaygı bozukluğunu azalttığı görülmüştür. İçsel dindarlık, dinin içselleştirilerek “yaşandığı” bir yaşam tarzı anlamına gelir. Dışsal dindarlık ise dinin sosyal sözleşmeyle ilgili olduğu bir yaşam tarzı anlamına gelir. İçsel dindarlık insanı kaygıya bağlı psikolojik bozuklukları önlemektedir. Çünkü dua, ibadet, Allah’a güven duygusu insanı aşırı endişe ve sıkıntıdan uzaklaştırmaktadır (Glas, Poort, 2007, s.2). Eğer birey kendini, “öfkeli bir Tanrı’nın kudreti dahilinde olan bir günahkar” olarak ifade ediyorsa, psikolojik bozukluklara daha eğilimli olacaktır. Aksine, din “insanlara kılavuzluk etmek ve destek sağlamak için çalışan merhametli bir varlık olarak görülen Tanrı algısı” ile tanımlanıyorsa, kaygı bozukluğu ve travma bozukluklarını yaşama olasılıkları azalacaktır. Dinin nasıl tanımlandığıyla alakalı belirtilen bu değişkenler, kişinin dindar olup olmamasından ziyade nasıl bir dindar olduğuyla ilişkilidir. Dolayısıyla kişinin yaşam zorluklarıyla başa çıkması ve psikolojik sağlığını koruması onun içselleştirilmiş bir dindarlık anlayışıyla yaşaması ve olumlu bir Tanrı algısına sahip olmasıyla doğrudan ilişkilidir (Davis, Kerr, Kurpius, 2003, s.357). Bunun yanında dini başa çıkmanın olumlu şekilleri oldukça stresli durumlarda anksiyeteyi düşürebilirken, dini çatışma halinin olumsuz şekilleri daha da artırabilmektedir. Örneğin, son zamanlarda jinekolojik kanser hastası kadınlarla yapılan çalışmada, kadınların Tanrı tarafından cezalandırıldıkları ve Tanrı’nın onları terk ettiğini hissettikleri veya farklı bir şey yapacak güce sahip olmadıklarını, onların inanç toplumu tarafından terkedilmiş hissettikleri, önemli derecede yüksek bir anksiyeteye sahip oldukları bulundu. Bu sonuçlar çoklu istatistiksel kontrolden sonra sürdürüldü ve diğer medikal hastalıklarla uyumlu olduğu görüldü (Koenig, 2009, s.287).

Yapılan araştırmalar, çatışmasız bir dini algıya sahip bireylerde umutlu olan insanların depresyon ve diğer sağlık göstergelerine oranla daha çok iyileştiğini gösterir. Öncelikli olarak

umut yerine göre tedavi veya iyileşme olabilir, fakat bu imkansız olduğu zaman, insanlar umudun kaynaklarından yararlanmada zorlanabilir. O dönemlerde dini algısı olumlu olan bireylerde umut kabullenme olarak, hedeflerin ve aktivitelerin önemini kaybetmesi olarak, zorluklar karşısında tam olarak hayatın yaşanması, anlamı bulma olarak sonunda yaşam ve ölümün iyi bir kalitede deneyimlenmesi olarak kendini gösterebilir. Çünkü maneviyat ve dini inançlar insanlara umut dilini tavsiye eder. Dindar ve maneviyata sahip toplumlar insanların kendi anlamlarını ve umutlarını bulmalarına destek olarak insanlara bunu tavsiye ederler (Puchalski, 2008, s.81). Yaşama verilen kişisel anlam asla gerçek bir anlam sayılmaz. Bir anlamdan söz açılabilmesi için, onun başka insanlarla ilişkisi bulunmalıdır. Çünkü bir tek kişi için anlam taşıyan bir sözcük, gerçekte anlamsızdır. Amaçlarımız ve eylemlerimizde de durum böyledir. Her insan önemli biri sayılmak için uğraşır; ama bizim bütün önemimizin başkaları için yaptığımız yararlı işlerden oluştuğunu görmemek yanılgıdan başka bir şey değildir (Adler, 2012, s.11).

Dinin bir işlevi, bireylere yaşamlarında amaçlarını deneyimleyebilecekleri araçları sağlamaktır ve dini deneyimin temel faydalarından biri, dinin insanlara nihai gerçekler hakkında bir anlam ve tutarlılık hissi vermektedir (Steger, Frezier, 2005, s.574). Bu sebeple din sadece zor zamanlarda rehberlik yapmaz ayrıca kendisine inanana bir yaşam felsefesi sunar. Böylece onun bütün hayatına ışık tutmuş olur. Din, ölüm sonrası yaşamı dışlayan tüm dünya görüşlerinin sınırlı olduğunu dile getirir. Bununla birlikte, dinin ona dayanan mutlulukçu ve ahlaksal değer biçmelerimizin sarsılmaz olmaları anlamında nihai bir dünya görüşü sağladığına inanılmaktadır (Kartopu, 2006, s.76). İnsanın geçici ve yok olma özelliği taşıyan objelere bağlılık duymaması, dünyanın geçiciliğinin farkında olması gerekmektedir. Yaşam bağımlısı olan bir birey, geçici dünya hayatına taparcasına bir bağlılık duyarsa, elde edemediği şeyler karşısında yıkımlar yaşayacak, psikolojik açıdan sorunlar yaşayacaktır (Vural, 2015, s.1065). Bu açıdan bakıldığında, dindarlık ve maneviyat, kişiye sunduğu anlam ve amaç duygusunun kişilerarası ilişkilerle ilintili olarak belirler ve insana yaşam olaylarıyla karşılaştığında başa çıkma ve mücadele gücü vererek aynı zamanda sosyal destek sağlar. Ayrıca dinler, hayatın anlamı sorunu için doğal bir bağlam sundukları için doğaüstü bir varlığın dünyayı yüce bir tasarımla yarattığına inanırsa, bu tasarımın amacını ya da hayatın bu tasarım içindeki yerini sorgular ve anlam bulur (Wolf, 2012, s.194). Pargament, dinin, insanları kendi kişisel ve sosyal kaynaklarının sınırlarına iten ve temel incinebilirliklerini dünyaya yansıtan problemlerle karşı karşıya kaldıklarında, insanın sonluluğu ve yetersizliğine işaret eden durumlara cevap olarak; manevî destek, nihaî açıklamalar, bir ferahlama duygusu, evrende işbaşında olan yardımsever

güçler ve hayatta kutsal anlamı olan bir gaye gibi bir takım çözümler öne sürdüğünü söylemektedir (Pargament, 1997, s.5-6).

2.2. Çocuklarda Yaşam Algısı ve Anlam Duygusu

Genel olarak, araştırmalar, Tanrı'nın sevdiğine, değer verdiğine, bağışladığına ve onayladığına inanan bireylerin özgüvenlerinin daha yüksek olduğu ve yaşam memnuniyetinin daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Öte yandan, Tanrı'nın onları cezalandırdığına ya da terk ettiğine inanan insanların daha düşük öz saygı, olumsuz ruh hali ve daha düşük yaşam kalitesine sahip olma eğiliminde olduğu görülmüştür. Ayrıca Tanrı'nın yakın ve destekleyici olduğuna inanmanın, benlik saygısı ile de yakın bir ilişkisi olduğu görülmektedir (Flannelly, Galek, Ellison vd., 2009, s.248). Dolayısıyla bu süreçte çocuğun Tanrı algısı onun yaşam algısını da biçimlendirmektedir. Bunun yanında çocukluk döneminde bireyin kendilik ve yaşam algısı ve hayata anlam verme biçimi bağlı olduğu aile ve sosyal çevre ile şekillenir. Bireyin kişiliğinin temelleri aile içinde atılır. Eğer çocuk ailesinden destek, koruma, ilgi, şefkat görürse ve ailesi ile yaşadığı deneyimler olumlu ise kendisi ve yaşamı ile ilgili olumlu duygular geliştirir. Ancak çocuk böyle bir aile ortamından destek sağlayamadığında kendisinin sevilmediğini, istenmediğini düşünür, kendisi ile ilgili düşünceleri ise olumsuz olur. Bu durum çeşitli psikolojik sorunları da beraberinde getirir (Sawyer, Whaites vd., 2002, s.535; Üstün, Akman, 2002, s.229). Dinî bilinç, dinî değer ve dinî davranışların bu dönemdeki bireylerin anlam arayışı ihtiyacını karşılamada bireylerin kendi inandıkları dinin inanç, anlam ve davranışları konusundaki bilinçli olma ve farkındalık kazanma düzeyleri yaşamın mevcut anlamına ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bu durum ise aileden alınan dini eğitim ve bakış açısı ile mümkün olabilmektedir (Topuz, 2016, s.554). Dolayısıyla ebeveyn faktörleri çocukların yaşam kalitesini yorumlamak için tutarlı ve kritik bir kaynaktır. Bu faktör ailenin çocuk üzerindeki destek, izleme ve iletişim becerilerini içerir (Fergus, Zimmerman, 2005, s.413).

Bebeklikten çocukluğa geçişte bağlanma zihinsel modellerine ilişkin en temel değişim ebeveynlerle ilişkileri düzenleyen “amaca göre düzeltilen ortaklık” kavramında gözlenir. Dwyer’e göre artan bilişsel becerilere uygun olarak çocuklar ebeveynlerin amaç, güdü ve duygularını daha iyi anlarlar ve kendi bağlanma davranışlarını ebeveynlerinin durum ve amaçlarına göre yeniden düzenleyebilirler. Çocukluktan orta çocukluğa geçişte ise bilişsel beceriler arttığı için antropomorfist düşünce ve davranışlar azalır, çocuk yetişkinlerin bakış açısını daha kolay edinir ve daha başarılı “amaca göre düzenlenen ortaklık” stratejileri geliştirir (Dwyer, 2005, s.157; Sümer, Şenbağ, 2009, s.87). Ayrıca çocuklar bilişsel olarak geliştikçe,

kendi değerlendirmelerini dış geribildirim ve sosyal karşılaştırmalara dayandırmaya başlarlar ve böylece akademik yeterlilikleri, sosyal becerileri, çekicilikleri ve diğer kişiisel özelliklerinin daha dengeli ve doğru bir değerlendirmesini oluştururlar (Robins, Trzesniewski, 2005, s.159). Bunun yanında yapılan araştırmalarda bireyin ebeveyni ile oluşturduğu bağlanma çeşidinin kriz dönemlerinde veya yaşam rollerine geçişleri sırasında yapılacak seçimlerde en etkili şey olduğu fikri vurgulanmaktadır (Armsden, Greenbag, 1987, s.5).

Yaşam olaylarının meydana gelmesi ya da bireyin değişimini etkilemek için onları yeterince belirgin kılan şey hadiselerin türü ya da sayısı değil, olaya/olaylara kişinin yüklediği anlamdır. İnsanların olayları görme biçimi ya da onlara atadıkları anlam, bu olaylardan nasıl etkileneceklerinin önemli bir belirleyicisidir. Hadiselere yükledikleri anlam ise ebeveynleri ile kurdukları bağlanma durumu ise kişilerarası ilişkileri ve anlamlı yaşam koşullarına bakış açılarını büyük ölçüde şekillendirmektedir (Davilla, Sargent, 2003, s.1384). Yapılan araştırmalarda anne-baba ocuk etkileşiminde anne-baba tutumları öğrencilerin farklı alanlardaki doyumları ve genel yaşam doyumunu üzerinde etkili olan güçlü bir değişken olduğu görülmüştür. Ayrıca, anne-baba eğitim düzeyinden çok, çocuklarıyla kurdukları iletişimin niteliğinin ve sergiledikleri ocuk yetiştirme tutumlarının çocukların yaşam algılarında önemli bir etkisi olduğu görülmüştür (Çivitçi, 2009, s.44).

Güvenli bağlanma, çocuklarda istikrarlı ve şarta bağlı olmayan benlik saygısı, daha tutarlı benlik yapıları, daha uyumlu etkileme düzenleri ve daha st düzey iş ve yaşam memnuniyeti biçimleriyle de pozitif olarak ilişkilendirilmiştir. Çocuklar için güvenli bağlanmanın bunun yanında, özgecilik, öz-kişiiselleştirme esnekliği ve bilgelik gibi “z-aşkınlık değerleri” ile yaşamdaki anlam arayışı ile pozitif ilişkili olacağı görüşünü desteklemektedir (Lopez, Ramos, Nisenbaum, vd., 2014, s.105-106). Çünkü olumlu bağlanma geliştiren bir kişi daha güvenli ve kendi kendine yeten hisseder ve fiziksel ve sosyal çevreyi merakla keşfeder. Hayatın birçok zorluğuna karşı güçlü duruş sergileyebilir ve hayatın fırsatlarından yararlanabilir. Bununla birlikte, eğer birinin kilit bağlanma ögeleri güvenilir bir şekilde erişilebilir ve destekleyici değilse, hiçbir anlamda güvenlik duygusu elde edilemez, birinin sevillebilirliği hakkında şüpheler ve başkalarının niyetleri hakkında endişeler ortaya çıkar. Bu durum kişinin yaşamına anlam veren en büyük olgu olan dini algısını ve Tanrı’ya bakış açısını da -birinci bölümde genişçe tartıştığımız gibi- aynı yönde etkileyeceği için ocuk şu an ki ve ileriki hayatında sağlıklı bir yaşam algısı oluşturamayabilir (Mikulincer, Shaver, 2013, s.288).

Tanrı’nın zihinsel temsilleri, sosyal algı ve hayat algısı üzerinde önemli etkilere sahip olabilir (Abbema, Koole, 2017, s.208). Tanrı ile güvenli bağ kuran bireyler, strese karşı daha

dirençli olma ve / veya etkili stres azaltma eğilimindedir. Sağlıklı ve güçlü yetişkin ilişkilerine sahip kişilerde düşük depresyon seviyeleri görülür. Bebeklik / çocukluk dönemindeki sağlıklı bağlanmanın, yetişkin ilişkilerinde de güvenli ve sağlıklı bağlanmaya yol açtığına dair araştırmalar bulunmaktadır. Bu durumun ise bireyin yaşam doyumuna büyük etkisi olduğu görülmektedir (Dorsey, 2017, s.24).

Sığınmacı çocuklar ve gençler üzerinde yapılan bir araştırmada, Tanrı'ya güvenli bağlanan çocuklarda, kaygı, depresyon gibi belirtilerin daha az görüldüğü; Tanrı'ya güvensiz bağlanma ile oluşan olumsuz Tanrı imajının ise duygusal sıkıntıları tetikleyebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Affedici olmayan Tanrı imajının, endişeli ve depresif bir ruh haline sebep olduğu, bunun yanında kendini ve başkalarını affetme konusunda da bu Tanrı imajına sahip bireylerin zorlandığı tespit edilmiştir. Ek olarak, olumsuz Tanrı imajının, dünyanın kötümser olarak algılanmasına yol açtığı; bunun yanında olumsuz Tanrı imgesi ile patolojik kişilik gelişimi ve psikolojik sıkıntı yaşama arasında bir bağlantı olduğu saptanmıştır. Sevgi temelli Tanrı imajlarının ve umuda dayalı inanış şeklinin ise yaşam doyumunu ve mutlu yaşam algısını artırdığı görülmüştür (Nguyen, Bellehumeur, Malette, 2018, s.4).

Din ve başa çıkmaya ilişkin bir araştırmada, Tanrı tarafından terk edildiklerini düşünenlerin, umutsuzluk hissinin yanı sıra, daha düşük ruh sağlığı durumu ve daha olumsuz bir ruh hali yaşadıkları bulunmuştur. Genel olarak, bu çalışmalardan elde edilen kanıt, kişinin kişiliği ile ilişkili olarak kendini nasıl algıladığı, Tanrı'yı nasıl algıladığı ve ilişki kurduğu; bu ilişkinin kişinin hayatını nasıl etkilediği ve onunla nasıl başa çıktığı ile ilişkili bulunmuştur. Tanrı algısı da daha önce belirtildiği gibi anne-baba algısıyla şekillendiği için çocukluk dönemindeki anne-baba algısı etrafında oluşan Tanrı algısı çocuğun bütün yaşamını ve anlamlandırma sürecini büyük ölçüde etkilemektedir (Greenway, Milne, Clarke, 2003, s.47). Bağlanma teorisi, Tanrıyla güvenli bir bağ kuran insanların stresli durumlarda daha rahat; günlük hayatlarında ise daha güçlü ve güvende hissedebileceklerini söylemektedir. Düşük seviyelerdeki psikolojik stres ve yalnızlık hissi de Tanrıyla kurulan güvenli bağın diğer mantıklı sonuçlarındandır (Hill, Pargament, 2015, s.349).

2.3. Göç Psikolojisi

Göç kavramı; kişilerin yaşamakta olduğu topraklardan, alıştıkları sosyal yapılarından, hâlihazırda sahip oldukları ekonomik imkânlardan uzaklaşarak veya uzaklaştırılarak toplumun çeşitli bileşenleriyle etkileşime girmeleri ve bu doğrultuda uyum sağlama süreci olarak tanımlanabilir. (Akıncı, Nergiz, Gedik, 2015, s.61). Mülteci ya da sığınmacı, evinden

çıkarılmaya zorlanan ve güvenlik için uluslararası sınırı geçen, yaşamını sürdürebileceği farklı yerlere sığınan kişidir (George, 2012, s.429). Sığınmacılık, göçmenler için genellikle mülteci statüsü alana kadar geçen süreçteki sığınma durumunu ifade eder. Mültecilik ise köken ülkesinde çeşitli hakları ihlal edildiği ya da güvenliği tehlikede olduğu için başka bir ülkeden sığınma talep edip bu talebinin varış ülkesinde hukuken kabul gördüğü kişilerin durumunu ifade etmektedir (Aslan, 2017, s.4). Sosyal bilimler literatüründe “göçmen çocuklar” terimi ise ev sahibi ülkede doğmuş veya çocuk yaşta göç ederek okul eğitimini kısmen veya tamamen burada tamamlamış çocukları kapsamaktadır (Kaya, 2019, s.14). Göç eden toplumların dış dünyaya uyumları şekil ve yöntem açısından farklılık gösterebilir. Bir toplumda sosyal farklılaşma seviyesinin yüksekliğiyle o toplumun dış dünya ile ilişki kurma kabiliyeti doğru orantılı olarak değişmektedir. Dış dünya ile ilişki ne kadar yüksek ve çok yönlü ise topluluk içerisindeki farklılaşma ve mülkiyet eşitsizlikleri de o derece artmaktadır (Khazanov, 2015, s.315).

Geçmişten bu yana yaşam tarzı olarak yapılan göçlerden farklı olarak zorunlu göçlerin insan üzerindeki etkileri farklı şekillenmektedir. Çeşitli sebeplere bağlı olarak zorunlu şekilde yapılan göçler, bireylerde çeşitli ruhsal problemlere yol açtığından dolayı bu tür göçler, travmatik göç olarak tanımlanmaktadır. Göç süreci insan hayatında meydana gelen çok yönlü bir değişim dönemidir ve duygusal olarak bağlı bulunduğumuz pek çok şeyden kopma ve kayıp yaşama sürecidir (Göka, 2017, s.105).

Ev sahibi ülkeye varış dönemi 0-5 yaş arası olan sığınmacı çocuklar, doğduğu ülkeye dair neredeyse hiçbir anıya sahip olmayıp, anavatanına ait dilini okuma veya yazmayı öğrenemeden oldukça erken bir dönemde göç eder. Bu sebeple bu çocukların sosyalleşmesi büyük oranda ev sahibi ülkede gerçekleşir. İlkokul çağındaki varış dönemi 6-12 yaş arası çocuklar, genellikle kendi vatanındaki okullarda anadilini okuma ve yazmayı öğrenmiş olurlar, ancak eğitim ev sahibi ülkede tamamlanır. İki kültür arasında esnek bir şekilde adaptasyon sağlamaları ve iki dilde akıcı konuşmaları muhtemeldir (Kaya, 2019, s.14-15).

Göç döneminde mülteciler genellikle farklı ülkeler ve farklı mülteci kampları arasında hareket etmektedir. Bu zamana kadar, genellikle aileleri ve arkadaşlarından ayrı yaşamak zorunda kalırlar ve yaşadıkları kayıplar sebebiyle yoğun bir endişe ve depresyon süreci yaşarlar. Mültecilerin yaşamlarının yasal zorlukları çözülene kadar belirsiz kalması sebebiyle bu süre zarfında, mülteciler yaşamlarındaki kayıplarla yüzleşerek yoğun travma döneminde oldukları halde diğer yanda sığınmak için bir yer arama sürecinden geçmeleri de gerekmektedir (Schreiber, 1995, s.138; George, 2012, s.430). Sığındıkları ülkelerde ise birbirinden tümüyle

farklı geçmişlere sahip bireyler aynı ortamda yaşamlarını sürdürmek durumunda kaldıklarından dolayı göç, bireylerin etkileşimi ile ortaya çıkan uyum sorunlarını ve yeni bir travma sürecini de beraberinde getirmektedir. Göçmenlerin yaşadığı sorunlardan dile getirilmesi gereken önemli bir husus kimlik krizidir. Gün geçtikçe göçmen açısından biz kimiz sorusuna cevap vermek daha zor hale gelmektedir. Önceden yaşadıkları ülkeyle bağlantının kopması sonucu sığınmacılar, geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki bağ kopmakta ve kimlik krizi yaşamaktadırlar. Bu durum kimi zaman aşırı milliyetçi kimi zaman da kimliklerinden uzak bir görüntü sergilemelerine neden olmaktadır. Ülkesinden kopmak zorunda kalmak, bireyin kendini ifade edeceği anlam dünyasından yoksun olmaya ve kimlik sorunu yaşanmasına sebep olmaktadır (Kümbetoğlu, 2003, s.296). Bunun yanında göç hali, bireyin ailesinin dağılmasına, sosyal ağ bağlantılarının azalmasına ve psiko sosyal strese yol açmaktadır. Göç sonucu yeni kültüre uyum sağlama sırasında yaşanan stres, bireylerde anksiyete ve depresyon görülmesine neden olabilmektedir. Yeni kültüre uyum sağlama sürecinde karşılaşılan ekonomik zorlanmalar, açlık ve yoksulluk, kötü muamele, sağlık hizmetlerinden yararlanamama, dil ve eğitim engelleri, sosyal izolasyon gibi pek çok sorun, anksiyete ve depresyona sebep olmaktadır. Ayrıca yaşanan savaş hali sebebiyle travma sonrası stres bozukluğu ile ilgili pek çok psikolojik sorun da yaşanabilmektedir (Abe, Zane, Chun, 1994, s.125; Tuzcu, Bademli, 2014, s.57).

2.3.1. Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Sığınmacı Çocuklarda Psikolojik Dayanıklılık ve Psiko Sosyal Uyum Süreci

Psikolojik dayanıklılık, travmatik durumlar, ailesel sıkıntılar, sağlık problemleri, ekonomik problemler gibi önemli stres kaynakları karşısında kişinin uyum sağlama süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım çocuklar açısından değerlendirildiğinde stres yaratan olayların olumsuz sonuçlarıyla başa çıkabilen, ruh sağlığını koruyabilen, uyumlu ve olgun bir yaşam sürdürebilen çocukların sahip olduğu toparlanma ve mücadele etme gücü de psikolojik dayanıklılık(resilience) kavramıyla tanımlanmaktadır (Werner, 1993, s.503-504; Fergus, Zimmerman, 2005, s.399; Al-Mashat, 1998, s.26).

15 Mart 2011 tarihinde Suriye’de başlayan iç savaş ardında büyük bir yıkımla sonuçlanırken, milyonlarca Suriyeli hem kendi ülkesinde zorunlu göçün öznesi konumuna gelmiş hem de sığındığı ülkelerde toplumsal kabul/red, kültürel uyum ve siyasi/hukuki belirsizlikle karşı karşıya kalmıştır (Selvin, 2016, s.15). Göç edecek bireyler, göç etmeden önce

yaşadıkları problemler sonrasında yeni sorun alanlarıyla karşılaşmaktadırlar ve bu da onları bu sorunlarla mücadele etmek zorunda bırakmaktadır. Sığınmacı ve göçmen olarak geleceği belirsiz, gideceği yerde kendisinin ya da ailesinin başına neler geleceğini, nasıl karşılanacağını bilemeyen bir insan, sığınmacı olarak gece gündüz demeden yabancı bir ülkeye göç etmiştir. Karşılaştığı pek çok olumsuzluk yüzünden bu bireyler, korku, heyecan ve stres yaşamış, çevresinde hiçbir tanıdığı olmayan, belli koşullara bağlı olarak gittiği ülkenin dilini, kültürünü, alışkanlıklarını, yaklaşımlarını bilmeyen, üstüne üstük geleceğini göremeyen, her an kaçtığı ya da ayrıldığı ülkeye geri gönderildiği takdirde ne yapacağını bilemeyen bir insana dönüşmektedirler. Bunun yanında eğitim öğretim yapılarının değişmesi ya da güçleşmesi, aile ilişkilerinin bozulması ya da ailelerinden ayrı düşmeleri de sığınmacı çocukların ruhsal yapılarını önemli derecede ve olumsuz yönde etkilemektedir. Bu konuda yapılan araştırmalardan bazıları, göç tecrübesi yaşayan çocuklarda davranış bozukluğu ve duygusal problemlerin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu problemler arasında daha ziyade yüksek düzeyde depresyon, travma sonrası stres bozukluğu ve düşük benlik saygısı yer almaktadır (Aydın, 2017, s.308; Akkaş, 2015, s.105). UNICEF tarafından yapılan araştırmalara göre, göç eden bireylerden çoğunu ergenler ve çocukların oluşturması, çocuk ve ergenlerin hayatlarının bu kritik dönemlerinde, geleceği belirsiz ve istikrarsız bir yaşam sürecine mecbur kalmalarına sebep olmaktadır. Yaşamları tehdit altında olan bu çocuklar koruyucu temel sağlık ihtiyaçlarından, oyun alanı ve eğitim gibi gereksinimlerden uzak bir hayat sürmek durumunda kalmışlardır.

Yapılan araştırmalara göre çocukların; hayatlarının tehlikede olduğunu düşündükleri stresli olay yaşama oranı %58, yakınlarının hayatının büyük tehlikede olduğu başka bir stresli olaya maruz kalma oranı %61 olarak ifade edilmiştir. Yine sığınmacı çocukların %44.3'ü ölüm, işkence, yaralanma gibi stres veren olaylardan en az beş veya daha fazla olayla karşılaştıkları için çocuklar hayatlarının ileri dönemlerinde duygularıyla başa çıkamayıp öfkeli, özgüvensiz ve istikrarsız bir duruş sergileyebilir ve topluma uyum sağlamakta güçlük yaşayabilir (DW, 2019). Çoğu sığınmacı çocuk, ailede kayıplar, şiddete maruz kalma veya tanık olma, fiziksel/psikolojik şiddet/taciz, olanakların yetersiz oluşu, ruh sağlığını olumsuz etkileyecek göç öncesi ve göç sonrası çoklu travmalar yaşamaktadır (Demirbaş, Bakaroğlu, 2013, s.12). Bu travmalar sonucu sığınmacıların gündelik yaşama uyum sağlamaları zorlaşmakta ve geleceğe dair umutsuzlukları artmaktadır.

2.3.2. Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Sığınmacı Çocuklarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Dini Başa Çıkma

Travma sonrası stres bozukluğu, DSM-IV (Amerikan Psikiyatri Birliği [APA], 1994), tarafından bir kişinin nesnel olarak travmatik bir olay yaşadığı ve bunun sonucunda da olayın veya onun bölümlerinin istemsiz yeniden deneyimlerinden muzdarip olduğu durumlarda rüya veya yeniden canlandırma şeklinde ortaya çıkan bir rahatsızlık olarak açıklamaktadır. Birey, genellikle, kötü uyku, konsantrasyon bozukluğu, öfke patlaması, umutsuzluk veya iğrenme gibi artmış uyarılma semptomları sergiler ve travma nedeniyle bir karakter değişikliği gösterebilir. Travma sonrası stres bozukluğu; aynı zamanda bireyin kişiliği ve ruhsal yapısı üzerinde kalıcı bir etki bırakan normal dışı ya da felaket niteliğinde olaydan kaynaklanan psikolojik rahatsızlık ve bunaltı durumudur. Stresin ve travmatik olayların yoğun yaşanması sığınmacılarda travma sonrası stres bozukluğuna yol açmaktadır. Yaşadıkları travmatik olayların büyüklüğünden dolayı küçük yaştaki çocuklar normal popülasyona göre çok daha fazla travma sonrası stres bozukluğu yaşayabilmektedir (Servan-Schreiber vd., 1998, s.874; Vickers, 2005, s.218; Barenbaum, Ruchin, Schwab-Stone, 2004, s.41). Bu durum hissizlik ve aşırı uyarılma hali (irilmeler) gibi durumlara yol açabilmektedir. Hissizlik ve aşırı uyarılma hali de bu çocuklarda beslenme ve uyku düzenini bozmakta, bunun yanında zihninin her şeyi tehdit olarak algılamasına yol açmaktadır. Travma sonrası stres bozukluğu belirtileri savaşa ve organize şiddete maruz kalma ya da aşırı derecede stresli veya yıkıcı bir olaya veya üç belirti kümesinin takip ettiği bir duruma maruz kalmasıyla görülebilmektedir. Bunlar, çocuklarda oyun yoluyla travmatik olaylar; aşırı hareket, örneğin artan uyanıklık veya rahatsız uyku; travma ve genel duyarlılığın uyuşması ile ilişkili uyaranların ısrarcı şekilde önlenmesinin yanı sıra travmanın tekrar tekrar yaşanması ya da olaya müdahale eden görüntülerin, hayalleri ya da olayın monoton biçimde zihinde yeniden yaşanmasıdır (Ehnholt, Yule, 2006, s.1198; Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 1992, s.19-20). Ayrıca sığınmacı önceden yaşadığı olumsuz yaşantıyı anlamlandırmaya çalışmaktadır ve bu anlam, sığınmacının yaşadığı olayla başa çıkması için gereklidir. Ancak sığınmacının verdiği anlam, tehdit algısı ve yaşadığı olaydan kalan görüntüler ve imajlarla birlikte olumsuz olmaktadır. Bedenindeki hissizlik, duygularındaki yoğun çaresizlik, zihnindeki tehdit algısı, sığınmacının kaçınan ve geri çekilen bir duruş sergilemesine ve kimliğinin zedelenmesine sebep olmaktadır. Çünkü kimlik, bireyin doğumundan ölümüne kadarki süreçte bireye ait tüm özelliklerin hem birey hem de toplum tarafından görülmesini sağlayan, yaşam boyu gelişen, değişen ve bireyin kişisel bütünlüğünü koruyan özelliklerin tümüdür. Travmatik yaşantılar, çocukların şuan ki ve ileri ki yaşantılarında oluşturacakları

kimlikde çeşitli hasarlar bırakabilir. Bu durum beraberinde psikolojik sorunları ve kendilerine zarar verici davranışları getirmektedir. Bunun yanında bireylerde oluşan toplumsal kimlik hasarları kendi kimliklerine olan bağlılığını arttırmakta, daha agresif ve anti-sosyal davranışlar sergilemelerine yol açabilmektedir. Dolayısıyla, bu anlamda sığınmacılara gösterilecek sosyal destek çok önemlidir (Özcan, 2018, s.61; Ceylan, Algan vd., 2017, s.601-602; Bogic, Njoku, Priebe, 2015, s.2).

Sığınmacılar üzerinde yapılan araştırmalara göre bireylerin savaş sürecinde yaşadıkları tüm travmatik durumların depresif eğilimlerini ve çaresizlik duygularını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Bronstein, Montgomery, 2011, s.51; Kaya, 2013, s.27). Bu durumun bireyleri olumlu ve olumsuz dinî başa çıkmaya yönelttiği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan araştırmalarda bu tarz psikolojik durum bozukluklarının ve depresif eğilimlerin, Allah'tan yardım dileme, ibadet, duayla birlikte Allah ile olan ilişkilerini kuvvetlendirme, Allah'tan sevgi ve merhamet dileme, Allah'a olan güvenlerini artırma gibi olumlu dinî başa çıkma etkinliklerini kullanma sıklığını artırdığı görülmüştür. Bunun yanında bu durumun Allah'ın sevgisinden ve yardımından ümit kesme, başına gelen olayla cezalandırıldığını düşünme, Allah'ın terk ettiğini düşünme gibi olumsuz dinî başa çıkma etkinliklerini kullanma sıklığını da artırabileceği görülmüştür. Ayrıca problemlerin verdiği gerginliğin giderilmesi için dua eden kişi her şeyi istediği gibi yönlendiremeyeceğinin farkında olduğu için, dua eden kişi hayatın anlamlı olduğuna inanarak Allah'a umutla ve güvenle yönelmiş olmaktadır (Gashi, 2016, s.5; Ayten, Sağır, 2014, s.16; Ehntholt, Yule, 2006, s.1200; Servan-Schreiber vd., 1998, s.879).

Sığınmacılar, göç öncesi dönem boyunca yaşadıkları zorluklarla başa çıkma sürecinde, dini, sosyal destek ağları, geleceğe odaklanmak ve yaşama yeniden odaklanmak gibi başa çıkma yolları kullanmışlardır. İlk ve en yaygın olarak tanımlanan başa çıkma stratejisi ise dindir. Sığınmacı bireyler zorluk dönemlerinde devam edebilecek sıkıntıların ya da durumun iyileşmesi için dua ederek bu süreçle başa çıkmışlardır. Yine mücadeleden vazgeçen ve kaderlerini Tanrı'ya bıraktıklarını bildiren, Tanrı'nın kendileri için bir planının olduğuna ve ona inanarak durumlarının iyileşeceğine inanan bireyler de vardır (Khawaja, White, Schweitzer, 2008, s.15).

Tanrı'nın huzuruna çıkma vasıtası olan, her şeye gücü yeten, koruyup gözeten, merhametli bir Tanrı'ya yakın olma ve O'nunla irtibat kurma aracı olan ibadet davranışları sayesinde, bireylerin psikolojik iyi oluşları olumlu yönde etkilenebilir (Kaya, Küçük, 2017, s.23). Travma sonrası bozukluk yaşayan kişilerin, dini deneyimler aradıklarını veya dini

katılımlarının onları ruhsal gelişim için hazırladığı öne sürülmektedir (Calhoun, Cann, Tedeschi, 2000, s.522). Psikolojik sağlamlığa ilişkin araştırmalarda dinin umut verme, hayata anlam yükleme ve bireye güç sağlama açılarından önemli bir baş etme mekanizması olduğu bulgulanmıştır (Uysal, Göktepe, Karagöz, 2017, s.142). İnanç sistemlerinin başa çıkma stratejileri olarak işlev gördüğü, travma geçiren mültecilerdeki travma sonrası bozukluklara karşı koruyucu bir faktör olduğu bulunmuştur. Sığınmacı çocuklar ile yapılan mülakatlara göre çocuklar acı ve yaşamlarında karşılaştıkları olaylardaki anlamı kültürel ve dini inançlarında bulmuşlardır. Tanrı'ya duydukları inanç, katılımcıların yaşamlarının bozulmasına ve kargaşasına düzen vererek başa çıkmalarına yardımcı olmuştur. İnançları hayatlarının bir amacı olduğuna inanmalarına, ailelerine veya gelecekte başkalarına yardım edileceği düşüncesine, umutsuzluğa karşı anlam ve direnç sağlamalarına sebep olmuştur. Bu inançlar, daha önce tartışıldığı gibi, deneyimlerinden anlam kazanmalarına yardımcı olmayı ve deneyimleri sonucu oluşan olumsuz düşünceler ve duygularla başa çıkmayı kolaylaştırmıştır (Goodman, 2004, s.1193).

Bireyin pozitif Tanrı imajı ile şekillenen dini inancın etkisiyle, birey başına gelen olumsuz olayların Tanrı'nın bir planı olduğunu düşünerek, bunların kişisel tekamülü için bir fırsat olduğunun farkında olur ve bu durum bireyin hayatına bir anlam ve amaç katar. İnanç sahibi olan kişiye din tarafından anlam merkezli sunulan hayatta inanç tarafından çalışmak ve güzel eylemlerde bulunmak tavsiye edilir (Tokur, 2017, s.123). İncanın sığınmacılar üzerindeki terapötik etkisini araştıran bir çalışmaya göre derin ve sağlam inanç sisteminin, travma yaşamış birçok kişinin travmalarını daha kolay anlamlandırmalarını mümkün kıldığını kuvvetle göstermektedir. Bu nedenle inanç sistemleri başa çıkma stratejileri olarak işlev görebilir. Açık bir inanç sistemine sahip olan travma geçirmiş mültecilerle çalışmak, terapistin bu tür sistemleri terapiyi yürütmede kullanmasını ve travmayı hastanın özel inanç sistemi bağlamında yorumlamasını gerektirir. Bu nedenle terapide inançtan yararlanılması, travmatize olmuş mültecilerle yapılan çalışmalarda önemli klinik etkilere sahiptir. Bunun yanı sıra travma geçirmiş mültecilerle çalışmak, bu mültecilerin sosyal, varoluşsal ve ideolojik durumlarını anlamak ve iyileştirmek için felsefi, psikolojik, sosyolojik ve politik yönleri içeren entegre bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır (Brune, Haasen, Krausz, 2001, s.456).

Ayrıca, çocukların savaş travması ile baş edebilme kapasitesinin artırılması için ebeveynlerin refahı, özellikle de anne ruh sağlığının iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması, savaş sonrası dönemdeki olumsuz yaşam deneyimleri ile ilgili çocuk mülteciler arasında başa çıkma çalışmalarının yapılması önemli görülmektedir (Möhlen, Parzer, Resch vd. 2004, s.82). Bu bağlamda çocuklar için olumlu bir aile ortamı stresi hafifletebilir ve travma

sonrası adaptasyon için bir istikrar kaynağı olabilir. Bu nedenle, optimal olmayan durumlarda aileleri desteklemek ve eğitmek için tasarlanmış hizmetleri teşvik etmek, psikososyal müdahalenin ana hedefi olmalıdır. Kişiler arası seviyelerde aileleri ile bilginin aktif paylaşımı sayesinde, profesyoneller çocukların artan refahı ve dayanıklılığı için birleşik bir ön çalışma yaratmaya yardımcı olabilir, aynı zamanda pozitif aile etkileşimi kalıplarını kolaylaştırmaya yönelik çalışmalar yapılabilir (Khamis, 2005, s.92).



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

3. Bulgular ve Yorum

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırma Konya’da bulunan bir ilkokul ve Bursa’da bulunan bir ortaokulda eğitim gören 54 Suriyeli çocuk katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların tamamının yaş aralığı 7-12 yaş arasındır ve gelen sığınmacı çocukların büyük çoğunluğunun anne-babası sağdır. Yapılan görüşmeler sonucunda çocukların ailelerinin ekonomik düzeyinin birbirine yakın olduğu, annelerinin çalışmadığı, babalarının ise işçi olarak çalıştığı görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Kız, %59 Erkek, %41
Yaş	7-10 Yaş, %56 11-12 Yaş, %44
Ekonomik Düzey	İşsiz, %37 Kötü, %46 Normal, %17
Anne-Baba Vefat Durumu	Anne, %100 Sağ Baba, %94 Sağ
Türkiye’de Yaşanılan Şehir	Bursa, %53 Konya, %47
Türkiye’de Yaşama Süresi	1-3 Yıl, %20 4-6 Yıl, %54 7-12 Yıl, %7 Cevapsız, %19

Yapılan görüşmelerde alınan cevaplar, öncelikle katılımcı çocukların Allah algıları ve daha sonra Allah algılarının çocukların hayat algısına, anlam ve amaç duygusuna, karşılaştıkları savaş ve göç travmaları sonucunda yaşadıkları psikolojik bozukluklarla ve çeşitli zorluklarla

başa çıkarken kullandıkları dini başa çıkma yöntemlerine etkisiyle ele alınarak değerlendirilmiştir.

3.2. 7-12 Yaş Arası Suriyeli Sığınmacı Çocukların Allah Algılarına İlişkin Bulgular

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde 54 katılımcının %67'sinin (36 katılımcı) verdiği cevaplarda Allah'tan korktukları ve Allah'ın insanları cezalandırdığını düşündükleri görülmektedir. Verilen cevaplarda katılımcıların büyük çoğunluğu, Allah'ın günah işleyen veya kötü davranışlarda bulunan insanları ahirette cezalandırdığını, onlara azap edeceğini söylemişlerdir:

“Çünkü kıyamet gününde bize yaptığımız tüm hatalardan hesap sorulacak. Çok hata yaptıysak Allah'ın istemediği şeyler yaptıysak o anda cehenneme gideriz. Onlar yaptıkları hataları kendi elleriyle yapıyorlar. Allah'tan korkmuyorlar. Allah yapmaz diyorlar da Allah yapar. (Ç5, Kız, 11 yaş)”

“Allah eğer kötü bir şey yaptıysak öbür dünyaya gittiğimizde bize hesap soracak. Onun için korkuyorum.(Ç6, Kız, 11 yaş)”

“Eğer alay edersek akşam yatarken Allah bizi çarpabilir.(Ç33, Erkek, 8 yaş)”

“Allah'tan korkuyorum çünkü O'nu seviyorum. Allah'tan korkmayanları, haram yapanları, Allah da cehennemde yakacak. (Ç36, Erkek, 9 yaş)”

“Yalan söylediğim zaman arkadaşlarımdan izinsiz bir şey aldığım zaman Allah'tan korkuyorum.(Ç12, Kız, 12 yaş)”

“Yalan söylersek Allah bizi ateşe atar.(Ç16, Erkek, 10 yaş)”

“Allah'tan korkuyorum çünkü ailem Allah'tan korkuyor.(Ç18, Kız, 12 yaş)”

Katılımcıların Allah'tan neden korktukları sorusuna verdikleri cevap genel itibariyle Allah'ın yaratıcı, her an her şeyi gören ve her yerde bulunan, çok büyük ve yüce bir varlık olduğu şeklindeki algıdan kaynaklanmaktadır:

“Çünkü bizi dünyaya O getirdi. Allah ne olursa olsun bizden çok büyük ve biz O'ndan her zaman korkarız.(Ç40, Kız, 11 yaş)”

“O bizi yaşattı, büyüttü ve biz de O'ndan korkmalıyız. Küfür etmemeliyiz. Kötü bir şey yapmamalıyız.(Ç46, Kız, 10 yaş)”

“Allah'tan her gün korkuyorum. Bizden büyük olduğu için, dünyayı yarattığı için O'ndan korkuyorum.(Ç14, Erkek 11 yaş)”

“Çünkü ben kötü şeyler yaparsam, Allah'tan korkmazsam ölürüm. Allah en büyük insanlardan daha büyük.(Ç26, Kız, 9 yaş)”

Katılımcılar 7-12 yaş arasında olmasına rağmen Allah'ın yüceliği başta olmak üzere O'nun sıfatları hakkında bilgi sahibi oldukları ve bunu büyükler gibi cümle içinde kullandıkları görülmektedir. Bu durum onların aileden yoğun ve geleneksel bir din eğitimi aldıklarının bir göstergesi olabilir. Geleneksel din eğitimi alan çocuklarda ailenin çocuklara dinsel öğütler vermesi, çocuğu cezalandırma, korkutma biçimleri arasında dinsel içerikli kavramlara başvurusu bu şekilde yaygın bir biçimde uygulandığında çocukların Allah korkusu günah temelli gelişmektedir ve Allah algıları korkutucu-cezalandırıcı şekilde biçimlenmektedir (Okçay, 1992, s.133). Çocuk üzerinde disiplin sağlamak için Tanrı'yı onu bir tür vasıta olarak kullanan ebeveynlerin dini algısıyla büyüyen çocuklar bir hata yaptıklarında Tanrı'nın cezalandırıcı özelliklerine odaklanmaları sebebiyle azabından korkan bir tutum sergilemektedirler (Güler, 2007, s.125). Çocukların dini algısı ve aldıkları din eğitimi üzerinde yapılan bir araştırmada, çocukların %94'ünün Allah korkusu taşıdığı ve cezalandırıcı niteliği üzerinde durduğu ve bu duyguyu sevgiden çok daha yoğun hissettikleri görülmüştür. Yine bu araştırmada ailelerin çocuklara verdikleri din eğitiminde cehennem kavramının daha fazla işlendiği ve bunun çocuklarda korku temelli bir dini algı geliştirmelerine sebep olduğu görülmüştür (Türüdü, 2001, s.128). Çocukların cennet ve cehennem algılarını inceleyen bir araştırmada çocukların ailede edindikleri dini bilgilerle cennet ve cehennemi tasvir ettikleri, çocukların ahlaki açıdan iyi-kötü davranışların farkına vararak cennet ve cehennemliklerde hangi özelliklerin bulunacağını bildikleri belirlenmiştir. Çocuklardan bazıları ise ailelerin çocuğun yemek yememesi, hayvanlara zarar vermesi, kötü davranışlarda bulunması gibi nedenlerden dolayı çocukları uyarırken kullandıkları dini içerikli ceza cümlelerinin onların ruh ve bilinç dünyasını etkilediği tespit edilmiştir. Cennet ve cehennem algısına ilişkin yöneltilen bir soruya verilen cevapta katılımcının "*Cennet havada olduğu için insanlar gidemez, cehenneme ise ekmeklerin üzerine basanlar, böcek ezenler, ekmeğini yarım bırakanlar gidecektir.*" şeklinde ifade ettiği bulgulanmıştır (Nas, 2018, s.98).

Çocuğa "*yemek yerken besmele söylemezsen Allah yakar, yemekten önce veya sonra elini yıkamazsan cehennemine atar, yalan söylersen dilin kurur*" şeklinde yapılan dinî telkinler ebeveyn-çocuk ilişkisini ve çocuğa karşı tutumunu yansıtarak çocuğun Tanrı algısını etkilemektedir. Bu tutum, çocukta korkuya dayalı cezalandırıcı bir Allah tasavvurunun oluşmasına yol açmaktadır. Bu tür telkinler çocuğun, Allah'ı düzen ve disiplini sağlarken insanları cezalandırmak için sürekli fırsat kollayan, cehennemde yakan, korkutucu bir varlık olarak düşünmesine sebep olmaktadır. Çocuğa Allah'ı bu şekilde anlatmak, çocuğun zihnini

Allah'ı hep gazap ve cezalandırıcı yönde algılaması için şartlandırmaya sebep olmaktadır (Kımtır, 2015, s.36).

Katılımcıların %15'inin (8 katılımcı) Allah'ı sevdiği ve sevgisini gösterirken genelinin namaz, oruç, hac, Kur'an okumak gibi ibadetleri yaptıkları; katılımcıların %67'sinin verdiği cevaplarda ise Allah'ın merhametli ve iyi bir varlık olduğunu düşündükleri görülmüştür. Neden merhametli olduğunu düşündükleri sorulan sorularda ailelerini yaşattığı için, rahat oldukları için, şanslı oldukları için ve dua ettiklerinde Allah onlara istediklerini verdiği için böyle düşündüklerini söylemişlerdir:

“Çünkü Allah her zaman bizim yanımızda oluyor. Bir de her zaman Nebiler ve Allah bizim yanımızda olduğu için bizi koruyorlar. Ama annemiz gittiğinde herkes gittiğinde kendiniz kalıyorsunuz ama siz yalnız değilsiniz değil Allah var Nebiler var herkes var.(Ç35, Kız, 10 yaş)”

“Allah bizimle konuştuğu için O çok merhametli. Biz duymuyoruz ama O bizimle konuşuyor. (Ç14, Erkek, 11 yaş)”

“Ben mesela bir şey istiyorum ya annem bana almıyor. Sonra ben Allah'a deyince Allah tamam alacağım, diyor.(Ç38, Kız, 11 yaş)”

*“Allah yanımda bekliyor o yüzden korkmuyorum ve seviyorum.
(Ç30, Erkek, 10 yaş)”*

Allah'a sevgilerini nasıl ifade ettikleri sorulduğunda, katılımcılardan bazıları oldukça farklı cevaplar vermiştir. Ancak genel olarak namaz, oruç, hac gibi ibadetleri yaptıklarını, Kur'an okuduklarını, dua ettiklerini ve kötü davranışlarda bulunmadıklarını söylemişlerdir:

“Allah'ı seviyorum. O'nun elini öpüyorum.(Ç27, Kız, 9 yaş)”

*“Ben Kürtleri seviyorum, Erdoğan'ı seviyorum, öğretmenimi seviyorum. Mesela vatani seviyorum. Herkesi öğretmenim hepsini severek Allah'a sevgimi gösteriyorum.
(Ç29, Kız 10 yaş)”*

“Ben annemi çok seviyorum. Hep dua ediyorum Allah'a annemi ve kardeşimi çok sev, mutlu olsunlar diye. Mutlu olduklarında ben Allah'a çok teşekkür ediyorum. Bende Allah'ı çok seviyorum. (Ç23,Kız, 9 yaş)”

Bireyin Tanrı algısı, Tanrı'ya yönelik duygusal yönelimini şekillendirmektedir. Tanrı'yı çok seven ve şefkatli bir varlık olduğunu düşünen bireyin, sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olması beklenmektedir (Güler, 2007, s.125). Çocukluk döneminde en fazla taklit edilen model olan anne-baba ile çocuk arasında kurulan güven ve sevgi esasına dayalı ilişki, zamanla

çocuğun Allah ile kurduğu ilişkiye yansımaktadır (Kavas, 2013, s.5). Ebeveyniyle güvenli ve sevgi dolu bir yaşam süren çocuğun güven duyulan ve sevgi içerikli ilk Allah imajı ise çocuğun gelecekte yaşayacağı dini algısını olumlu yönde besleyecektir. Olumlu Allah imajının oluşumunda çocuğa, Allah'ın seven, koruyan, hoş gören, affeden, cezadan çok ödüllendiren bir varlık olduğu öğretildiğinde, Allah'ın esirgeyen, her şeyi yaratan ve koruyan bir varlık olduğu anlatıldığında ve özellikle anne baba tarafından çocuğa Allah korkusu yerine Allah sevgisi aşılandığında çocuk, başta insanlar olmak üzere Allah'ın yarattığı her şeyi sevecektir ve bu yönde bir Allah algısı geliştirecektir (Bilici, 2014, s.228).

Katılımcıların %80'i Allah'tan korktuklarını; Allah'ın onları hata yaptıklarında cezalandıracağını belirtmekle birlikte O'na sevgi duyduklarını söylemişlerdir:

“Allah'ı severim ama O'ndan korkarım çünkü Allah her şeyi bilir.

(Ç15, Kız, 11 yaş)”

“Allah tektir, en büyüktür. Bu yüzden Allah'tan korkarım. Bizi yarattığı için O'nu severim.(Ç19, Erkek, 12 yaş)”

“Allah'ı seviyorum. Allah'tan korkuyorum çünkü yalan bir şey söylersek Allah bizi sevmez. Yalan söylersek kızarsak, kavga edersek Allah bize ceza verir.

(Ç21, Kız, 8 yaş)”

“Allah'ı çok seviyorum. O'ndan çok korkuyorum. Çünkü O bizi yarattı ve hiç kimse bilmez, şüphesizdir.(Ç52, ,Kız, 10 yaş)”

Bu bulgular değerlendirildiğinde çocukların geneli Allah'ı sevdiğini söylese de O'nun hep cezalandırıcı yönüne vurgu yapmaktadır. Yapılan görüşmelerde çok az katılımcı O'nun yalnızca sevgi eyleminden bahsetmektedir. Çocukluk döneminde din ve Tanrı algısına ilişkin gerek bizim araştırmamızdan elde ettiğimiz sonuçlar gerek diğer araştırmalar incelendiğinde bireyin içinde yetiştiği dini ve kültürel çevreden bağımsız bir Tanrı algısına sahip olmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Çocuklarda Allah-sevgi ilişkisini araştıran bir araştırmada 11-12 yaş arası çocukların %26,8'inin Allah'ı güçlü olduğu için sevdiklerini belirtmişlerdir. Yaş arttıkça Allah'ı kendilerine her şeyi verdiği için sevdiğini belirtenlerin oranı azalırken, Allah'ı kendilerini yarattığı için sevdiğini belirtenlerin oranı ise artmaktadır (Çayır, 2013, s.42). Yine Harms'ın 7-12 yaş arası gerçekçi evre döneminde bahsedildiği gibi çocuklar, Tanrı tasvirlerini gerçek dünya ile ilişkili olarak yapmaktadır (Harms, 1944, s.116). Verilen cevaplar incelendiğinde çocukların yaşantıları ile ilişki kurarak Tanrı hakkında yorum yaptıkları görülmüştür. Ayrıca Deconchy'nin teorisinde de görüldüğü gibi bu yaş dönemindeki çocukların

Tanrı'ya yücelik, yaratıcılık, büyüklük gibi pek çok sıfat yüklediği de görülmektedir (Fleck, Ballard, Reilly, 1975, s. 157).

Tanrı algısına yönelik bahsedilen dini gelişim teorileri genel olarak incelendiğinde, başta Nesne İlişkileri Kuramı ve Bağlanma Kuramı olmak üzere ortaya atılan teorilerin büyük çoğunluğunun ebeveyn tutumunu temel aldığı görülmektedir. Dolayısıyla ebeveynin çocuğa yönelik davranışlarının çocuğa etkisi, gerek günümüzde gerek daha önce yapılan pek çok araştırmada görüldüğü gibi yadsınamaz bir gerçektir. Yani çocuğun Tanrı algısı yalnızca kendi zihninin ürettiği bir tasavvur olmayıp, ebeveynin anlatış tarzından hareketle oluşan bir süreçtir. Çocuk, ebeveyn tutumuna bağlı olarak korku ya da sevgi temelli Tanrı algısı geliştirmektedir. Cezalandırıcı Tanrı algısı, başa gelen olumsuz olayların bireyin günahlarından dolayı olduğunu düşündürmektedir (Tokur, 2018, s.133). Bu sebeple sevgi temelli Allah algısına zıt şekilde çocuklarda korku duygusunun artmasına sebep olan, Allah'ın cezalandırması, yakması, cehennemine koyması şeklinde algılanmasının aksine; bu duygunun çocuklara kazandırılmasında Allah'ın sevgisini kaybettiğimiz ve O'nu üzecek tavırlarda bulunduğumuz takdirde O'nun da bize olan sevgisinin azalacağı ve birtakım sorumlulukları yerine getirmeyi gerekli kıldığı bilincine ulaşmaları ebeveynler için oldukça önemlidir. Çocukların aileden getirdikleri olumsuz korku algısı, sevgi temelinde ele alınmadığında onların sağlıklı bir Allah tasavvuru geliştirememesi, cezalandıran, yakan, azap eden bir Allah tasavvuru oluşturmalarına neden olabilir (Polat, Tekin, 2015, s.233). Elkind'in 7-12 yaş arası ilişki arayışı dönemi incelendiğinde çocukların sosyal ortam yaşantıları da Tanrı algısının şekillenme sürecinde oldukça etkilidir (Elkind, 1970, s.38). Sığınmacı çocukların, bu dönemdeki yaşantıları çoğunlukla göç ve savaş sürecini kapsamaktadır. Bu ise daha önce de belirtildiği gibi travmatik durumlara yol açmaktadır. Çocuklarda TSSB ile Tanrı algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada elde edilen sonuçlara göre travma ile olumsuz Tanrı algısı arasında ilişki vardır. Yani travma puanları arttıkça olumsuz Tanrı algısı puanlarının da yükseldiği görülmektedir. Bu durumda Tanrı'yı cezalandıran, korkutan bir varlık olarak algılayan kişilerin travma sonrası stres belirtilerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Tanrı kavramının ölçüldüğü çalışmalarda seven, adil ve destekleyici bir Tanrı imgesinin daha iyi psikolojik sağlık ve daha düşük kaygı ilişkili olduğu görülmüştür. Cezalandırıcı Tanrı kavramı ise daha yüksek kaygı ile ilişkili bulunmuştur (Dınvar, 2011, s.69). Bu sebeple çocukların Allah algılarının onların psikolojik süreçlerini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Tanrı inancı ve Tanrı tasavvuru, inanan insanın hayatının düşünsel, duygusal ve davranışsal boyutları üzerinde çok etkili bir işleve sahiptir. Bireyler, Tanrı'ya ve dini inançlarına göre duygu ve düşünce dünyasını şekillendirir,

davranışlarına yön verir. Sevgi yönelimli Allah algısı yüksek olan kişilerin Allah’la ilgili en temel duygusu sevgi ve güvendir. İbadet etmenin ya da günahlardan kaçınmanın arkasındaki en güçlü motivasyon kaynağı Allah’a karşı duyulan sevgidir. Korku yönelimli Allah algısına sahip olan bireyin ise ibadet etme ya da günahlardan kaçınmasında cezalandırılma, affedilmeme gibi endişeler vardır ve Allah’a karşı korku duygusu daha baskındır (Erdoğan, 2015, s.224). Tanrı algısı, çocukların tüm yaşamını etkileyen bir durum olması sebebiyle ailelerin ve din eğitimi veren kişilerin bu konu üzerinde durması önemli görülmektedir.

3.3. 7-12 Yaş Arası Suriyeli Sığınmacı Çocukların Hayat Algılarına İlişkin Bulgular

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, hayat algılarına yönelik sorulan sorularda çocukların %81’i(44 katılımcı), şuan ki yaşamlarından mutlu olduğunu, genel olarak üzücü şeyler yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Diğer katılımcılar soruyu cevapsız bırakmış ve hiçbir katılımcı “mutlu değilim” cevabı vermemiştir. Katılımcılara neden mutlu oldukları sorulduğunda, okulu ve öğrenmeyi çok sevdiklerini, burada arkadaşları ve oyuncakları olduğu için, Türkiye’de bulundukları ve rahat yaşadıkları için mutlu olduklarını söylemişlerdir:

“Okula geldiğim için ve bir şeyler öğrendiğim için mutluyum.(Ç21, Kız, 8 yaş)”

“Okulu çok seviyorum. O yüzden çok mutluyum.(Ç26, Kız, 9 yaş)”

“Mutluyum. Beni üzen bir şey yok. Çünkü zaten Suriye’ye gitmiyorum.

(Ç29, Kız, 10 yaş)”

“Evet, mutluyum. Çünkü arkadaşlarla oynuyorum oyuncaklar var, oynuyorum.(Ç32, Erkek, 10 yaş)”

Yapılan mülakatlarda, çocuklara büyüdüleri zaman nasıl bir hayat istedikleri sorulduğunda, çocukların %22’si (12 katılımcı), anne-babasının, kardeşlerinin ve akrabalarının yanında olmasını istediğini söylemiştir:

“Kardeşlerim buraya geri gelsin istiyorum. Kardeşlerimi görmek istiyorum.

(Ç1, Kız, 10 yaş)”

“Suriye’ye geri gitmek istiyorum. Çünkü akrabalarım var orada. Hepimiz Suriye’ye gidelim, istiyorum. (Ç3, Erkek, 12 yaş)”

“Babama yardım etmek isterdim. Anneme, kardeşlerime yardım etmek isterdim.(Ç32, Erkek, 10 yaş)”

“Annem babam, arkadaşlarım yanımda olsun, isterim.(Ç37, Erkek, 12 yaş)”

“İyi bir dünyada, annemin kardeşimin yanında olmak istiyorum.(Ç41, Erkek, 8 yaş)”

Yapılan araştırmalarda ebeveynin ruh sağlığının bozuk olması, ailenin olumsuz şartlarda yaşaması, akranlarından ve geniş ailesinden ayrılma, savaş sırasında aile üyelerinin işkencelerine ve ölümlerine şahit olma gibi pek çok sebebin sığınmacı çocuklarda hayat algısını normal çocuklara göre farklı şekillendirdiği; aileye ve geleceğe yönelik yoğun bir kaygı süreci yaşamalarına sebep olduğu görölmektedir (Demirbaş, Bekaroğlu, 2013, s.19).

Çocukların %24'ü (13 katılımcı) soruya mesleklerle cevap vermiş ve doktor, öğretmen ya da polis olmak istediklerini, neden bu meslekleri seçtikleri sorulduğunda ise insanlara yardım etmek istediklerini, bildiklerini öğretmek istediklerini, kavga ve küfür edenlere karşı insanlara yardım etmek istediklerini belirtmişlerdir:

“Doktor ya da öğretmen olup insanlara yardım etmek istiyorum.(Ç11, Erkek, 12 yaş)”

“Arapça öğretmeni olmak istiyorum. Çünkü öğretmeyi seviyorum.(Ç18, Kız, 12 yaş)”

“Doktor ya da öğretmen olmak istiyorum. Çalışkan olup insanlara sağlık vermek istiyorum. (Ç46, Kız, 10 yaş)”

“Kavga olunca insanlara yardım etmek için polis olmak istiyorum(Ç42, Kız, 9 yaş)”

Katılımcıların %20'si (11 katılımcı), içinde hiç kötölüğün, kötü insanların olmadığı, Suriye'nin düzeldiği ve iyi olduğu güzel bir dünya hayal ettiklerini ve böyle bir dünyada yaşamak istediklerini söylemişlerdir:

“Güzel bir dünyada yaşamak isterim. şey Türkiye'yi bırakmak istemiyorum. Türkiye'yi çok seviyorum. Ben Allah'ımdan istiyorum ki Suriye'de ki kötü şeyler bitsin. Herkes bi daha ölmesin böyle olmasın. Ben böyle istiyorum Allah'ımdan.(Ç23, Kız, 9 yaş)”

“Güzel bir evimiz olmasını istiyorum. Mutlu yaşamamızı istiyorum. Ailem yanımda olsun istiyorum. Bir de herkes zengin olsun isterdim. Çünkü Suriye'de çok fakirler oluyordu. Hiç yemek yemiyorlardı. Onlar üzüldüğünde her zaman çok üzüliüyordum. Bir de hep dua etmek istiyorum ve cennete gitmek istiyorum. Böyle üç hayal ettiğim şey var.(Ç35, Kız, 10 yaş)”

“Güzel bir dünyada içinde savaşın, askerin olmadığı sadece baba, anne, arkadaşların olduğu bir dünyada yaşamak isterim.(Ç34, Kız, 10 yaş)”

“İyi bir dünyada yaşamak isterdim. Suriye'de yaşadığımız dünyada kötölük vardı. şimdi Türkiye'ye döndüğümüz anda daha iyi olmaya başladı.(Ç5, Kız, 11 yaş)”

“Temiz bir dünya ve hiç kimsenin birbirlerini üzmeden yaşadığı bir dünya istiyorum.(Ç39, Kız, 10 yaş)”

“Güzel. Kötülük olmayan bir ülke. Yani dünyada şimdi bazı insanlar çok kötü küfür ediyor ama benim dünyamı istersen insanlar küfür etmeden birbirlerini vurmadan, bisikletlerini çalmadan, öyle bir dünya istiyorum.(Ç50, Erkek, 11 yaş)”

Yapılan araştırmada edinilen bulgulara göre çocukların, savaş öncesinde ve sonrasında yaşadıkları olumsuz olaylar sebebiyle hayat algılarını bu olayları düzeltmeyi ve gidermeyi temel alarak biçimlendirdikleri görülmektedir. Göç süreci içinde çocuklar barınma, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi temel olanaklardan yararlanamamaktadırlar. UNICEF, “Dünya Çocuklarının Durumu 2014” raporuna göre “Yoksulluk içinde yaşayan çocuklar, yaşam açısından gerekli manevi ve duygusal kaynaklardan yoksun biçimde yaşamakta, böylece haklarından yararlanamama, yeteneklerini tam olarak geliştirememesi ve topluma tam ve eşit üyeler olarak katılamama gibi olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Yoksullukla birlikte savaş ortamının meydana getirdiği dehşet ve korku yetişkinlerden daha çok sığınmacı çocuklar için hırpalayıcı olduğundan dolayı savaşın çocuklar üzerinde oluşturduğu bedensel ve psikolojik tahribat onların hayat ve gelecek algılarında güçlü bir etki bırakmaktadır. Sağlıklı bir ortamda yetişmiş çocukların aksine; yaşamları boyunca savaşın ve çatışmaların üzerlerinde bıraktığı olumsuz etkilerin acı izlerini taşımaları sonucunda sığınmacı çocuklar çok küçük yaşlarda anlam veremedikleri bir yıkımla yüzleşmek zorunda kalacaklar ve sevdiklerini kaybetmenin acısı, imkanlarını kaybederek yeni bir hayata alışma süreçlerinde yaşadıkları zorluklar, onların olması gerekenden çok daha önce dünya ile iyi-kötü ilişkisini kurmalarına sebep olacak ve hayat algıları da buna göre şekillenecektir (Bilgin, 2014, s.140).

Suriyeli sığınmacıların gelecek beklentilerini ölçmeye ilişkin yapılan başka bir araştırmada katılanların % 67,4’ü geleceğe umutla baktığını belirtmişlerdir. Geleceğe umutla bakanların % 23,6’sı Müslüman olduğu için her zaman umudun var olması gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca katılımcıların %27’si ise Allah’tan umudu kesemeyecekleri için, umutsuz yaşanamayacağını ve umudunun olmadığı zaman yaşamının hiçbir anlam ifade etmediğini düşündüklerini, bu sebeple geleceğe umutla baktıklarını ifade etmişlerdir. Geleceğe umutla bakmayanların yarısından fazlası (% 52,9) savaştan dolayı umutsuz olduğunu söylemiştir. Savaşın, bireylerin ekonomi gibi maddi hayatlarına müdahale ettiği gibi umut düzeyleri gibi manevi hayatlarına da müdahale etmektedir (Apak, 2015, s.137).

Göç olgusu, ekonomik, toplumsal ve psikolojik yönden en çok çocukları etkileyen bir durumdur. Bu sebeple göç yaşayan çocuklarda depresyon, arkadaş ilişkilerinde sorunlar, travma sonrası stres bozukluğu, düşük benlik saygısı, yaşam doyumunda azalma gibi bir çok davranış

ve duygusal sorunlar görülebilmektedir. Bunun yanında göçün çocuklar üzerindeki etkisi ailenin göç deneyimine yüklediği anlamla da yakın ilişki içerisinde. Çocukların göç sonrası ruhsal uyum düzeyini inceleyen bir araştırmaya göre göçten memnun olmayan ailelerin çocuklarında, memnun olanların çocuklarına göre ruhsal uyumsuzluk sıklığında artış olduğu görülmektedir. Çocuklar, ailelerin göç hakkındaki tutumlarının yanında eğitim durumları, göçe ilişkin ekonomik, sosyal etkenler, göç sırasında ve devamında çocuk-ebeveyn ayrılığı yaşayıp yaşamama durumları gibi faktörlerden de olumsuz etkilenebilmektedirler (Aydan, Şahin, Akay, 2017, s.12; Polat, 2007, s.98). Dolayısıyla yaşadıkları tüm bu sorunlar, çocukları yaşadıkları olumsuzlukları düzelteren bir gelecek hayaline ve algısına yöneltmektedir. Bu sebeple göç sonrası çocuklara yapılacak psikolojik destek ve bununla alakalı olarak verilecek eğitim, çocuklara hayatta kalabilme becerisi ve yaşama umudu kazandırarak onlara psiko sosyal destek sağlayarak çocukların bulundukları zor şartları anlamalarına yardımcı olarak hayatı anlamlandırma süreçlerine katkıda bulunabilir (Özdemir, Budak, 2017, s.218).

3.4. 7-12 Yaş Arası Suriyeli Sığınmacı Çocuklarda Travmatik Durumlara İlişkin Bulgular

Katılımcıların savaş sonrası travmatik durumlarını belirlemek amacıyla sorulan sorularda sığınmacı çocukların %80'i (43 katılımcı), savaş, asker, silah oyunu oynamadıklarını belirtmişlerdir. Çocukların büyük çoğunluğunun oyunlarına savaşa dair şeyler almadığı, genel itibarıyla bu soruya savaş ve göç yaşamamış normal bir ortamda yaşayan çocukların oynadığı oyunlar şeklinde cevap verdikleri görülmüştür. Katılımcıların sadece %9'u (5 katılımcı), savaş, asker, silah oyunu oynadıklarını söylemişlerdir. :

“Evet, oynuyorum. 4 kişi uçaktan atlıyoruz. Silah alıyoruz ve çatışıyoruz.

(Ç17, Erkek, 12 yaş)”

“Taşların arkasına saklanıp birbirimize silah sıkıyoruz. (Ç33, Erkek, 8 yaş)”

Yapılan mülakatlarda çocuklara savaş ile ilgili rüya görüp görmedikleri sorulduğunda, katılımcıların %54'ü hiç rüya görmediğini, Suriye'ye dair hiçbir şey hatırlamadıklarını ve çok fazla bir şey bilmediklerini söylemişlerdir:

“Hayır. Çünkü Suriye'yi artık unuttum. Çok küçüktüm geldiğimde 4-5 yaşındaydım. (Ç40, Kız, 11 yaş)”

Çocukların %30'u (16 katılımcı) savaş ile ilgili kötü rüya gördüğünü, %11'i (6 katılımcı) ise Suriye ile ilgili güzel rüyalar gördüklerini, bu katılımcılardan 3'ü ise Suriye'ye geri döndüklerini gördüklerini söylemişlerdir:

“Dedem beni kafasında taşıyordu. Parka götürüyordu oyun oynuyorduk. Bir şeyler alıyordu bakkaldan bana böyle gördüm. (Ç41, Erkek, 8 yaş)”

Kötü rüya gören çocuklar, hasta, eli veya ayağı kesilmiş insanlar, yerde yatan ölü insanlar, yıkılmış binalar, bomba ve silah benzeri şeyler gördüklerini belirtmişlerdir:

“Gördüm bir kez. Biz geldiğimizde evden çıktığımızda savaş vardı eve dönünce böyle yüzü kapalı bir insan gördüm. Annemle kaçmayı sonra başardık. Biz yemek yerken küçüğüz diye annem diğer odadaydı. Biz de kardeşlerimizle küçüktük. Yemek yiyorduk. Böyle bomba tam yemeğe girdi. Hepimizi böyle parçaladı. Yemek yiyorduk. Aşağıya indik. Sonra yemeğimiz kırıldı.(Ç35, Kız, 10 yaş)”

“Bir gün abimle ben bir mahalleden geçiyoruz. Yollar kapatılmış. Sonra ben abimle mahalleye gittim abim arabaya çıktı. Abim de çıkıp onlar gibi onlara vurdu. (Ç26, Kız, 9 yaş)”

“Arabamız ve dükkanımız Suriye’de yıkıldı. Her şey yıkıldı yere ve ailemdeki herkes öldü böyle rüya gördüm. (Ç37, Erkek, 12 yaş)”

“Ben savaşı sevmiyorum hiç sevmiyorum. Sevmiyorum çünkü dövme var öldürmek var. Rüyamda hep insanların öldüğünü görüyorum. (Ç14, Erkek, 11 yaş)”

Yapılan görüşmelerde sığınmacı çocukların travmatik durumlara ilişkin sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde, çocukların %50’sinden fazlasının travmatik bozukluk yaşamadığı görülmüştür. Çocukların Türkiye’de kalma sürelerine ilişkin demografik değişkenler incelendiğinde ise, bu çocukların Türkiye’de yaşama süresinin 4 yılın üstünde olduğu; savaşa dair hiçbir şey hatırlayamayacak kadar küçük yaşta oldukları ve hiç savaş yaşamadan aileleriyle birlikte Türkiye’ye geldikleri, bu sebeple Suriye’ye dair hiçbir şey hatırlamadıkları, oraya dair çok az şey bildikleri görülmüştür. Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde çocukların çok küçük yaşta Türkiye’ye sığınarak burada uzun süre kalmaları ve hiç savaş yaşamamış olmaları onların çok fazla travmatik duruma maruz kalmamalarına neden olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra; bu durum onların yaşamış oldukları ortama uyum sağladıkları yönünde bir gösterge olarak da yorumlanabilir. Türkiye’deki insanların gerek İslam dinindeki kardeşlik ilkesine önem vermeleri, gerekse kültürel ve tarihi bir mirasın bekçileri olarak zayıf ve yardıma muhtaç yabancılara karşı her daim merhametli ve hoşgörülü olmaları, sığınmacıların burada kendi ülkelerindeki gibi rahatça yaşamalarına yol açmış olabilir.

Yapılan görüşmelerde 16 katılımcının kötü rüya gördükleri, savaş deneyimi ve göç süreci yaşamaları sebebiyle travmatik durumlara maruz kaldıkları belirlenmiştir. Bu çocukların gördükleri rüyalara bakıldığında, bu rüyaların normal bir çocuğun gördüğü rüyalardan çok farklı olduğu, ailelerini, yakınlarını kaybetmeleri, yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalmaları ve yeni bir hayata alışmak zorunda olmaları gibi pek çok olumsuz durumun rüyalarına yansıdığı görülmektedir. Yaşadıkları tüm bu travmatik durumlar, çocukların olayları sürekli zihinlerinde canlandırarak geceleri kötü rüyalar görmelerine ve bunun bir sonucu olarak, kaygı bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik bozukluklar yaşamalarına sebep olmaktadır. Yetişkinler için bile oldukça zor olan bu süreç, çocukların ruh sağlığını oldukça olumsuz etkilemekte ve onları tüm bu olaylarla başa çıkmak zorunda bırakmaktadır.

Yaşanılan bu durumları incelediğimizde, savaşın ve zorunluluktan kaynaklanan göç olgusunun insanın psikolojik yapısı üzerinde pek çok olumsuz etkisinin olduğu görülmektedir. Kendisi ve ailesinin başına geleceklerden korkmak, çocukların zihninde anksiyete, depresif eğilimler, travma sonrası stres bozukluğu gibi çeşitli psikolojik bozukluklara yol açmaktadır.

Çeşitli travmalardan kurtulanların travma sonrası değişiklikleri anlamak için yapılan araştırmalara göre bireylerin kendini algılamadaki değişiklikler, kişilerarası ilişkilerde değişiklikler, manevi değişim ve değişen yaşam felsefesi gibi faktörlerde değişim gösterdiği belirlenmiştir (Powell, Butollo, Tedeschi, Calhoun, 2003, s.72). Sığınmacıların travma sonrası stres bozukluğu düzeylerini inceleyen bir araştırmada, üç ya da daha az travmatize edici deneyim yaşayan sığınmacı katılımcıların yaklaşık dörtte biri (% 23) TSSB belirtileri göstermiş, 28 ya da daha fazla travmatik deneyim bildiren katılımcıların % 100'ü de bu bozukluğu sergilemiştir (Khawaja, White, Schweitzer, 2008, s.4). Yine Türkiye’de bulunan Suriyeli sığınmacılarda dindarlık, dinî başa çıkma etkinliklerine başvurma ile depresif eğilimler arasındaki ilişkileri tespit etmek üzere gerçekleştirilen araştırmada örneklemin dindarlık düzeyinin yüksek olduğu, depresif eğilimlerinin normalin üzerinde olduğu ve olumlu dinî başa çıkma etkinliklerine olumsuz dinî başa çıkma etkinliklerinden daha fazla başvurdıkları görülmüştür (Ayten, Sağır, 2016, s.14).

Bütün bunların yanı sıra mültecilerin göç ettiği ülkelerde aile, komşu, akraba ve arkadaş gibi sosyal destek sistemlerini oluşturan ilişki ağlarından yoksun olması önemli sorunlardan birisidir. Savaş koşulları, yerinden edilme gibi dinamikler nedeniyle sığınmacıların sosyal destek yapıları zarar görmektedir. Yapılan araştırmalarda bireylerin algıladıkları sosyal destek arttıkça, depresyon, anksiyete gibi psikolojik sorunların azaldığı bildirilmiştir. Araştırmalardan

ıkan ortak sonuca göre, savaş sonrasında insanların yaşadıkları yaşam alanlarını terk ederek yeni bir yere yerleşmelerinin de bireyler için zorlayıcı nitelikte bir yaşam olayıdır ve bireylerde ruhsal bozukluk veya sorunlara yol açmaktadır (Ceylan, Algan, Yalçın, vd., 2017, s.601-602). Bu sebeple bu sorunların tespit edilerek gerekli çözüm önerilerinin oluşturulması ve uygulamaya koyularak yararlı olanlarının devam ettirilmesi, sorunların azaltılması için çok önemlidir. Bu bağlamda, özel rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetleri, sığınmacı statüsünün kabul edilmesi, farkındalık oluşturmak, empati duygusunun geliştirilmesi adına çeşitli faaliyetlerin düzenlenmesi ve kalıcı hale getirilmesi, olumlu tutum geliştirmek, ülkeye gelen göçmenlerin ruh dünyalarını anlamak amacıyla bilimsel araştırma yapmak gibi çözüm nerileri ileri sürülüp uygulamaya konulmalıdır (Aydın, 2017, s.310).

Sığınmacıların travmatik durumlarla başa çıkmasında dini inançların rolünü araştıran bir çalışmada, derin ve sağlam bir inanç sisteminin, travma yaşamış birçok kişinin travmalarını daha iyi ele almasını sağladığını göstermektedir. Bu nedenle inanç sistemleri başa çıkma olarak işlev görebilir. Bu nedenle, inanç sisteminin önemini ve bunun bir terapi aracı olarak uygulanmasının anlaşılması, travmatize olmuş mültecilerle yapılan çalışmalara bakıldığında önemli etkilere sahiptir (Brune, Haasen, Karusz, vd., 2002, s.456). Suriyeli sığınmacılar üzerinde yapılan bu araştırma ve diğer araştırmalar incelendiğinde, dünyanın bir çok yerinde çocukların, savaş ve zorunlu g gibi travmatik durumlara maruz kaldığı ve pek çok kayıp yaşadığı görülmektedir. Dini inanç, çocukların dua ile Allah'tan istemeleri, mit etmeleri ve yaşadıklarına anlam vermeleri açısından tedavi edici bir süreç olarak görülse de, edinilen bulgulara göre çocukların yaş itibarıyla henüz içselleştirilmiş bir dini inançlarının oluşmamasının, daha çok aile kaynaklı geleneksel bir inanca sahip olmalarının görülmesi sebebiyle, çocukların yaşadıkları bu zor süreçte onların psikolojik durumlarını anlamak, uyum sağlamalarını kolaylaştırmak, psikolojik sıkıntılarını gidermek amacıyla, önceden de belirtildiği gibi onlara çok yönlü destek hizmeti sunmak ve yardımcı olmak önemli olarak görülmektedir.

3.5. 7-12 Yaş Arası Suriyeli Sığınmacı ocukların Vatan Algılarına İlişkin Bulgular

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, sığınmacı çocukların vatan algısına dair sorulan sorularda, çocukların %52'si (28 katılımcı) savaş sebebiyle Suriye'ye dönmek istemediklerini, Türkiye'de kalmak istediklerini söylemişlerdir. Küçük yaşlarda Türkiye'ye gelen ve burada çocukluğunu geçiren katılımcılar ise Suriye'yle ilgili çok fazla şey bilmediklerini, burada yaşadıkları ve burayı bildikleri için Türkiye'de kalmak istediklerini belirtmişlerdir:

“Suriye’deyken ben küçüktüm çok bilmiyorum orayı. Ama burada mutluyum çünkü ailem herkes burada. Suriye’ye dönmek istemezdim çünkü burada daha iyi her şey. Orada karışıklık var savaş var.(Ç10, Kız, 11 yaş)”

“Hayır, istemiyorum. Çünkü Türkiye’de büyüdüm yani burayı daha çok biliyorum. Orayı da seviyorum yani orası benim vatanım ama savaş var. Dönemiyoruz.(Ç17, Erkek, 12 yaş)”

“İstemiyorum. Çünkü orada hep bomba var. Böyle şey çok fazla yıkılmış ev var. Böyle herkes ölmüş. Ben sevmiyorum oraya gitmek istemiyorum.(Ç23, Kız, 9 yaş)”

Katılımcıların %43’ü (23 katılımcı) ise savaş sürecinde oldukça zor durumlar yaşasalar da akrabalarını, ailelerini, vatanlarını çok özledikleri için, sosyal çevreleri daha iyi olduğu için imkânları olsa oraya dönmeyi istediklerini belirtmişlerdir:

“Suriye’ye gitmek isterim. Çünkü babam Suriye’deyken herkes komşular seviyorlardı. Bir de hiç kimse bana vurmuyordu. Babam orada hocaydı. İşini bozdu. Çünkü bomba geldi kafasına. Hastaneye Suriye’de gitti. Arabayla Türkiye’ye götürdüler. En büyük ablanın ayağına bomba vurdu. Bir de bir tane ablamın kafasına vurdu. Yüzünde şurda burda kırmızılıklar oldu. Ama şuan İstanbul’da.

(Ç36, Erkek, 9 yaş)”

“Halep’e gitmek istiyorum. Evimiz yer oldu(yıkıldı). Balkonları yere düştü. Üzülüyorum ama orayı daha çok seviyorum çünkü vatanım.(Ç37, Erkek, 12 yaş)”

Evet isterim. Çünkü orada dedem ve ananem var. Onları çok özledim. Halam da var.(Ç52, Kız, 10 yaş)”

“Orayı çok seviyorum. Burada bayramlar çok iyi değil ama orda çok güzel.(Ç50, Erkek, 11 yaş)”

Katılımcıların Türkiye’de mutlu olup olmadıkları sorulduğunda katılımcıların %85’i (46 katılımcı), Türkiye’de yaşamaktan mutlu olduklarını, buranın daha güzel olduğunu, hiç savaş olmadığını, Türkiye’deki insanların onlara yardım ettiklerini, iyi davrandıklarını anlatmışlardır:

“Suriye’yi hiç görmediğim için burayı daha çok seviyorum. İnsanlar iyi davranıyor. İlk geldiğimizde özellikle bize çok fazla eşya verdiler. (Ç6, Kız, 11 yaş)”

“Evet, mutluyum. Çünkü Halep’te çok savaş vardı. Burada hiç yok o yüzden arkadaşlarımla buraya geldik. (Ç9, Kız, 11 yaş)”

“Evet mutluyum. Suriye’ye gitmek istemiyorum çünkü mesela bir gün sabah oyun oynuyoruz orada bomba var. Hep vuruyorlar insanları yani farkı çok biliyorum.(Ç34, Kız, 10 yaş)”

Katılımcıların %10'u ise "Hayır" cevabını vererek mutlu olmadıklarını, alıştıkları ortamda bulunmadıkları için mutlu hissetmediklerini, insanların onlara Suriyeli oldukları için kötü davrandıklarını, sürekli karıştıklarını söylemişlerdir:

"Sen Suriyelisin deyip vuruyorlar. Hiç iyi davranmıyorlar. Azcık yarısı kardeş oluyorlar bizimle sadece. Komşular bizim yanımızda yaşıyorlar. Biz çıkarsak oynamaya onlar bize kızıyorlar. Eve gidin diye söylüyorlar.(Ç21, Kız, 8 yaş)"

"Mutlu değilim. Çünkü vatanımda olmadığım için. Vatanımda benim arkadaşlarım vardı. İstedğim şeyler hep vardı orada.(Ç45, Erkek, 11 yaş)"

"Çocuklar bize karışıyorlar. Bizde bomba var diyorlar. Diyorlar ki Suriyeliymişiz.(Ç18, Kız, 12 yaş)"

Yapılan görüşmelerde edinilen bulgular değerlendirildiğinde, savaş ve göç süreci travması atlatan sığınmacı çocukların büyük çoğunluğunun Türkiye'de mutlu oldukları, etraflarındaki insanların onlara kardeşlik duygusu güdereken iyi davrandığını hissettikleri, yiyecek, eşya gibi yardımlar yaparak onların mutlu hissetmelerini ve Türkiye'ye daha kolay uyum sağlamalarını sağladıkları görülmektedir. Karşılıksız ve menfaatsiz olarak zor durumda kalan bu insanlara yardım eden toplumumuzdaki bu sonuç, Müslüman ahlakıyla yaşayan Anadolu insanının misafirperverliğini ve onların geçmişten bu yana İslam'daki ensar-muhacir kardeşliğini sürdürmeye devam ettiklerinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Sığınmacıların Türkiye'de mutlu olduğunu belirten %85'lik dilimle birlikte sığınmacıların %52'si Suriye'ye dönmek istemediğini söylese de, arada kalan kesim, her ne kadar burada mutlu olsalar bile, Türkiye'yi, buradaki insanları sevseler de yine de vatanlarını, ailelerinden, yakın çevrelerinden orada kalanları çok özledikleri için bir ihtimalleri olsa, savaş ortadan kalksa oraya dönmeyi daha çok istediklerini söylemişlerdir.

Suriyeli göçmenlerle yapılan bir araştırmada Suriyeli sığınmacıların Türkiye'yi tercih etme sebepleri arasında ilk olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a duyulan güven-sempati (%33,4) gelmektedir. İkinci sırada ise Türkiye'nin sınıra yakın olması (%31,0) gelirken Türkiye halkını kendilerine yakın görme ve akrabalık bağları da gelişi belirleyen faktörler arasındadır (Erkan, 2016, s.13). Türkiye toplumunun Suriyeliler algısının ölçülmeye çalışıldığı bir araştırmada, 3,5 yıldır Türkiye'de yaşayan ve 1,6 milyonu aşan nüfusun günlük hayatına doğrudan yansıyan pek çok etki ve risklerine rağmen Türk toplumunun Suriyeliler konusundaki toplumsal kabul düzeyinin son derece yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'deki Suriyeliler konusunda toplumun ortaya koyduğu yaklaşım büyük ölçüde "hak temelli" bir anlayışa işaret etmektedir. Örneğin "savaş devam ediyor olsa bile geri gönderilmelidirler" önermesine çok

ciddi bir karşı çıkış söz konusudur. Toplumda “din kardeşliği”, “komşuluk” ve “zulümden kaçanlara destek” tutumunun ön planda olması dikkat çekici olarak görülmüştür (Erdoğan, 2014, s.7).

Türkiye’de mutlu olmadığını söyleyen, burada yaşamaktan hoşlanmayan sığınmacılar az sayıda olsa da ülkemizde var olan bir kesimdir. Göç sırasında çeşitli sosyal etkileşim süreçleri yaşayan ve göç sonrası dört yılı aşkın bir süredir kitlesel olarak Türkiye toplumu ile iç içe yaşayan Suriyeli göçmenlerin uyum, özdeşleme, çatışma ve dışlanma deneyimleri üzerinde dikkatle durulması gereken konulardır. Bunun yanında Kamu hizmetlerinden yararlanma konusunda dil sorunun aşılması, eğitim, sağlık ve güvenlik konularında iyileştirme ve olanakların artırılması da sığınmacılar açısından diğer bir beklenti konusudur (Kaya, 2015, s.270). Suriyeli sığınmacılara ilişkin yapılan araştırmada Suriyelilerin Türkiye’de bulunmaktan mutlu ve memnun olduklarını, bunun için Türk halkına müteşekkirdiklerini ifade etmektedirler. Suriyelilerin dile getirdiği en ciddi sorun çalışma hakları konusunda olmaktadır. Çalışma hayatına dahil olmak istediklerini ve böylece Türkiye’ye yük olmanın da engelleneceğini ifade eden Suriyeliler, yasa dışı çalışma durumunda emek sömürüsü ile karşılaşma ihtimallerinin de arttığını ifade etmektedirler (Erdoğan, 2014, s.17; Lordoğlu, Aslan, 2018, s.720). Bu sebeple ülkemizde yaşayan savaş travması atlatarak gelen tüm sığınmacıların herhangi bir kötü muameleye maruz kalmadan iyi bir yaşam sürmeleri, istihdam edilerek çeşitli iş olanaklarının sağlanması ve çeşitli psikolojik destekler ve yardımlar bu süreçte oldukça önemlidir.

Sonuç ve Öneriler

Psikolojik bir yapı olarak Tanrı imgesi, bir bireyin Tanrı'ya karşı nasıl hissettiğine ilişkin bir kavram olup öncelikle bilinçdışı bir fenomendir. Farklı bir yapı olarak Tanrı kavramı, bir bireyin bilişsel Tanrı anlayışına atıfta bulunur (Grimes, 2007, s.12). Tanrı tasavvuru doğum ile başlayarak hayat boyu devam eden bir süreçtir. Tanrı imajı ilk etapta anne baba imajı ile birlikte oluşum gösterirken daha sonra yaşamda karşılaşılan krizlerle birlikte gelişim gösterir (Magda, 2014, s.2). Bireyin bilişsel ve teolojik anlayışının bir temsili olan Tanrı algısının oluşumuna dair pek çok teori ortaya atılmıştır. Bu teoriler çalışmamızda “Dini Gelişim Teorileri” başlığı altında incelenmiştir. Bu teoriler genel olarak incelendiğinde ebeveyn tutumunun ve sosyal çevrenin Tanrı algısında oldukça etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca bireyin Tanrı algısının dini algısını da şekillendirmesi sebebiyle hayat algısını da etkilemektedir. Bireyin hayatının merkezine koyduğu kavramın türüne göre onun dini algısı ve hayata ilişkin algı ve tutumu da bu surette gelişecektir. İnsanın hayatı yaşanılır olarak kabul etmesi ve ona yönelik bir algı oluşturabilmesi, hayata bir anlam vererek ona bir değer atfetmesi ile mümkündür (Şentürk, Yakut, 2014, s.52). Bu sebeple hayat algısı, anlam kavramı temel alınarak incelenmiş ve bu kavramların çocukların zihninde nasıl yer bulduğu ve algılarının 7-12 yaş aralığında ne derece şekillendiğiyle alakalı araştırmamız teorik ve uygulamalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Suriye’de çıkan savaş sonucunda, ülkesini bırakıp başka ülkelere sığınmak durumunda kalan sığınmacılar, savaş sürecinde ve sonrasında kayıp yaşama, sosyal çevrelerinden ayrılma, kötü muamele, yerinden edilme, ekonomik sıkıntılar gibi pek çok travmatik durumla karşı karşıya kalmıştır. Savaş ve göç sürecinden en çok olumsuz yönde etkilenen dezavantajlı grubun sığınmacı çocuklar olması sebebiyle yaşadıkları savaş ve göç durumuyla maruz kaldıkları travmatik durumların “hayat” ve “Tanrı” algısına etkilerini ve hayatlarındaki değişim ve gelişim süreçlerini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma, Konya ve Bursa illerinde eğitim gören 7-12 yaş arası Suriyeli sığınmacı çocuklar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma, katılımcıların kendilerini en iyi şekilde ifade etmelerini sağlamak amacıyla “hayat” ve “Tanrı” algılarını ölçmeye yönelik sorulan sorulardan oluşan yüz yüze görüşmeler şeklinde, sığınmacıların Türk çocuklarla birlikte eğitim gördüğü iki farklı okul seçilerek yapılmıştır. Araştırma kapsamında, 32 kız ve 22 erkek çocuktan oluşan toplam 54 Suriyeli sığınmacı çocuk ile görüşülmüştür. Veriler toplanırken, çocuklarla yapılan görüşmeleri kaydetmek amacıyla ses kayıt cihazı kullanılmış ve bilgisayar ortamına kaydedilmiştir. Yapılan görüşmelerde elde

edilen bulgulara göre çocukların Tanrı algısını ölçmeye yönelik sorularda çocukların %67'sinin cezalandırıcı ve korku temelli Tanrı algısına sahip olduğu, %15'ini oluşturan kesimin ise sevgi temelli Tanrı algısına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde aldığımız cevaplara ilişkin Tanrı algısıyla alakalı yapılan çıkarımlara göre, küçük yaşta olmalarına rağmen çocukların büyük çoğunluğunun “haram”, “günah” ifadelerini günlük yaşamlarında oldukça fazla kullandıkları, yanlış davranışlar yaptıklarını düşünürken çocukların cehennem korkusunu yoğun bir şekilde yaşadıkları, Allah'tan bahsederken kullandıkları ifadeleri seçerken çekingen davrandıkları gözlenmiştir. Allah'ı çok sevdiğini ve O'nu üzmemekten çekindiği için yanlış davranışlardan kaçındığını söyleyen çocuklar bulunsa da büyük çoğunluğunun Allah algısının ceza temelli olduğu, bunun ise büyük ölçüde aile algısıyla bağlantılı olduğu görülmüştür. Katılımcılara hayat algısına yönelik sorulan sorularda ise çocukların büyük çoğunluğunun olumlu bir hayat algısı olduğu görülmektedir. Çocukların travmatik durumlarını ve duygu durum bozukluklarını ölçmek amacıyla sorulan sorularda çocukların %50'sinden fazlasının savaş ile ilgili kötü rüya görmediği, savaşa dair oyunlar oynamadığı ve travmatik bozukluk yaşamadığı görülmüştür. Çocukların çok küçük yaşta Türkiye'ye sığınarak burada uzun süre kalmalarının ve savaş yaşamamış olmalarının onların travmatik duruma maruz kalmamalarına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında sığınmacı çocukların %30'unda halen TSSB'nin, kaygı bozukluğunun ve olayları yeniden yaşantılama; savaş sürecini zihinde tekrar canlandırma deneyimlerinin devam ettiği görülmüştür. Ayrıca çocukların dünyaya ilişkin algılarının olumsuz olduğu ve gelecek ile ilgili kurdukları hayallerin bu olumsuzlukları gidermeye yönelik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların Türkiye'deki yaşantılarına ve vatan algılarına ilişkin edinilen bulgularda, katılımcıların %52'sinin savaş sebebiyle Suriye'ye dönmek istemediği, Türkiye'de yaşamaya devam etmek istediği; kalan kısmının ise savaştan önceki yaşantılarına duydukları özlem sebebiyle savaş bitince Suriye'ye dönmek istediği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun Türkiye'de yaşamaktan mutlu olduğu ve Türklerin onlara iyi davrandığını düşündükleri; %10'unun ise Türkiye'de yaşamaktan mutlu olmadığı, insanların onlara dışlayıcı ve kötü davrandığını düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda yapılan çıkarımlara göre çocukların genel itibarıyla küçük yaşlarda Türkiye'ye gelmeleri veya birkaç yıldır Türkiye'de yaşamaları; buna karşılık aldıkları Türkçe eğitiminin yetersiz olması sebebiyle birçoğu dil sorunu yaşamaktadır. Çocuklar, Türkçe eğitim görseler de henüz kendilerini çok iyi bir şekilde ifade edememektedirler. Bu durum onların okuldaki yaşantılarını büyük ölçüde etkilemektedir.

Öğretmenleriyle ya da arkadaşlarıyla iletişim kurmakta zorlanan sığınmacı çocukların, yapılan görüşmeler sırasındaki davranışları ve verdikleri cevaplar neticesinde kaygılı ve çekingen bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Ayrıca yapılan görüşmelerde sorulan sorular neticesinde Suriyelilerin genel itibarıyla çok az gelir getiren işlerde çalıştığı, birçoğunun asıl mesleğini yapamadığı, düzensiz maaş aldığı; bu sebeple temel ihtiyaçların karşılanmasında aile bireylerinin zorluk çektiği bu durumun da onların başa çıkma sürecini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Ayrıca yaşadıkları ekonomik sıkıntılar sebebiyle temiz ve düzenli bir şekilde okula gelememeleri, kardeş sayılarının çokluğu sebebiyle ailelerinden çok fazla ilgi görememeleri ve az sayıda da olsa “Suriyeli” ifadesini olumsuz bir anlam yükleyerek kullanan okul arkadaşlarının ve komşularının bulunması onların psiko sosyal uyum sürecini zorlaştırmaktadır ve düşük benlik saygısı oluşturmalarına neden olmaktadır. Bunun ise savaş travması yaşamayan çocuklar çoğunlukta olsa da göç sürecinin de, bazı çocuklar için travmatik bir durum oluşturmaya sebep olduğu gözlenmiştir.

Katılımcıların genel tutumları ve verdikleri cevaplar neticesinde, göç sürecinin belirsizliği sebebiyle gelecek kaygısı ve ailelerini kaybetme korkusu yaşadıkları; her ortamda olmasa bile sınıf veya okul ortamlarında arkadaş tutumu neticesinde dışlanma ve yalnızlık sorunu yaşayabildikleri; bu durumun ise onların psiko-sosyal uyum sürecini zorlaştıran bir diğer etmen olduğu görülmektedir. Ancak sığınmacı çocukların yine de onlarla yakınlık kuran kişilerle sosyal çevre edindikleri ve okula gitmenin, bir şeyler öğrenmenin onları mutlu ettiği alınan cevaplar neticesinde ulaşılan sonuçlardandır. Bunun yanında sığınmacıların Müslüman bir ülkede yaşıyor olmalarının, etraflarında onlara yardımcı veya destek olan insanların çoğunlukta olmasının, onların Türkiye’ye alışma ve uyum sağlama süreçlerini kolaylaştırdığı söylenebilir. Suriye’deki yakınlarını kaybeden ya da uzakta bırakmak zorunda kalan sığınmacıların İslam’daki kardeşlik algısı ile Türkiye’de sosyal çevre edindikleri, yardım ve destek gördükleri; bu durumun ise onların başa çıkma sürecine olumlu katkıda bulunduğu görülmektedir. Ayrıca çocukların dua, ibadet gibi dini olgularla yaşadıkları süreci daha kolay atlattıkları, kendilerini Allah’ı düşünerek yalnız hissetmedikleri, onlara yüce bir varlığın sürekli yardım ettiğini düşündükleri bu sebeple korku duymadıkları, bunun ise onların başa çıkma sürecini olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Araştırmadan elde ettiğimiz sonuçlar neticesinde ortaya çıkan sorunlara ilişkin sunacağımız öneriler şunlar olacaktır:

Çocuklarda korku duygusunun, ceza temelli Allah algısıyla sağlanmasının aksine bu duygunun çocuklara kazandırılmasında Allah’ın sevgisini kaybetmemek için yanlışlardan

kaçınma ve sorumluluklarını yerine getirme bilincine ulaşmaları önemlidir (Polat, Tekin, 2015). Bu ise çocukların gelecekteki yaşantılarında devam ettirecekleri inanış şeklinin temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Allah algısının insanın yaşam algısını da şekillendireceği ya da etkileyeceği düşünüldüğünde, ceza temelli Allah algısının çocuklarda psikolojik duygu durum bozukluklarına yol açtığı, kaygı bozukluğunu artırdığı yapılan araştırmalarda görülmektedir. Sevgi temelli, adil ve merhametli bir Allah algısı ise çocukların içinde bulundukları inanç sistemini daha kolay içselleştirmelerine ve başa çıkma süreçlerine olumlu katkı sağlamasına neden olacaktır. Bu sebeple çocuklara en azından okullarda buna yönelik dini eğitimin verilmesine ilişkin eğitim hizmetleri sağlanabilir.

Yaşadıkları savaş ve göç süreci çocukları olumsuz bir hayat algısına yöneltse de onlara sahip çıkan Müslüman bir ülke olan Türkiye’de yaşıyor olmaları sığınmacı çocukları olumlu bir hayat algısına yöneltmiştir. Çocukların geleceğe ilişkin hayat algıları ise onları yaşadıkları olumsuzlukları düzelten bir gelecek hayaline ve algısına yöneltmektedir. Yaşadıkları dini inanç, çocukların bulundukları zor şartları anlamalarına yardımcı olarak hayatı anlamlandırma süreçlerine katkıda bulunabilir. Bu nedenle sığınmacı çocuklara yapılacak manevi danışmanlıkla koordineli ilerleyen psikolojik destek ve okulda verilecek eğitimler, onlara yaşam ve olumsuzluklarla başa çıkma becerisini artırarak psikolojik iyi olma hallerini olumlu yönde etkileyebilir.

Çocuklar, savaş sürecinde maddi ve manevi pek çok kayıp yaşadığı için, göç ettikleri yere alışma ve uyum sağlama sürecinde hem psikolojik hem sosyolojik açıdan pek çok sorun yaşadığı için bu sorunların tespit edilmesi, gerekli çözüm önerilerinin oluşturulması ve uygulamaya koyularak yararlı olanların belirlenmesi gereklidir (Aydın, 2017, s.310). Ayrıca çocukların yaşadıkları bu zor süreçte onların psikolojik durumlarını anlamak, uyum sağlamalarını kolaylaştırmak, psikolojik sıkıntılarını gidermek amacıyla, onlara yine psikolojik destek hizmeti sunmak ve yardımcı olmak önemli olarak görülmektedir.

Araştırmacıların çoğu sığınmacı çocukların savaş travmasından doğrudan etkilendiği ve bu sürecin psikolojik ve sosyoekonomik olumsuzluklarının etkisinin de uzun süre devam ettiği sonucuna ulaşmıştır. Çocukların şiddete maruz kalma türlerine verdiği duygusal tepkiler keskin ve şiddetlidir. Bu duygusal tepkiler sadece travmaya maruz kaldıkları bilinen çocuklarda ortaya çıkmaz. Bunun yanında savunmasız olarak algılanan, ancak özel dikkat çekmeyen, travmaya maruz kalmayan çocuklarda da görülen bir durumdur. Bu sebeple savaştan ve diğer siyasi şiddet biçimlerinden etkilenen topluluklarda, çocukların duygusal sorunları erken yaşta, sağlık hizmetinde çalışan profesyoneller ve gönüllüler, zihinsel sağlık uzmanları tarafından değil

yardımlar operasyonları ve eğitimleri tarafından tespit edilebilir. Bu tür kurumların eğitimi, çocuklarla iletişim kurma yollarını ve travma sonrası stres bozukluğu gibi çocuk ruh sağlığı sorunlarının temel yönlerini içermelidir. Eğitim programları veya kısa psikolojik tekniklerle yapılan sistematik müdahaleler, ilgili kuruluşlar tarafından koordineli bir biçimde geliştirilmelidir (Thabet, Abed, Vostanis, 2002, s.1804). Okullarda gerek psikolojik danışmanlık hizmeti veren öğretmenlerin gerek alan öğretmenlerinin eğitimi vermek için istekli olan kişiler arasından seçilmesi, sığınmacı çocukların okula ve derslere uyumunu ve öğrenme sürecini daha iyi etkileyebilir. Psikolojik danışmanlık hizmetinin sığınmacı çocuk alan okullarda artırılması amacıyla sadece bu çocuklara destek sunmak için sağlanması ve bu çocuklara özel görevlendirilen psikolojik danışmanların bulunması sağlanmalıdır. Bunun yanında yalnızca çocukların değil, onlara eğitim veren öğretmenlerin de eğitilmesi, çocuklara verilecek destek ve eğitimin kalitesi için profesyonelleştirilmeleri ve bilinçlendirilmeleri önemli görülmektedir.

Bu süreçle mücadelede, çocukların dua ederek Allah'tan yardım istemesinin, yanlarında hiç kimse olmasa bile Allah'ın onları yalnız bırakmayacağı duygusunun onların dini başa çıkma süreçlerinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu sebeple psikolojik desteğin yanında okullarda manevi danışmanlık hizmetlerinin sağlanmasının, sığınmacıların bu zor süreci daha kolay atlattığını sağlayacağı düşünülmektedir.

Çocuklarda dil sorununun beraberinde getirdiği psiko-sosyal uyum sürecini zorlaştıran etmenler dikkate alındığında, iki kültür arasındaki benzerlik ve ortak tarihsel geçmişi vurgulayan içeriğin müfredata eklenmesi, göçmenlerin kültürel 'tanışma' ile uyumunun kolaylaştırılması ve kültürel şoku azaltan bir program uygulanması önemlidir (Kaya, 2019, s.99). Yapılan araştırmalarda sığınmacı çocukların yarısından fazlası değer ve sevgi gördükleri, öğrenci merkezli, eğlenceli ve keyifli bir eğitim ortamı istediklerini belirtmiştir. Ayrıca okulların, eğitim ortamlarının ihtiyaçlara cevap verebilmesini, göçmen çocukların gelişim, öğrenme ve uyum becerilerine göre eğitim programları oluşturulmasının çocukların başarılarıyla ilişkili olduğunu vurgulanmıştır. Göçmen çocukların eğitimlerine yönelik ihtiyaç analizleri yapılarak hazırlanacak eğitim programlarının çocukların okul başarısını arttıracığı söylenebilir (Küçükali, Özdemir, 2018, s.2155). Bu programın, çocukların akademik başarısını olumlu yönde etkileyerek benlik algılarını olumlu yönde etkileyeceği, ayrıca beraber aynı ortamı paylaşan çocukların birbirlerini daha iyi tanımasını ve anlamasını sağlayacak şekilde geliştirildiğinde, sığınmacı çocukların göç travmasını atlattığında önemli bir katkısı olacağı düşünülmektedir.

Okul taleplerine uyum sağlamak, okuryazarlığı kısıtlı veya eğitimi kesilmiş çocuklar için özellikle zordur. Ayrıca tüm çocuklar için geçerli olduğu gibi, bazı göçmen çocuklar göçleri ile ilgili olmayan öğrenme, gelişimsel veya duygusal engeller de yaşayabilir. Yeni gelen bir göçmen çocuk akademik veya davranışsal problemler sergilediğinde, bu olasılıklardan hangisinin zorluk yarattığı açık olmayabilir. Örneğin, okuma konusunda çok az ilerleme kaydeden bir çocuk, aynı anda okuma yazma ve dil becerilerini öğrenmekte zorlanıyor olabilir; TSSB'nin bir belirtisi olan zayıf konsantrasyondan muzdarip olabilir; veya öğrenme yetersizliği nedeniyle dil öğrenme sürecinde zorluklar yaşayabilir (APA, 2012, s.48). Bu sebeple çocukların yaşadığı sorunların niteliğini doğru olarak değerlendirmek ve buna yönelik bir destek hizmeti sunmak önemlidir.

Ülkemizde yaşayan savaş travması atlatarak gelen sığınmacıların çoğu, Türklerin onlara iyi davrandığını, Türkiye'de olmaktan oldukça mutlu olduklarını düşünseler de, böyle düşünmeyen az bir kısmın da var olması nedeniyle, onların Türkiye'de herhangi bir kötü muameleye maruz kalmadan iyi bir yaşam sürmeleri, istihdam edilerek meslek kazandırılması ya da çeşitli iş olanaklarının sağlanması, sosyal hizmet desteği ve STK yardımlarının artırılması, halkın bilinçlendirilmesini sağlayan faaliyetler düzenlenmesi bu süreçte oldukça önemlidir. Sığınmacıların halk tarafından daha çok kabul edilmesi, her iki tarafın birbirini anlaması sağlanarak empati duygusunun geliştirilmesi için farkındalık oluşturuçu çalışmalar yapılması, kamu hizmetlerinden yararlanmada dil sorununun aşılması uyum sürecini kolaylaştırmak açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abbema, M., Koole, S.(2017). After God's Image: Prayer Leads People With Positive God Beliefs To Read Less Hostility In Others' Eyes. *Religion, Brain & Behavior*, 7(3), 206–222.
- Abe, J., Zane, N., Chun, K. (1994). Differential Responses To Trauma: Migration-Related Discriminants Of Post-Traumatic Stress Disorder Among Southeast Asian Refugees. *Journal Of Community Psychology*, 22, 121-135.
- Acaboğa, A. (2007). *Din-Mutluluk İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Acar, H. (2014). İlkokul Çağı Çocuklarında İnanç Gelişimi. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1-39.
- Adler, A.(2012). *Yaşamın Anlamı Ve Amacı*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ağılkaya, Z. (2010). İntihar Ve Din: İntihar Girişiminde Bulunanlar Üzerine Empirik Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38(1), 173-202.
- Ainsworth, M. S.(1969). Object Relations, Dependency, And Attachment: A Theoretical Review Of The Infant-Mother Relationship. *Child Development*, 40, 969-1025.
- Akıncı, A.(2005). Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin Ve Din Öğretiminin Rolü. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (9), 7-24.
- Akıncı, B., Nergiz, A., Gedik, E.(2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç Ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 58-83.
- Akkaş, İ.(2015). Suriyeli'ler: Sınırlar Ötesindeki Yaşam Mücadelesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 5, 92-114.
- Akto, A.(2011). Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 191-217.

Al-Mashat, K.M.(1998). *Iraqi Children's War Experiences: The Psychological Impact Of "Operation Iraqi Freedom"* (Master Thesis). The University Of British Columbia, Canada.

American Psychiatric Association.(1994). *Diagnostic And Statistical Manual Of Mental Disorders*. 4th Ed.. Washington, DC: APA.

American Psychological Association.(2012). *Assessment With Immigrant-Origin Adults And Children. Crossroads: The Psychology Of Immigration In The New Century* (47-52). Washington, DC: APA.

Apak, Hıdır.(2015). Suriyeli Göçmenlerin Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği. *Birey Ve Toplum*, 5(9), 125-142.

Argyle, M., Hallahmi, B.(2004). Dini Davranış Teorileri. Çev. Kuşat, A. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 247-280.

Armsden, G., Greenberg, M.T.(1987). The Inventory Of Parent And Peer Attachment: Individual Differences And Their Relationship To Psychological Well-Being In Adolescence, *Journal Of Youth And Adolescence*, 16(5), 427-54.

Armstrong, T.(1984). Transpersonal Experience In Childhood. *Journal Of Transpersonal Psychology*, 16(2), 207-230.

Aslan, G. G.(2018). *Sığınmacılara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamalarında Yaşanan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri: İstanbul'daki Suriyeli Sığınmacılar Örneği* (Doktora Tezi). Yalova Üniversitesi, Yalova.

Aydın, C.(2017). Göçmenlerin Karşılaştıkları Ve Neden Oldukları Bazı Psikolojik Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Analiz. *Proceedings Book Of 2nd International Scientific Researches Congress On Humanities And Social Sciences*, 305-316.

Aydın, C., Kaya, M., Peker, H.(2015)
Hayatın Anlam Ve Amacı Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 38, 39-55.

Aydın, D., Şahin, N., Akay, B.(2017). Göç Olayının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7(1), 8-14.

- Ayten, A., Sağır, Z.(2014). Dindarlık, Dinî Başa Çıkma Ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47, 5-18.
- Bader, C., Froese, P. (2005). Images Of God: The Effect Of Personal Theologies On Moral Attitudes, Political Affiliation, And Religious Behavior. *Interdisciplinary Journal Of Research On Religion*, 1, 1-24.
- Bahadır, A. (2000). Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 185-284.
- Barenbaum, J., Ruchkin, V., Schwab-Stone, M.(2004). The Psychosocial Aspects Of Children Exposed To War: Practice And Policy Initiatives. *Journal Of Child Psychology And Psychiatry*, 45(1), 41–62.
- Barrett, J.L., Richert, R.(2003). Anthropomorphism Or Preparedness? Exploring Children's God Concepts. *Review Of Religious Research*, 44(3), 300-312.
- Bedir, F.(2017). Yetişkinlerin Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgisinin Analizi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(32), 717-740.
- Benson, P. L., Roehlkepartain, E.C., Rude, S.P.(2003). Spiritual Development In Childhood And Adolescence: Toward A Field Of Inquiry. *Applied Developmental Science*, 7(3), 205-213.
- Bhagat, V., Haque, M., Jaalam, K.(2018). Enrich Schematization In Children: Play As The Tool For Cognitive Development. *Journal Of Applied Pharmaceutical Science*, 8(07), 128-131.
- Bilgin, R.(2014). Çatışma Ve Şiddet Ortamında Büyüyen Çocuklar Sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 135-151.
- Bilici, A.B.(2014). 0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci Ve Din Eğitimi (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Binay, H.(2016). Suriye Ve Irak'tan Gelen Savaş Mağduru Çocuk Ve Genç Mültecilerde Travma Sonrası Stres Bozukluğu Düzeyi (Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.

- Bogic, M., Njoku, A., Priebe, S.(2015). Long-Term Mental Health Of War-Refugees: A Systematic Literature Review. *International Health And Human Rights*, 15(29), 1-41.
- Bonab, B., Koohsar, A.(2011). Relations Between Quality Of Image Of God And Mental Health In Parents Of Exceptional Children. *Procedia - Social And Behavioral Sciences*, 29, 227-231.
- Boyatzis, C.(2005). Religious And Spiritual Development In Childhood. *Handbook Of The Psychology Of Religion And Spirituality* (pp.123-144). NY:The Guilford Press.
- Bronstein, I., Montgomery, P. (2011). Psychological Distress In Refugee Children: A Systematic Review. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14(1), 44–56.
- Brune, M., Haasen, C., Krausz, M., et.al.(2002). Belief Systems As Coping Factors For Traumatized Refugees: A Pilot Study. *Eur Psychiatry*, 17, 451-458.
- Bryce, J.W., Walker, N., Ghorayeb, F., Kanji, M.(1989). Life Experiences, Response Styles And Mental Health Among Mothers And Children In Beirut, Lebanon. *Social Sciences & Medicine*, 28(7), 685-695.
- Budak, S. (2017). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bulut, M., Yıldız, M.(2018). Tanrı'ya Bağlanma Biçimlerinin Beş Faktör Kişilik Özelliklerine Göre Yordanması. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLIV(1), 79-98.
- Cahan, E.D.(1984). The Genetic Psychologies Of James Mark Baldwin And Jean Piaget. *Developmental Psychology*, 20(I), 128-135.
- Calhoun, L.G., Cann, A., Tedeschi, R. G., McMillan, J.(2000). A Correlational Test Of The Relationship Between Posttraumatic Growth, Religion, And Cognitive Processing. *Journal Of Traumatic Stress*, 13(3), 521-527.
- Cavanagh, M.(1992). The Perception of God In Pastoral Counseling. *Pastoral Psychology*, 41(2), 75-76.
- Ceylan, C., Algan, C.,Yalçın, M.(2017). Suriyeli Mülteci Ve Sığınmacıların Çeşitli Psikolojik Faktörler Açısından İncelenmesi: Batman Örnekleme. *International Journal Of Social Sciences And Education Research*, 3(2), 595-606.

- Clark, W. (1990).Çocukluk Dönemi Dini. (çev. Neda Armaner). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIV, 175-183.
- Coskun, K. Coskun, M.(2019). Is Socio-Emotional Development Correlated With Cognitive Development Among Children?. *Education*, 139(3), 127-130.
- Çayır, C.(2013). Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 25-60.
- Çınar, F., Şener, N.(2016). Erken Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Özelliklerine Uygun Ailede Din Eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 607-614.
- Çivitci, A.(2009). İlköğretim Öğrencilerinde Yaşam Doyumu: Bazı Kişisel Ve Ailesel Özelliklerin Rolü. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXII (1), 29-52.
- Davila, J., Sargent, E.(2003). The Meaning Of Life (Events) Predicts Changes In Attachment Security. *Personality And Social Psychology Bulletin*, 29(11), 1383-95.
- De Roos, S. A. , Iedema, J., Miedema, S.(2001). Young Children's Descriptions Of God: Influences Of Parents' And Teachers' God Concepts And Religious Denomination Of Schools. *Journal Of Beliefs & Values*, 22(1), 19-30.
- Deconchy, J.P., Hurteau, C., Quelen, F., Ragot, I. (1997). The Psychology Of Religion And Cognitive Models (The 'Learned Helplessness' Case). *International Journal For The Psychology Of Religion*, 7(4), 263-268.
- Demirbaş, H., Bekaroğlu, E.(2013). Evden Uzakta Olmak: Sığınmacıların/Mültecilerin Psikolojik Sorunları Ve Alınacak Önlemler. *Kriz Dergisi*, 21(1-2-3), 11-24.
- Dorsey, L.(2017). *God Concept/God Image And Attachment: A Qualitative Study*. (PhD Thesis). Northcentral University, California.
- Drubach, D., Claassen, D.(2008). Perception And The Awareness Of God: The Importance Of Neuronal Habituation In The Context Of The Jewish And Christian Faiths. *Journal Religion Health*, 47, 541-548.
- Dunlap, K.,Mowrer, O. H.(1930). Head Movements And Eye Functions Of Birds. *Journal Of Comparative Psychology*, 11(1), 99-113.
- Dwyer, K. M.(2005). The Meaning And Measurement Of Attachment In Middle And Late Childhood. *Human Development*, 48, 155–182.

- Efron, R.(1969). What is Perception?. *Boston Studies In The Philosophy Of Science*, IV, 137-173.
- Ehnholt, K. A., Yule, W.(2006). Practitioner Review: Assessment And Treatment Of Refugee Children And Adolescents Who Have Experienced War-Related Trauma. *Journal Of Child Psychology And Psychiatry*, 47(12), 1197–1210.
- Elkind, D. (1970). The Origins Of Religion In The Child. *Review Of Religious Research*, 12(1), 35-42.
- Elkind, D., Elkind, S. (1962). Varieties Of Religious Experience In Young Adolescents. *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 2(1), 102-112.
- Enç, M.(1980). *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdoğan, E. (2015). Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri Ve Öznel Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi: Üniversite Örneklemleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(29), 223-246.
- Erdoğan, M. *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Uyum Ve Kabul Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç Ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, 2014.
- Erkan, E. (2016). Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme Gaziantep Örneği. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16(2), 51-92.
- Erkan, E.(2019). Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme Gaziantep Örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16(2), 51-92.
- Eryücel, S.(2013). Yaşam Olayları Ve Olumlu Dini Başa Çıkma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 251-271.
- Esenyel, M.Z.(2012). İnsanın, İnsan Olmak Bakımından İşlevi Nedir?: Aristotelesçi Bir Bakış. *Kaygı*, 18, 209-220.
- Fasahati, S., Kalantarkousheh, S. M.(2014). Perception Of God And Paranoia Among Iranian University Students. *Psychology*, 5, 986-992.
- Fergus, S., Zimmerman, M. (2005). Adolescent Resilience: A Framework For Understanding Healthy Development In The Face Of Risk. *Annual Review And Public Health*, 26, 399-419.

- Flannelly, K. J., Galek, K., Ellison, C. G., Koenig, H. G.(2010). Beliefs About God, Psychiatric Symptoms, And Evolutionary Psychiatry. *Journal Of Religion And Health*, 49, 246–261.
- Fleck, R., Ballard, S., Reilly, J. W.(1975). The Development Of Religious Concepts And Maturity: A Three Stage Model. *Journal Of Psychology And Theology*, 3, 156-163.
- Fowler, J. W., Dell, M. L.(2006). Stages Of Faith From Infancy Through Adolescence. *The Handbook Of Spiritual Development In Childhood And Adolescence*. (pp. 34-45). Sage Publications.
- Fowler, J.W. (1991). Stages in Faith Consciousness. *New Directions For Child And Adolescent Development*, 52, 27-45.
- Francis, L., Croft, J. S., Pyke, A. (2012). Religious Diversity, Empathy, And God Images: Perspectives From The Psychology Of Religion Shaping A Study Among Adolescents In The UK. *Journal of Beliefs & Values*, 33(3), 293-307.
- Frankl, V.(2018). *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Freud, S.(1941). *Totem ve Tabu I*. (çev. Berkes, N.) Dünya Klasikleri Dizisi.
- Fromm, Erich.(1995). *The Art of Loving*. New York: Harper&Row.
- Gashi, F.(2016). Dua ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(2), 1-29.
- George, M.(2012). Migration Traumatic Experiences And Refugee Distress: Implications For Social Work Practice. *Clin Soc Work J*, 40, 429–437.
- Ghumman, U., McCord, C., Chang, J.(2016). Posttraumatic Stress Disorder In Syrian Refugees: A Review. *Canadian Psychological Association*, 57(4), 246–253.
- Glas, G., Poort, Z.(2007). Anxiety, Anxiety Disorders, Religion And Spirituality. *South Medical Association*, 100(6), 621-5.
- Goldman, R. J.(1963). The Development Of Religious Thinking. *Learning For Living*, 2(5), 6-9.

- Goldman, R. J.(1965). The Application Of Piaget's Schema Of Operational Thinking To Religious Story Data By Means Of The Guttman Scalogram. *British Journal Of Educational Psychology*, 35(2),158-170.
- Goodman, J. H..(2004). Coping With Trauma and Hardship Among Unaccompanied Refugee Youths From Sudan. *Qualitative Health Research*, 14, 1177-1196.
- Gordon, K. (1935). Imagination: A Psychological Study. Introduction. *The Journal Of General Psychology*, 12(1), 194-207.
- Gottlieb, E.(2012). Dini Düşüncenin Gelişimi. çev.Osmanoğlu, C., Ulu, M. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(1), 269-289.
- Göka, E.(2017).*Türklerin Psikolojisi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Graebner, O. E.(1964). Child Concepts Of God. *Religious Education: The Official Journal Of The Religious Education Association*, 59(3), 234-241.
- Gray, H., Wegner, D. M. (2007). Dimension of Mind Perception. *Science*, 315(2), 619.
- Greenway, A.P., Milne, L.C., Clarke, V. (2003). Personality Variables, Self-Esteem And Depression And An Individual's Perception Of God. *Mental Health, Religion & Culture*, 6(1), 45-58.
- Grimes, C. (2007). God Image Research: A Literature Review. *Journal Of Spirituality In Mental Health*, 9, 11-32.
- Güler, Ö.(2007). *Tanrı' ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı Ve Günahkarlık Duygusu* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Güler, Ö.(2007).Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVIII(1),123-133.
- Güloğlu, B., Kararımak, Ö., Emiral, E.(2016). Çocukluk Çağı Travmalarının Tinsellik Ve Affetme Üzerindeki Rolü. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(4), 309-316.
- Güngör, D.(2000). *Bağlanma Stillerinin Veya Zihinsel Modellerin Kuşaklararası Aktarımında Anababalık Stillerinin Rolü* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Hall, T.W., Noffke, J.L.(2007). Attachment Psychotherapy And God Image. *Journal Of Spirituality In Mental Health*, 9(3-4), 57-78).

- Harms, E.(1944).The Development Of Religious Experience In Children. *American Journal Of Sociology*, 50(2), 112-122.
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler Ve Sorunları: Kilis Örneği. *Göç Dergisi*, 3(1), 29-63.
- Hayta, A. (2006). Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi Ve İslâm’da Allah Tasavvuru. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(12), 29-63.
- Hayta, A.(2010). Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(20), 39-79.
- Heimbrock, H.G. (1999). Images and Pictures of God: The Development Of Creative Seeing. *International Journal Of Children's Spirituality*, 4(1), 51-60.
- Ho, D. Y., Ho, Rainbow T. H. (2007). Measuring Spirituality And Spiritual Emptiness: Toward Ecumenicity And Transcultural Applicability. *Review Of General Psychology*, 11(1), 63-64.
- Hoffman, L.(2005). Cultural Constructs Of The God Image And God Concept: Implications For Culture, Psychology, And Religion. *Annual Meeting Of The Society For The Scientific Study Of Religion*, Kansas City Missouri.
- Hoffman, L.(2009). Assessment Of Pastoral Impact And Religious Experience. *The 117th Annual Convention Of The American Psychological Association In Toronto*, Canada.
- Holmberg, A., Jensen, P., Ulland, D.(2017). To Make Room Or Not To Make Room: Clients’ Narratives About Exclusion And Inclusion Of Spirituality In Family Therapy Practice. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 38, 15-26.
- [http://unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/T%C3%BCrkiyedeki%20Suriyeli%20%C3%87ocuklar Bilgi%20Notu%20Eyl%C3%BCl%202015.pdf](http://unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/T%C3%BCrkiyedeki%20Suriyeli%20%C3%87ocuklar%20Bilgi%20Notu%20Eyl%C3%BCl%202015.pdf) (Erişim Tarihi: 23.04.2019)
- <https://www.dw.com/tr/m%C3%BCltesi-%C3%A7ocuklar%C4%B1n-travmalar%C4%B1/a-18689534>. (Erişim Tarihi: 23.04.2019)
- Jackson, S. W.(1990). The Imagination And Psychological Healing. *Journal Of The History Of The Behavioral Sciences*, 26, 345-358.

- Karaca, F.(2007). *Dini Gelişim Teorileri*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Karacoşkun, M. Doğan.(2004). Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(2), 23-36.
- Kartopu, S.(2013). Dini Yaşayısta Hayatı Sorgulama Ve Anlam Arayışı. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 67-90.
- Kartopu, S.(2014). Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi. *Journal of Turkish Studies*, 9(2), 887-903.
- Kartopu, S., Özbolat, A.(2014). Şathiyelerde Tanrı Algısı: Tipolojik Bir Yaklaşım. *Journal of Turkish Studies*, 9(5), 1299-1318.
- Kavas, E.(2013). Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-20.
- Kaya, A. (2019). *Suriyeli Mülteci Çocukların Eğitimi Üzerine Bir Araştırma: Geçici Eğitim Merkezleri ve Müfredatları* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kaya, F.(2013). *Bombalama Saldırıları Sonrasında Görülen Travma Sonrası Stres Bozukluğu Düzeyi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kaya, M.(2015). Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye’de Yaşamak. *International Journal of Social Science*, 39, 263-279.
- Kaya, M., Küçük, N.(2017). İbadetler İle Hayatın Anlamı Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 17-44.
- Kézdy, A., Martos, T., Robu, M. (2013). God Image And Attachment To God In Work Addiction Risk. *Studia Psychologica*, 55(3), 209-214.
- Khamis, V. (2005). Post-Traumatic Stress Disorder Among School Age Palestinian Children. *Child Abuse & Neglect*, 29, 81–95.
- Khawaja, N. G., White, K. M., Schweitzer, R., Greenslade, J. H. (2008). Difficulties And Coping Strategies Of Sudanese Refugees: A Qualitative Approach. *Transcultural Psychiatry*, 45(3), 489-512.

- Khazanov, Anatoly L.(2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. Doğu Kütüphanesi.
- Kılavuz, M.A.(2005). Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların Ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 41-58.
- Kılıçaslan, Z.(2013). *10-12 Yaş Grubu Çocuklarda Dinî Ve Ahlakî Kavramların Algılanma Biçimleri (Bolu-Dörtdivan Merkez Şehit Orhan Yalçın İlköğretim Okulu Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Kımtır, N.(2015). İlgili–Seven Anne-Baba Tutumları İle Din Ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine. *Dini Araştırmalar*, 18(46), 9- 44.
- Kıraç, F.(2013). Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Eğilimi Ve Anlam Duygusu. *Mukaddime*, 7, 165-177.
- Kirkpatrick, L. (1992). An Attachment-Theory Approach Psychology Of Religion. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2(1), 3-28.
- Kirkpatrick, L., Rowatt, W.(2002). Two Dimensions Of Attachment To God And Their Relation To Affect, Religiosity, And Personality Constructs. *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 41(4), 637-651.
- Kirkpatrick, L., Shaver, P.(1990). Attachment Theory And Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion. *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 29(3), 315-334.
- Klein, M.(1960). *The Psychoanalysis Of Children*. New York: Grove Press.
- Koenig, H.G.(2009). Research on Religion, Spirituality, And Mental Health: A Review. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 54(5), 283-291.
- Koenig, H.G.(2012). Religion, Spirituality And Health: The Research And Clinical Implications. *International Scholarly Research Network, ISRN Psychiatry*, 1-33.
- Kol, S.(2011). Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim Ve Dil Gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 1-21.
- Konuk, Y.(2005). *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi Ve Eğitimi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köse, A. (2016). *Freud ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Köylü, M.(2004). Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi Ve Din Eğitimi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLV(11), 137-154.
- Köylü, M.(2004). Farklı Din ve Kültürlere Mensup Çocukların Dini İnanç Ve Tanrı Tasavvurları. *EKEV Akademi Dergisi*, 8(19), 17-30.
- Kreitler, S.(2016). Meanings Of Meaningfulness Of Life. *Logotherapy And Existential Analysis*, 1, 95-106.
- Kuşat, A.(2012). Bilişsel Gelişim Açısından Din-Fıtrat İlişkisi. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(15), 35-53.
- Küçükali, R., Özdemir, H. (2018). Göç Etmiş Ailelerin İlköğretim Çağındaki Çocuklarının Yaşadıkları Sorunların Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2149-2158.
- Kümbetoğlu, B.(2003). “Küresel Gidişat, Değişen Göçmenler ve Göçmenlik”. Ayhan Kaya, Günay Göksu ÖZDOĞAN (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- LaMothe, R.(2010). God Representations As Transitional Subjects. *Psychoanalytic Review*, 97(3), 425-449.
- Lawrence, R.L.(1997). Measuring The Image Of God: The God Image Inventory And The God Image Scales. *Journal of Psychology and Theology*, 25(2), 214-226.
- Leahy, R. L. (1995). Cognitive Development and Cognitive Therapy. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly*, 9(3), 173-184.
- Leonard, K., Cook, K., Boyatzis, C., et.al.(2013). Parent-Child Dynamics and Emerging Adult Religiosity: Attachment, Parental Beliefs, and Faith Support. *Psychology of Religion and Spirituality, American Psychological Association*, 5(1), 5-14.
- Lindberg, E. N.A.(2011). Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(1), 1-10.
- Loomis, D. (1988). Imagination And Faith Development. *Religious Education: The official journal of the Religious Education Association*, 83(2), 251-26.

- Lopez, F. G., Ramos, K., Nisenbaum, Thind, M. N., Ortiz-Rodriguez, T. (2015). Predicting the Presence and Search for Life Meaning: Test of an Attachment Theory-Driven Model. *Journal of Happiness Study*, 16, 103–116.
- Lordoğlu, K., Aslan, M.(2018). Görünmeyen Göçmen Çocukların İşçiliği: Türkiye’deki Suriyeli Çocuklar. *Çalışma ve Toplum*, 2, 715-732.
- Louw, D. J.(2017). ‘Missio Dei’ as embodiment of ‘Passio Dei’. The Role Of God-Images In The Mission-Outreach And Pastoral Caregiving Of The Church – A Hermeneutical Approach. *Missionalia*, 44(3), 336-354.
- Ludwig, D. J., Weber, T., Iben, D.(1974). Letters to God: A Study of Children's Religious Concepts”. *Journal Of Psychology And Theology*, 31-35.
- Magda, R. (2014). *The Cognitive Aspects Of God Representation* (PhD Thesis). University of Debrecen, Debrecen.
- Mascolo, M., College, M., Andover, N.(2015). Neo-Piagetian Theories Of Cognitive Development. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2, 1-10.
- Masten, A. S., Narayan, A. J.(2012). Child Development In The Context Of Disaster, War, And Terrorism: Pathways Of Risk And Resilience. *Annu Rev Psychol.*, 63, 227–257.
- Mcdargh, J. (2001). Faith Development Theory And The Postmodern Problem Of Foundations. *The International Journal For The Psychology Of Religion*, 11(3), 185-199.
- Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2013). Attachment Orientations And Meaning In Life. *The Experience Of Meaning In Life: Classical Perspectives, Emerging Themes, And Controversies* (Pp. 287-304). New York, NY, US: Springer Science, Business Media.
- Milivojevic, L., Ivezic, S.(2004). Importance Of Object Relations Theories For Development Of Capacity For Mature Love. *Croatian Medical Journal*, 45(1), 18-24.
- Mills, J.(2010). Object Relations Theory. *The Corsini Encyclopedia Of Psychology*, 4, 1-5.
- Mitchell, S.(1981). The Origin And Nature Of The "Object" In The Theories Of Klein And Fairbairn. *Contemporary Psychoanalysis*, 17, 374-398.

- Morgan, T., Harris, P. (2015). James Mark Baldwin And Contemporary Theories Of Culture And Evolution. *European Journal Of Developmental Psychology*, 1-12.
- Moriarty, G.L., Hoffman, L., Grimes, C.(2006). Understanding The God Image Through Attachment Theory. *Journal Of Spirituality In Mental Health*, 9(2), 43-56.
- Möhlen, H., Parzer, P., Resch, F., Brunner, R.(2005). Psychosocial Support For War-Traumatized Child And Adolescent Refugees: Evaluation Of A Short-Term Treatment Program. *Australian And New Zealand Journal Of Psychiatry*, 39, 81–87.
- Murphy, R. J. L.(1978). A New Approach To The Study Of The Development Of Religious Thinking In Children. *Educational Studies*, 4(1), 19-22.
- Müller, U., Runions, K.(2003). The Origins Of Understanding Self And Other: James Mark Baldwin's Theory. *Developmental Review*, 23, 29–54.
- Nas, M.(2018). *Çocukluk Dönemi Gelişimi Ve Din Eğitimi* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- Nelson, E.(2009). Tanrı Temsilinin Oluşumu. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX(2), 215-234.
- Newton, T., McIntosh, D.(2010). Specific Religious Beliefs In A Cognitive Appraisal Model Of Stress And Coping. *The International Journal For The Psychology Of Religion*, 20, 39-58.
- Nguyen, T., Bellehumeur, C., Malette, J. (2018). Images Of God And The Imaginary In The Face Of Loss: A Quantitative Research On Vietnamese Immigrants Living In Canada. *Mental Health, Religion & Culture*, 1-16.
- Noffke, J. L., Hall, T.W. (2008). Attachment Psychotherapy And God Image. *Journal Of Spirituality In Mental Health*, 9(3-4), 57-78.
- Noronha, K.J. (2015) Impact Of Religion And Spirituality On Older Adulthood. *Journal Of Religion, Spirituality & Aging*, 27(1), 16-33.
- Obiols, J.E., Berrios, G. E.(2009). The Historical Roots Of Theory Of Mind: The Work Of James Mark Baldwin. *History Of Psychiatry*, 20(3), 377–392.
- Okçay, H. (1992). Çocuğun Dinsel Sosyalizasyonunda Ailenin İşlevi. *Sosyoloji Dergisi*,3, 131-145.

Olds, V.S.(2008). *The Relationships Between Object Relations Development, God Image, Spiritual Maturity, And Religious Fundamentalism Among Christians*. (Phd Thesis) Texas A&M University, Texas.

Oruç, C.(2013). Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi. *International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 8(8), 971-987.

Osmanoğlu, C.(2014). Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç. *Bilimname*, XXVII(2), 177-206.

Öcal, M.(2004). Okulöncesi Ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 13(2), 59-80.

Özcan, N. A.(2018). Sığınmacıların Ruh Hali. *Göç Ve Sağlık: Sağlık Politikaları I*. (ss.59-63). İstanbul: Medipol Yayın.

Özdemir, A., Budak, F.(2017). Göçün Çocuk Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 212-223.

Öztürk, İ.(2015). *Gordon Allport'un Din Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Pargament, K. I.(1997). *The Psychology Of Religion And Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford.

Pargament, K.(2005). Acı Ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri Ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme. Çev. Mehmedoğlu, A. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 279-313.

Pargament, K., Hill, P.(2015).Din Ve Maneviyatın Kavramlaştırılması Ve Ölçülmesindeki Gelişmeler”. Çev. Mustafa Ulu. *Bilimname*, 28(1), 343-368.

Parker, S.(2008). Winnicott's Object Relations Theory And The Work Of The Holy Spirit. *Journal Of Psychology And Theology*, 36(4), 1-11.

Peck, S.(2016). *Az Seçilen Yol*. İstanbul: Akaş Yayınları.

Piaget, J.(1964). Cognitive Development In Children: Development And Learning. *Journal Of Research In Science Teaching*, 2, 176-186.

- Pnevmatiko, D.(2002). Conceptual Changes In Religious Concepts Of Elementary Schoolchildren: The Case Of The House Where God Lives. *Educational Psychology*, 22(1), 93-112.
- Polat, G.(2007). İç Göçün Çocuk Ruh Sağlığına Etkisi Ve Sosyal Hizmet Müdahalesi. *Toplum Ve Sosyal Hizmet*, 18(1), 89-106.
- Powell, S., Butollo, R., Tedeschi, R., Calhoun, L.(2003). Posttraumatic Growth After War: A Study With Former Refugees And Displaced People In Sarajevo. *Journal Of Clinical Psychology*, 59(1), 71–83.
- Puchalski, Christina M. (2008). Addressing The Spiritual Needs Of Patients. *Ethical Issues In Cancer Patient Care* (2nd Ed.) (Pp.79-91). Springer Publication.
- Radziwiłłowicz, W., Tracz, M.(2014). Image Of God And The Father Among Adolescent Boys. *Psychological Journal*, 20(2), 199-218.
- Ratcliff, D. (2010). Children’s Spirituality: Past And Future. *Journal Of Spiritual Formation & Soul Care*, 3(1), 6–20.
- Ratcliff, D.(1992). Baby Faith: Infants, Toddlers, And Religion. *Religious Education: The Official Journal Of The Religious Education Association*, 8(1), 117-126.
- Reich, K. H. (1993).Cognitive-Developmental Approaches To Religiousness: Which Version For Which Purpose?. *The International Journal For The Psychology Of Religion*, 3(3), 145-171.
- Richland, L., Frausel, R., Begolli, K.(2016). Cognitive Development. *The SAGE Encyclopedia Of Theory In Psychology*, 143-146.
- Rizzuto, A.(1991). Religious Development: A Psychoanalytic Point Of View. *New Directions For Child Development*, 52(52), 47-60.
- Robins, R.W., Trzesniewsk, K.H.(2005). Self-Esteem Development Across The Life Span. *Journal Of Current Directions In Psychological Science*, 14(3), 158-162.
- Roehlkepartain, E.C., P.L., Benson, P., King, E., Wagene, L.M.(2005). Spiritual Development İn Childhood And Adolescence: Moving To The Scientific Mainstream. *Handbook Of Spiritual Development In Childhood And Adolescence* (1st Edt.) (pp.1-15). SAGE Publications.

Sawyer, M. G., Whaites, L., Rey, J. M. , et. al.(2002). Health-Related Quality Of Life Of Children And Adolescents With Mental Disorders. *American Academy Of Child & Adolescent Psychiatry*, 41(5), 530-537.

Sayılarla dünya çocuklarının durumu-2014. eşitsizliklerin ortaya konulması, çocuk haklarının ileriye götürülmesi, <http://www.manevisosyalhizmet.com/wp-content/uploads/2014/05/unicef-dunya-cocuklarinin-durumu-raporu2014.pdf>, (Erişim Tarihi:14.05.2019)

Schnell, T.(2010). Existential Indifference: Another Quality Of Meaning In Life. *Journal Of Humanistic Psychology*, 50(3), 351 –373.

Schreiber, S.(1995). Migration, Traumatic Bereavement And Transcultural Aspects Of Psychological Healing: Loss And Grief Of A Refugee Woman From Begameder County Of Ethiopia. *British Journal Of Medical Psychology*, 68, 135-142.

Selvam, S.G. (2015). Influence Of The Family On How Youth Relate To God: A Systematic Review Of Psychology Literature. *Youth And Family In Today's India* (Pp. 65-80). Don Bosco Publications.

Selvin, E.(2016). Göçün Bilimsel Anlatısı: Türkiye ‘Akademiya’sının Suriyeli ‘Mülteciler’ İle İmtihani. *Boğaziçi Üniversitesi, Avrupa Çalışmaları Merkezi, Öğrenci Forumu (AÇMÖF) Bülteni*, 14-29.

Servan-Schreiber, D., Le Lin, B., Birmaher, B. (1998). Prevalence Of Posttraumatic Stress Disorder And Major Depressive Disorder In Tibetan Refugee Children. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 37(8), 874-9.

Sezer, S.(2012). A View To The Subject Of The Meaning Of Life In Terms Of Theoretical And Psychometric Studies. *Ankara University, Journal Of Faculty Of Educational Sciences*, 45(1), 209-227.

Shimojo, S., Paradiso, M., Fujita, I.(2001). What Visual Perception Tells Us About Mind And Brain. *Proceedings Of The National Academy Of Science*, 98(22), 12340-12341.

Shin, E. K., LeWinn, K., Bush, N. et. al.(2019). Association Of Maternal Social Relationships With Cognitive Development In Early Childhood. *The Journal Of The American Medical Association*, 2(1), 1-9.

- Sims, A. C. P.(1992).Symptoms And Beliefs. *Journal Of The Royal Society Of Health*, 112(1), 42-46.
- Slaby, J., Mühlhoff, R., Wüschner, P.(2019). Concepts As Methodology – A Plea For Arrangement Thinking In The Study Of Affect. *Analyzing Affective Societies* (1st Edt.) (Pp. 27-42). London: Routledge.
- Smith, J., Mcsherry, W.(2002). Spirituality And Child Development: A Concept Analysis. *Journal Of Advanced Nursing*, 45(3), 307–315.
- Steger, M.F.,Frazier, P.(2005). Meaning In Life: One Link In The Chain From Religiousness To Well-Being. *Journal Of Counseling Psychology*, 52(4), 574–582.
- Sümer, N., Şendağ, M.(2009). Orta Çocukluk Döneminde Ebeveynlere Bağlanma, Benlik Algısı Ve Kaygı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24 (63), 86-101.
- Şahin, A. (2007). Din Psikolojisinde Bilişsel Yaklaşım : Mcintosh’un ‘Bilişsel Bir Şema Olarak Din’ Teorisi Örneği. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23(23), 35-50.
- Şentürk, H., Yakut, S.(2014). Hayatın Anlamı Ve Din. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(33), 45-60.
- Taşdemir, N.(2018). Ulusal Kimliğin Sınırlarını Tanımlama Biçimleri Ve Türkiye’ye Gelen Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumlar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 21 (Özel Sayı), 3-18.
- Thabet, A.M., Abed, Y., Vostanis, P.(2002). Emotional Problems In Palestinian Children Living In A War Zone: A Cross-Sectional Study. *The Lancet*, 35, 1801-1804.
- Tokat, L.(2006). Dünya Görüşü-Din İlişkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9),41-63.
- Tokur, B.(2017). *Stres Ve Din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Tokur, B.(2013). Gaye- Anlam Bağlamında Kendini Gerçekleştirmek. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 149-162.
- Tokur, B.(2018). *İmtihan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Tokur, B., Arıcı, İ.(2017). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Tanrı Algıları Ve Hoşgörü Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Journal Of Turkish Studies*, 12(10), 31-48.

- Topuz, İ.(2003). *Dini Gelişim Seviyeleri İle Dini Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Topuz, İ.(2016). Yaşamın Anlamı Ve Din: Gençler Üzerinde Bir Araştırma. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 540-560.
- Tosun, C., Çapcıoğlu, F.(2015). 4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi. *Pegem Eğitim Ve Öğretim Dergisi*, 5(5), 705-720.
- Tunç, A.(2015). Mülteci Davranışı Ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63.
- Tunç,T., Doksöz, T.(2017). Türkiye'deki Suriyeli Mülteci Çocukların Adaptasyon Sürecindeki Zorlukları. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, 4. Uluslararası Öğrenci Kongresi*, 91-96.
- Tuzcu, A., Bademli, K.(2014). Göçün Psikososyal Boyutu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(1), 56-66.
- Türkkahraman, M.(2004). Günümüzün Büyüsü İmaj Ve Gerçek Hayat. *Dergipark Sosyoloji Konferansları*, 30, 1-14.
- Türüdü, U.(2001). *8-15 Yaş Grubu Çocuklarda Din Eğitimi Uygulamaları Ve Neticeleri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ulu, M. (2016). İnanç Gelişim Teorisi: İnanç Aşamaları. *Bilimname*, 30(1), 139-156.
- Ulu, M.(2013). James W. Fowler'e Göre İnanç Ve İnancın Yapısal Modeli. *Bilimname*, XXV(2), 157-168.
- Ulu, M.(2018).Hayatı Anlamlandırma İle Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki Üzerine. *Bilimname*, 36(2),165-187.
- Uysal, V., Batan, S., Baş, S., Zafer, H.(2014). Ergenlerin Tanrı Algılarıyla Sosyal Kaygı Ve Umut Düzeyleri Arasındaki İlişkiler. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(42), 221-237.
- Uysal, V., Göktepe, A.K., Karagöz,S., İlerisoy, M.(2017). Dinî Başa Çıkma İle Umut, Hayat Memnuniyeti Ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 52, 139-160.

- Uzun, E. M., Bütün, E.(2016).Okul Öncesi Eğitim Kurumlarındaki Suriyeli Sığınmacı Çocukların Karşılaştıkları Sorunlar Hakkında Öğretmen Görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 72-83.
- Üstün, E., Akman, B.(2002). Korunmaya Muhtaç Çocukların Benlik Algısının İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 229-233.
- Ventis, V.L.(1995). The Relationships Between Religion And Mental Health. *Journal Of Social Issues*,51(2), 33-48.
- Vergote, A.(1978). Çocukta Din. Çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXII, 315-329.
- Vergote,A.,Tamayo, A., Pasquali, L., Et.Al.(1969). Concept Of God And Parental Images. *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 8(1), 79-87.
- Vickers, B.(2005). Cognitive Model Of The Maintenance And Treatment Of Post-Traumatic Stress Disorder Applied To Children And Adolescents. *Clinical Child Psychology And Psychiatry*, 10(2), 217-234.
- Vural, F.(2015). Kur'ân Bakış Açısıyla Dünya Hayatı Algısının Ruh Sağlığına Etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 1056-1066.
- Werner, E.(1993). Risk, Resilience, And Recovery: Perspectives From The Kauai Longitudinal Study. *Development And Psychopathology*, 5, 503-515.
- Winnicott, D. W. (2017). *Oyun Ve Gerçeklik*. Metis Yayınları.
- Wolf, S.(2012). Hayatın Anlamı. Çev. Aydın, Süleyman. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(9), 193-197.
- World Health Organisation. (1992). The ICD-10 Classification Of Mental And Behavioural Disorders. Geneva: World Health Organisation.
- Yavuz, K.(2012). *Çocukta Dini Duygu Ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M.(2006). Benlik Kavramı Ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü. *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIII, 87-127.

Yıldız, M.(2007). *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Yıldıoan, Ç.(2012). *7-12 Yaş Arası Çocuklarda Tanrı Tasavvuru (Kırşehir/Çiçekdağı İlçesi Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Zarzycka, B.(2018). Parental Attachment Styles And Religious And Spiritual Struggle: A Mediating Effect Of God Image. *Journal Of Family Issues*, 0(0), 1 –19.

Zengin, H.(2010). Almanya'daki Müslüman Çocuklarda Allah Kavramının Gelişimi: Âdem Ve Havva Kıssası - Yaratılışı, Cennetten Çıkarılışları - Bağlamında 1-4., 6. Sınıf Çocukları Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(1), 213-248.



EK-1: Demografik Değişkenler

Tablo 4. Demografik Değişkenler

	Yaş	Cinsiyet	Ebeveyn Mesleği	Ebeveyn Sağ/Vefat	Suriye’de Yaşanılan Şehir	Türkiye’de Yaşanılan Şehir	Türkiye’de Yaşama Süresi
Ç1	10	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: İşsiz	Ebeveyn Sağ	Halep	Bursa	5 yıldır
Ç2	11	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: İşsiz	Anne: Sağ Baba: Vefat	Halep	Bursa	3 yıldır
Ç3	12	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: İşsiz	Ebeveyn Sağ	İdlip	Bursa	5 yıldır
Ç4	11	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: -	Ebeveyn Sağ	Halep	Bursa	-
Ç5	11	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: Terzi	Ebeveyn Sağ	-	Bursa	4 yıldır
Ç6	11	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: Sanayi	Ebeveyn Sağ	-	Bursa	6 yıldır
Ç7	11	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: Kırmızı kart yapıyor	Ebeveyn Sağ	Salihin	Bursa	2 yıldır
Ç8	11	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: Fabrika işçisi	Ebeveyn Sağ	Halep	Bursa	5 yıldır
Ç9	11	Kız	Anne: Ev hanımı Baba: İnşaat işçisi	Ebeveyn Sağ	El-bab	Bursa	6 yıldır
Ç10	11	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: Doğalgaz işi	Ebeveyn Sağ	Muhafaza	Bursa	5 yıldır
Ç11	12	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: İşsiz	Ebeveyn Sağ	Halep	Bursa	2 yıldır
Ç12	12	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: İnşaat işçisi	Ebeveyn Sağ	Halep	Bursa	5 yıldır
Ç13	11	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: Mobilyacı	Ebeveyn Sağ	Selahaddin	Bursa	5 yıldır
Ç14	11	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: İnşaat işçisi	Ebeveyn Sağ	Camii buyut	Bursa	5 yıldır
Ç15	11	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: Yemek dükkanında çalışıyor	Ebeveyn Sağ	Selahaddin	Bursa	6 yıldır

	Yaş	Cinsiyet	Ebeveyn Mesleği	Ebeveyn Sağ/Vefat	Suriye’de Yaşanılan Şehir	Türkiye’de Yaşanılan Şehir	Türkiye’de Yaşama Süresi
Ç16	10	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: Terzi	Ebeveyn Sağ	Halep	Bursa	3 yıldır
Ç17	12	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba:Mühendis	Ebeveyn Sağ	Halep	Bursa	6 yıldır
Ç18	12	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: Makine Tamircisi	Ebeveyn Sağ	Halep	Bursa	4 yıldır
Ç19	12	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba:Doktor	Ebeveyn Sağ	Halep	Bursa	5 yıldır
Ç20	8	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: İşsiz	Ebeveyn Sağ	-	Bursa	3 yıldır
Ç21	8	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba:Terzi	Ebeveyn Sağ	-	Bursa	-
Ç22	7	Erkek	-	Ebeveyn Sağ	-	Bursa	-
Ç23	9	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba:İnşaat işçisi	Ebeveyn Sağ	-	Bursa	5 yıldır
Ç24	8	Kız	Anne: Ev hanımı Baba: İşsiz	Ebeveyn Sağ	-	Bursa	5 yıldır
Ç25	8	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba:-	Ebeveyn Sağ	Halep	Bursa	2 yıldır
Ç26	9	Kız	Anne:Ev Hanımı Baba:-	Ebeveyn Sağ	Pardos	Bursa	4 yıldır
Ç27	9	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba:-	Ebeveyn Sağ	-	Bursa	11 yıldır
Ç28	8	Kız	-	Ebeveyn Sağ	-	Bursa	-
Ç29	10	Kız	Anne:Ev Hanımı Baba:-	Anne: Sağ Baba:Vefat	-	Konya	-
Ç30	10	Erkek	Anne:Ev Hanımı Baba:İşsiz	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	2 yıldır

	Yaş	Cinsiyet	Ebeveyn Mesleği	Ebeveyn Sağ/Vefat	Suriye’de Yaşanılan Şehir	Türkiye’de Yaşanılan Şehir	Türkiye’de Yaşama Süresi
Ç31	10	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: İşsiz	Anne:Sağ Baba:Vefat	-	Konya	4 buçuk yıldır
Ç32	10	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: İşsiz	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	5 yıldır
Ç33	8	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: Ayakkabıcı	Ebeveyn Sağ	-	Konya	-
Ç34	10	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: Öğretmen	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	3 yıldır
Ç35	10	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: Buz yapıyor.	Ebeveyn Sağ	-	Konya	7 yıldır
Ç36	9	Erkek	Anne: Hoca Baba: Suriye: Hoca Türkiye: Tornacı	Ebeveyn Sağ	Şeyh Hıdır	Konya	2 yıldır
Ç37	12	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba:Kasap	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	6 yıldır
Ç38	11	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba:İşsiz	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	5 yıldır
Ç39	10	Kız	Anne: Ev hanımı Baba: S:Mimar T:Hurdacı	Ebeveyn Sağ	-	Konya	5 yıldır
Ç40	11	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba:Bakkal	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	6 yıldır
Ç41	8	Erkek	Anne:Terzi Baba:Ayakkabıcı	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	1 yıldır
Ç42	9	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba:Plastik topluyor.	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	-
Ç43	9	Erkek	Anne:Ev Hanımı Baba:Ekmek satıyor.	Ebeveyn Sağ	Şam	Konya	4 yıldır
Ç44	7	Kız	Anne:Ev Hanımı Baba>Lastik topluyor.	Ebeveyn Sağ	-	Konya	2 yıldır
Ç45	11	Erkek	Anne:Ev Hanımı Baba:Usta Tornacı	Ebeveyn Sağ	Şam	Konya	4 yıldır

	Yaş	Cinsiyet	Ebeveyn Mesleği	Ebeveyn Sağ/Vefat	Suriye’de Yaşanılan Şehir	Türkiye’de Yaşanılan Şehir	Türkiye’de Yaşama Süresi
Ç46	10	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: Bakkal	Ebeveyn Sağ	-	Konya	5 yıldır
Ç47	9	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: Ayakkabıcı	Ebeveyn Sağ	-	Konya	-
Ç48	12	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: -	Ebeveyn Sağ	-	Konya	10 yıldır
Ç49	10	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba: İnşaat	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	4 yıldır
Ç50	11	Erkek	Anne: Ev Hanımı Baba: Terzi	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	7 yıldır
Ç51	8	Kız	-	Ebeveyn Sağ	-	Konya	-
Ç52	10	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba:Araba tamircisi	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	6 yıldır
Ç53	11	Kız	Anne: Ev Hanımı Baba:İşsiz	Ebeveyn Sağ	Halep	Konya	4 yıldır
Ç54	9	Erkek	-	Ebeveyn Sağ	-	Konya	-

EK-2: Mülakat Formu**MÜLAKAT FORMU**

Yaş		Sınıf	
Kardeş Sayısı		Cinsiyet	Kız ☐ Erkek ☐
Anne- Baba hayatta mı? (Sınıf rehber öğretmenine sorulacak.)	Sağ ☐ Vefat ☐		
Suriye’de Yaşadıkları Yer	Köy:	Şehir:	İlçe:
Anne-Babanın Mesleği	Suriye’de:		Türkiye’de:

SORULAR

1. Kaç yıldır Türkiye’de yaşıyorsunuz?
2. Şu an ki yaşamından mutlu musun? Neden?
3. Suriye’ye dönmek istiyor musun? Neden?
4. Türkiye’de yaşadığın için mutlu musun? Burada insanlar size nasıl davranıyor?
5. Allah’tan korkuyor musun? Neden?
6. Sence Allah insanları cezalandırır mı? Neden?
7. Allah’ı seviyor musun? Allah’a sevgini nasıl gösteriyorsun?
8. Allah seni seviyor mu? Bunu nasıl anlıyorsun?
9. Allah sana ve ailene karşı merhametli midir?
10. Savaş, silah, asker oyunlarını sıklıkla oynar mısın?
11. Savaşla ilgili kötü rüyalar görüyor musun?
12. Büyüdüğün zaman nasıl bir dünyada yaşamayı hayal ediyorsun?

EK-3: Etik Kurul Raporu



ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (AYBÜ)
ETİK KURULU
PROJE ONAY BELGESİ



Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi *İktisadi İlimler / Sosyal Bilimler*
Fakültesi/Enstitüsü *Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. Din Bilimleri* bölümü akademisyenlerinden /
öğrencilerinden *Rumaysa Akın T. ÇEKER* in,
Savaş Mağdurcu Mülki Gacuklu
Hayat ve Tanrı Algu 7.12. Yarı Aron Surişell Gökçen adlı araştırması
değerlendirilmiştir. (Bu kısım başvuru sahibi tarafından doldurulmalıdır)

Proje etik açısından uygun bulunmuştur.

Proje etik açısından geliştirilmesi gerekmektedir.

Proje etik açısından uygun bulunmamıştır.

AYBÜ ETİK KURULU KARARI (Etik Kurul tarafından doldurulacaktır)	
Araştırma kodu (Yıl – Araştırma sıra no)	2018-376
Başvuru formunun Etik Kurula ulaştığı tarih	25.10.2018
Etik Kurul Karar toplantı tarihi ve karar no	21.11.2018-50
Yer	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Esenboğa Külliyesi
Katılımcılar	Formda imzası bulunan üyelerimiz toplantıya katılmıştır.

KURUL BASKANI, BASKAN YARDIMCISI VE ÜYELER:

Prof. Dr. Cemi Şafak ÇUKUR

Başkan

İMZA

[Signature]

Prof. Dr. Tekin AKDEMİR

Bşk. Yrd.

[Signature]

Prof. Dr. Seldağ GÜNEŞ PESCHKE

Üye

[Signature]

Doç. Dr. Özge GÖKBULUT ÖZDEMİR

Üye

[Signature]

Dr. Öğr. Üyesi Fatma DOĞAN GÜZEL

Üye

[Signature]

Dr. Öğr. Üyesi Behlül TOKUR

Üye

[Signature]

Dr. Öğr. Üyesi Şule KAYA

Üye

[Signature]

Dr. Öğr. Üyesi Birgül ÖZKAN

Üye

[Signature]

EK-4: Özgeçmiş

KİŞİSEL BİLGİLER
Adı Soyadı : Rûmeysa Nur TÜRKER
Doğum Tarihi : 19.07.1994
Doğum Yeri : Çankırı
Medeni Hali : Bekar
Uyruğu : T.C.
Adres : Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara
Tel : 05324921819
E-mail: rumeysanurturker@gmail.com
EĞİTİM
Lisans : İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi /2017
Yüksek Lisans : Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/2019
YABANCI DİLLER : İngilizce
YAYINLAR : Makale-Erich Fromm'da Karakter Tipleri ve Din

